

Äldre boksamlingar på kommunala bibliotek – resurs eller belastning?

MI BRÖTEGÅRD
CLAS KARLSSON

© **Mi Brötegård/Clas Karlsson**

Mångfaldigande och spridande av innehållet i denna uppsats
– helt eller delvis – är förbjudet utan medgivande av författarna.

Svensk titel: Äldre boksamlingar på kommunala bibliotek – resurs eller belastning?

Engelsk titel: Rare book collections at public libraries – asset or liability?

Författare: Mi Brötegård & Clas Karlsson

Kollegium: 1

Färdigställt: 2004

Handledare: Magnus Torstensson

Abstract: Care and solicitude about Swedish documentary heritage has varied substantially throughout the years. The main purpose of this essay has been to investigate what efforts have been made to preserve rare book collections at public libraries. These cultural policies have been studied from both a national as well as local perspective. What we have tried to explore can be condensed into three questions: *What national initiatives have been taken in the past century to preserve the municipal documentary heritage? What initiatives have been taken in the past century to preserve the documentary heritage of what is presently the municipality of Jönköping? What value do rare book collections at public libraries represent?* The results indicate few national efforts were initially made to preserve rare book collections in the timeframe we studied. Nevertheless, the current situation appears to be improving as for example the project to institute a national plan of preservation has brought these issues to the political agenda. A similar tendency, with a long period of inactivity only just recently ended, has been found in our local field of investigation as well. Presently, co-operation between libraries and archives in Jönköping has improved the conditions for rare book collections. In spite of the lack of formal instruments to assess the value of rare books, the results of the questionnaire we distributed indicate there is a concordance within Swedish libraries regarding the aforementioned value. This is particularly evident in the appraising of what we have chosen to label local cultural heritage.

Nyckelord: äldre boksamlingar, folkbibliotek, läroverksbibliotek, bevarandeplan, kulturarv, bibliotekshistoria, värde, Jönköping

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD	5
1 INLEDNING	6
1.1 Bakgrund.....	6
1.2 Problemformulering & avgränsningar	7
1.3 Syfte & frågeställningar	8
1.4 Metoder & källmaterial	9
1.5 Uppsatsens disposition	11
2 TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER & CENTRALA BEGREPP	13
2.1 Minnen från fornstora da'r?	13
2.2 Kulturarv – ett komplext begrepp	14
2.2.1 Begreppen kultur & arv	14
2.2.2 Begreppet kulturarv	15
2.2.3 Kulturarvets värde.....	17
2.3 Användningen av uppsatsens övriga begrepp.....	18
2.3.1 Kommunala bibliotek	18
2.3.2 Äldre boksamlingar	19
3 NATIONELL BIBLIOTEKSHISTORISK KONTEXT	20
3.1 Biblioteken & det bokliga kulturarvet.....	20
3.2 Något om läroverks-, stifts- & landsbibliotekens framväxt	21
3.3 Något om de folkliga bibliotekens framväxt	26
3.4 Kommunernas ökade ansvar för biblioteken.....	29
3.5 Folkbiblioteken & den nya kulturpolitiken.....	33
4 NATIONELLA BEVARANDEFRÅGOR	35
4.1 Att organisera det nationella bevarandet	35
4.1.1 Varför bevarandeplan?	35
4.1.2 Internationell utblick	36
4.2 Nationell bevarandeplan för svenska bibliotek.....	38
4.2.1 Förstudie inför en nationell bevarandeplan.....	38
4.2.2 Inventering av äldre samlingar	39
4.2.3 Nationella bevarandesekretariatet.....	41
4.3 Bibliotekens säkerhetsarbete & katastrofberedskap.....	43
5 JÖNKÖPINGSBYGDENS BOK- & BIBLIOTEKSHISTORIA	47
5.1 Visingsborgs tryckeri & skolbibliotek.....	47
5.2 Jönköpings läroverksbibliotek	48
5.3 Sockenbiblioteken i Lekeryd & Hakarp	51
5.4 Lånbiblioteksbolaget & andra lånebibliotek.....	53
5.5 Jönköpings arbetares biblioteksförnings folkbibliotek.....	55
5.6 Jönköpings stadsbibliotek	57
5.7 Folkrörelsebiblioteken	59
6 BOKLIGT KULTURARV I JÖNKÖPINGS KOMMUN	61
6.1 Kommunens initiativ för det äldre bokbeståndet	61
6.2 Äldre boksamlingar i Jönköpings kommun	63
6.2.1 Om donationer och samlingar	63
6.2.2 Lindströmska samlingen	65
6.2.3 Visingsöbiblioteket	66

6.2.4 Almqvistska & Collianderska samlingarna.....	67
6.2.5 Björkmanska samlingen.....	68
6.2.6 Lånbiblioteksbolaget & Jönköpings arbetares biblioteksförnings folkbibliotek.....	69
6.2.7 Mörckska samlingen.....	70
6.2.8 Övriga samlingar.....	71
7 VÄRDEASPEKTER PÅ ÄLDRE BOKSAMLINGAR.....	72
7.1 Bibliotekens förhållande till äldre böckers värde.....	72
7.1.1 De kommunala biblioteken & värdet av bokligt kulturarv.....	72
7.1.2 Faktorer vid bedömning av böckers värde.....	75
7.2 Värdeaspekter hos kommunala äldre boksamlingar.....	76
7.2.1 Angående vår enkät.....	76
7.2.2 Analys och sammanställning av enkätsvar.....	78
7.3 Förslag till lag om värdefulla boksamlingar.....	80
8 DISKUSSION	82
8.1 Diskussion utifrån de tre frågeställningarna.....	82
8.2 Avslutande diskussion & förslag till vidare forskning.....	86
9 SAMMANFATTNING	88
LITTERATUR- & KÄLLFÖRTECKNING.....	91
Otryckta källor.....	91
Tryckta & elektroniska källor.....	92
BILAGOR	101
Bilaga 1: Karta över Jönköpings kommun.....	101
Bilaga 2: Frågeformulär.....	102

FÖRORD

Första gången vi började fundera över den problematik som uppsatsen behandlar, var när vi för några år sedan stötte på en webbsida som sade sig förteckna svenska folkbiblioteks specialsamlingar. I vår hemkommun Jönköping skulle det enligt denna förteckning finnas ett flertal samlingar som vi aldrig tidigare hört talas om. Var förvarades de? Hur tillgängliggjordes de? Och varför fanns det så kallade Visingsöbiblioteket delvis i Växjö?¹ Vår nyfikenhet var väckt.

Under november 2002 kontaktade vi ordföranden i Svensk Biblioteksförerings specialgrupp för äldre tryck och handskrifter, Wolfgang Undorf, som gav oss en första orientering i ämnet. Han tipsade om ett antal tidskriftsartiklar och en statlig utredning från 1923, som kom att bli utgångspunkten för hela vårt arbete. Nästa viktiga kontakt togs i januari 2003 med Lars Björk, som i sin egenskap av chef för Kungl. bibliotekets bevarandeenhet deltagit i projektet Nationell bevarandepplan. Han sände oss projektrapporter från de två inventeringar som genomförts 1998–1999 som gav en överblick över dagsläget för landets äldre boksamlingar. Ett intervjutillfälle med Björk och hans kollega biblioteksrådet Barbro Thomas i början av mars 2003 gav oss sedan ytterligare fakta i ämnet.

I slutet av 2002 började det också höras önskemål om ett mer samlat grepp om Jönköpings dokumentära och bokliga kulturarv, då de kommunala äldre boksamlingarna föreslogs kunna ingå i planerna för ett nytt stadsarkiv. Mest engagerad i detta projekt är stadsarkivarien Åke Carlsson som vi intervjuade i maj 2003. Ett flertal gånger har vi dessutom träffat tidigare och nuvarande verksamma bibliotekarier, i första hand hembygdsbibliotekarie Elvy Nilbratt, som tjänstvilligt delat med sig av sin kunskap på området.

Värdefull information har erhållits genom besök på Jönköpings stadsbibliotek respektive stadsarkiv, Per Brahegymnasiet samt Visingsö bibliotek. I mars 2003 deltog vi dessutom i seminariet *Utvärtes och invärtes bokvård* anordnat av Svensk biblioteks-förening, och i november samma år i Kungl. bibliotekets konferens *Att bevara bibliotekens samlingar*. Därutöver har vi genom en mindre enkät inhämtat information kring vårt aktuella ämne, såväl lokalt som nationellt. Vi vill härmed tacka samtliga som på något sätt varit oss behjälpliga vid ovan nämnda institutioner och dessutom rikta ett särskilt tack till alla våra informanter.

Under arbetet med denna uppsats har vi kommit att inse hur oändligt mycket mer än att limma samman trasiga bokryggar, som innefattas av begreppen bevarande respektive bokvård. Avslutningsvis vill vi därför i sammanhanget påminna om den gamla förbannelsen:

Gehennas eld åt alla dem, som nyttja tejp och snodd och gem!²

---

¹ Kommittén för Referens- och informationsarbete. *Specialsamlingar vid svenska folkbibliotek*.

² E-brev från Per Cullhed, 2003-05-20.

1 INLEDNING

Detta kapitel ger en kort bakgrund till uppsatsens ämne, problematiserar och avgränsar dess undersökningsområde, redogör för syfte och frågeställningar, beskriver val av metod och källor samt meddelar uppsatsens disposition.

1.1 BAKGRUND

Bibliotekens historiska samlingar förmedlar kunskap och insikt om samhällsutvecklingen och om olika tiders värderingar. De är en omistlig informationskälla för eftervärlden och borde förtjäna bästa möjliga vård.³

Kulturarvsproblematiken har under de senaste åren stått på den politiska dagordningen. Det är i detta större sammanhang som också bibliotekens äldre boksamlingar borde höra hemma. Men så har till synes hittills sällan varit fallet. I 1995 års *Kulturutredning* konstateras, helt kort, att det saknas ”generella principer för folkbiblioteken när det gäller att hålla äldre litteratur tillgänglig” och att ”ansvaret ligger på varje enskilt bibliotek”.⁴ I den senaste gymnasieutredningen från 2002 nämns överhuvudtaget inte skolbiblioteken, eller den resurs de är i sammanhanget. Man kan fråga sig hur långt det då inte är till ett erkännande av det äldre bokbestånd som ofta finns på de skolor som en gång var så kallade läroverk. Dessa gamla läroverkssamlingar och donationer behandlades emellertid i *Betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliotek* som var resultatet av en statlig utredning tillsatt 1918. Uppdraget hade vid detta tillfälle varit att utreda behovet av en organisationsform mellan de stora vetenskapliga biblioteken och folkbiblioteken, vilket så småningom ledde till tillkomsten av ett antal landsbibliotek. Utredningen presenterade dock även en mycket grundlig inventering av det bokbestånd som vid denna tid fanns på såväl läroverks- som folkbiblioteken. Också flera svagheter gällande samlingarnas förvaring och underhåll uppmärksammades. Insatserna för det bokliga kulturarvets bevarande blev dessvärre denna gång inte vad man hade hoppats.⁵

Sveriges samlade äldre bokbestånd är spritt i så gott som hela bibliotekssystemet, såväl på statliga som kommunala institutioner. Dessutom finns även åtskilliga samlingar i privat ägo, samt i föreningar, församlingar och på museer. Omfattningen varierar mycket. De största samlingarna återfinns på Kungl. biblioteket respektive universitetsbiblioteken i Lund och Uppsala. Kommunala bibliotek förfogar emellertid över en icke oansenlig del av det nationella bokliga kulturarvet.⁶ I och med nittonhundratalets många kommunreformer övergick vissa bibliotekssystem, däribland läroverksbibliotek och stifts- och landsbibliotek, i ny ägo. Dessa institutioners gamla böcker blev då, jämte de samlingar som redan innan fanns på folkbiblioteken, en kommunal angelägenhet. Under de senaste decenniernas ekonomiskt kärvarer tider har dessvärre det äldre bokbeståndets behov haft svårt att hävda sig. Det har bland annat fått stå tillbaka för en omfattande uppsökandeverksamhet. Man kan emellertid tycka att många äldre dokument skulle kunna spela en betydande roll också i dagens informationsteknologiska samhälle. Och då kanske inte enbart i digital form.

³ Thomas, Barbro & Björk, Lars 2002. *Kulturarvet vittrar bort*, s. 52-54.

⁴ SOU 1995:84, s. 302.

⁵ SOU 1924:7.

⁶ Nationell bevarandeplan för svenska bibliotek. Inventering av äldre boksamlingar i Småland 2000-01-18. Nationella bevarandesekretariatet. Brev och rapporter. (KB)

Äldre boksamlingar för ofta en anonym tillvaro på landets kommunala bibliotek. Det är inte ovanligt att i sammanhanget träffa på olämplig förvaring, bristfälligt underhåll och rent amatörmässig hantering. Bevarande och tillhandahållande av dessa samlingar ställer höga krav på enskilda bibliotekariers bokhistoriska kompetens och många gånger riskerar kulturhistoriska värden gå förlorade på grund av ren okunskap. För att komma till rätta med dessa och andra brister startade Kungl. biblioteket och Statens kulturråd under slutet av 1990-talet ett projekt vilket skulle leda fram till en så kallad nationell bevarandeplan. Ett par inventeringar av Sveriges äldre bokbestånd genomfördes för att dokumentera och kartlägga behoven av insatser. I det fortlöpande arbetet med bevarandeplanen har ett sekretariat inrättats på Kungl. biblioteket med uppgift att utarbeta riktlinjer för vård, förvaring och tillhandahållande av det bokliga kulturarvet.

Frågan om äldre boksamlingar har emellertid återigen aktualiserats då en betydande del av den så kallade *KB-utredningen* som presenterades i december 2003 ägnas åt det nationella bevarandearbetet. Utredningen föreslår bland annat stiftandet av en lag ”om skydd för värdefulla boksamlingar i offentlig miljö”, framtagandet av en nationell bevarandeplan samt att det redan idag existerande Nationella bevarandeseckretariatet på Kungl. biblioteket ges utökade befogenheter.⁷

1.2 PROBLEMFORMULERING & AVGRÄNSNINGAR

Denna uppsats sysselsätter sig endast med en del av problematiken kring äldre boksamlingar, då dess undersökningsområde begränsas till svenska kommunala bibliotek. Med kommunala bibliotek menas i sammanhanget folkbibliotek och de skolbibliotek som tidigare funnits på de gamla läroverken. Vi ämnar alltså inte studera forskningsbibliotekens eller Kungl. bibliotekets äldre bestånd, ej heller privata boksamlingar annat än de som genom donation hamnat i allmän ägo. Vidare koncentrerar vi studien till boksamlingar huvudsakligen bestående av äldre tryck och handskrifter, med en generell gräns satt vid sekelskiftet 1900. (*Ytterligare angående uppsatsens användning av begreppen kommunala bibliotek respektive äldre boksamlingar – se avsnitt 2.3.*)

Utifrån förutsättningen att på bästa sätt kunna besvara våra frågeställningar skiftar denna uppsats mellan olika perspektiv. Till att börja med görs en bred nationell överblick för att fånga in det kulturpolitiska område där frågor angående bokligt kulturarv behandlas, eller åtminstone borde ha behandlats. Då betänkandet från *KB-utredningen* publicerades först i slutskedet av vårt uppsatsarbete har vi dessvärre endast i begränsad omfattning haft möjlighet att studera dess innehåll. Vi menar vidare att förståelsen för dagens äldre bokbestånd kräver kunskap om dess historiska kontext, främst naturligtvis bok- och bibliotekshistorisk kunskap, men också i någon mån kännedom om skolväsendets utveckling och vägen till en allmän läskunnighet.

Den nationella kulturpolitiken styr i viss utsträckning även förutsättningarna för den kommunala biblioteksverksamheten, varför vi tidigt insåg att en uppsats av detta slag skulle tjäna på exempel från såväl nationella som lokala förhållanden. Det finns många bibliotek där man äger för vårt arbete intressanta samlingar. Vi valde emellertid att koncentrera vår undersökning till en enda kommun – vår hemkommun Jönköping. (*Se bilaga 1.*) I det som idag är Jönköpings kommun finns, och har funnits, ett stort antal äldre boksamlingar av skilda slag, många med intresseväckande proveniens och i övrigt innehållsrik

---

⁷ SOU 2003:129.

historia. Valet av studieobjekt motiveras dock inte enbart av närhet och tillgång till material, då vi förstått att här också återfinns ett av landets större äldre bokbestånd i kommunal ägo. Detta bestånd är dessvärre endast i ringa mån tillgängliggjort. Man kan emellertid i Jönköpings stadsbiblioteks gömmor finna spår efter flera av traktens tidigare bibliotek. Då det råder många oklarheter kring proveniens och hur samlingarna förhåller sig till den lokala bok- och bibliotekshistorien kan forskning kring detta samt en enklare beståndsinventering kännas angelägen. Inom ramen för denna uppsats har vi dock inte kunnat genomföra en totalinventering av Jönköpings kommuns bokliga kulturarv. Vårt primära undersökningsområde har varit Jönköpings stadsbibliotek. Vi har inte heller följt de delar av samlingar som lämnat bygden, som fallet exempelvis är med det så kallade Visingsöbiblioteket.

Jönköpings äldre samlingar har under senaste året varit föremål för en viss uppmärksamhet i samband med planeringen av nya lokaler för stadsarkivet. Man har funderat över att eventuellt förlägga arkivverksamheten i direkt anslutning till stadsbiblioteket, bland annat för att då även kunna avsätta utrymme för bibliotekets äldre tryck. Så kallade ABM-projekt – det vill säga samarbete mellan arkiv, bibliotek och museer – skulle just för boksamlingar kunna innebära gynnsammare villkor då arkivalier och museiföremål har högre bevarandestatus, inte minst i lagtexten. Vad som blir resultatet för Jönköpings kommuns del kommer endast tiden att kunna utvisa.

I kommunala bibliotek ligger bokbeståndets värde till stor del i att det är aktuellt och tillgängliggjort. Äldre boksamlingar kan eventuellt innebära ett undantag från detta. Det finns dessvärre ingen utarbetad värdetypologi för bedömning av äldre tryck och handskrifter; inga förhållningsregler som styr exempelvis vad som kan betraktas som omistligt och vad som skulle kunna gallras. På de kommunala biblioteken finns dessutom sällan någon bibliotekarie med särskild utbildning eller kompetens för att bedöma detta material – något som också får konsekvenser för bevarandestatusen. Frågan man kan ställa sig är av vilken anledning kommunala bibliotek egentligen ska såväl bevara som tillgängliggöra äldre boksamlingar. Denna värdeaspekt har vi undersökt utifrån både generella resonemang och konkreta, professionella åsikter.

Uppsatsen anknyter till disciplinen biblioteks- och informationsvetenskap främst genom sitt bok- och bibliotekshistoriska, kulturpolitiska och litteratursociologiska perspektiv. Den speciella problematik som råder kring bibliotekens äldre boksamlingar erhåller i dagsläget inte heller tillräcklig uppmärksamhet på utbildningsinstitutionerna, varför denna studie känns särskilt angelägen. Men den motiveras kanske snarast genom sin utomvetenskapliga relevans, eftersom det kanske kan sägas brinna i knutarna om dessa bokskatter ska kunna bevaras för kommande generationers bibliotek.

1.3 SYFTE & FRÅGESTÄLLNINGAR

Mot bakgrund av vad som tidigare sagts är syftet med denna uppsats att belysa rådande förhållanden för äldre boksamlingar på kommunala bibliotek. Vi ämnar studera den del av bibliotekspolitiken som handlar om att bevara och levandegöra det bokliga kulturarvet, och där den senaste åtgärden blivit inrättandet av Kungl. bibliotekets nationella bevarandesekretariat. Förståelsen av dessa frågor kräver enligt vår mening även en tillbakablick i den svenska bibliotekshistorien. Dessutom vill vi tydliggöra generella företeelser främst genom

ett flertal exempel från de samlingar som finns och funnits i det som idag är Jönköpings kommun. Slutligen ämnar vi helt kort undersöka vilka bevekelsegrunder och värden som kan motivera ett bevarande och tillhandahållande av äldre bokbestånd.

För att uppfylla vårt syfte är dessa frågeställningar centrala och vägledande i arbetet, nämligen:

- Vilka nationella initiativ har under de senaste hundra åren tagits för att bevara det kommunala bokliga kulturarvet?
- Vilka initiativ har under de senaste hundra åren tagits för att bevara det bokliga kulturarvet i det som idag är Jönköpings kommun?
- Vilket värde kan äldre boksamlingar på kommunala bibliotek representera?

1.4 METODER & KÄLLMATERIAL

För att på bästa sätt besvara våra frågeställningar har vi inte under arbetet med denna uppsats inskränkt oss till en enskild metod. Vår ambition har varit att undersöka såväl nuvarande förhållanden som bakgrund till uppsatsens studieområde, i syfte att ge en så omfattande och bred överblick som möjligt. Eftersom vi inte ansåg oss kunna finna nödvändig information enbart genom litteraturstudier valde vi att inkludera även viss empirisk forskning. Man skulle kanske i någon mån kunna kalla vårt arbete för en explorativ studie då vi även försökt att själva ta fram material på detta tidigare relativt utforskade område. Vi har vid sidan av en mängd skriftliga källor använt oss av ett frågeformulär, ett par intervjuer, ett flertal samtal samt åtskilliga observationer av olika slag. Observationerna har bland annat bestått i att vi under besök på Jönköpings stadsbibliotek, Jönköpings stadsarkiv, Per Brahegymnasiets bibliotek och Visingsö bibliotek vistats i och gjort iakttagelser om både enskilda böcker och hela samlingar. Vi har samtalat med en rad såväl nuvarande som tidigare bibliotekarier och bibliotekschefer, liksom andra med anknytning till det äldre bokbeståndet. På Jönköpings stadsbibliotek har man dessutom låtit oss ta del av interna dokument som arbetsmaterial och viss äldre korrespondens. Detta material kan inte alltid sägas ge fullt tillförlitlig information, och är knappast tillräckligt ur ett vetenskapligt perspektiv. Tillsammans med våra observationer kompletterar det emellertid på ett betydelsefullt sätt våra tryckta källor. I uppsatsens sjätte kapitel används, ofta utan några närmare källangivelser, uppgifter inhämtade från ovan nämnda observationer, samtal och interna material.

Litteraturtips och dokument som i ett tidigt skede blev viktiga ingångar till undersökningsområdets problematik erhöles genom kontakt med Wolfgang Undorf respektive Lars Björk på Kungl. biblioteket, liksom ett faktainsamlade intervjutillfälle med den senare och Barbro Thomas, också hon Kungl. biblioteket. I syfte att inhämta kunskaper avseende Jönköpings kommuns ABM-arbete samt dess eventuella påverkan på en nybyggnation av stadsarkiv intervjuades stadsarkivarien Åke Carlsson. Vid ett flertal tillfällen har vi även sammanträffat med bibliotekarie Elvy Nilbratt och på så sätt tagit del av hennes kännedom om de äldre samlingarna på Jönköpings stadsbibliotek. Vi har dessutom använt oss av insikter erhållna i samband med deltagande i seminariet *Utvärtes och invärtes bokvård* anordnat av Svensk biblioteksförnings specialgrupp för äldre tryck och handskrifter.

De informanter som tillfrågats vid intervjuer och mindre organiserade samtal, eller via e-post och telefon, har alla valts genom så kallat subjektivt urval. Vi har bedömt dessa personer vara nyckelpersoner på området och därför inneha för oss särskilt värdefull information. Vissa kontakter har etablerats med hjälp av så kallad snöbollseffekt, då vi hänvisats vidare från en informant till ytterligare informanter. Totalt tjugotre personer till-

sändes vårt frågeformulär, varav tretton valde att svara – vilket vi bedömde fullt tillräckligt för generaliseringar utifrån en enkät av denna ringa omfattning. Fördelningen mellan personer från vårt lokala undersökningsområde Jönköpings kommun respektive företrädare för andra kommuner eller en nationell nivå, är sex respektive sju personer. Frågeformuläret som i första hand skickades via e-post, bestod av fyra så kallade öppna frågeställningar.⁸ (Se även avsnitt 7.2.1 och bilaga 2.)

En inledande litteraturgranskning visade att det knappt finns någon aktuell vetenskaplig forskning med anknytning till äldre boksamlingar, än mindre beträffande dem på kommunala bibliotek. Våra sökningar i ett flertal olika artikeldatabaser gav endast ett mycket begränsat antal träffar, och dokumenten behandlade – förutom uppmärksammade stölder och projektet *Nationell bevarandeplan*, som vi redan hade erhållit visst material om – i första hand särskilda bevarandetekniker eller digitaliseringsinitiativ. Dessutom avhandlades problematiken främst på forsknings- eller nationalbiblioteksnivå – något som faller utanför ramen för denna studie. Litteratur och andra skriftliga källor har för denna uppsats hittats på Borås respektive Jönköpings högskolebibliotek, Jönköpings stadsbibliotek, Jönköpings stadsarkiv, Landsarkivet i Vadstena samt genom ett antal fjärlån. Vissa elektroniska dokument har också inhämtats via Internet. Då material angående värdeaspekten hos äldre boksamlingar på kommunala bibliotek var mycket svårfunnet beslöt vi att med hjälp av en enkel enkät samla in spridda meningar avseende någon form av praxis i frågan.

Närmast ovärderlig i uppsatsarbetet har *Betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliotek* från 1923 varit. Även om tyngdpunkten i denna utredning ligger på stifts- och läroverksbibliotek finns också en hel del stadsbibliotek representerade. Denna utredning utgör fortfarande idag den mest kompletta inventeringen av äldre boksamlingar och innehåller dessutom en överskådlig historik över läroverksbibliotekens framväxt, vilken är extra värdefull då inget liknande därefter skrivits. 1962 presenterades Lars Tynells utredning *Läroverksbibliotekens äldre samlingar* som trots ett värdefullt arbete inte kommer i närheten av den tidigare utredningen. Vi har använt oss av ytterligare utredningar och annat offentligt tryck på både nationell och lokal nivå, såsom exempelvis handlingar och protokoll från såväl Sveriges riksdag som Jönköpings stadsfullmäktige.

Då vi genomsköjt ett stort antal årgångar av tidskrifter där man kunnat vänta sig finna artiklar rörande uppsatsens undersökningsområde, kan vi konstatera att ämnet inte heller i fackpressen särskilt ofta tagits upp till behandling. I *Kulturpolitisk tidskrift* fann vi dock en mycket användbar text som tangerade vårt ämnesområde, nämligen Joacim Hanssons artikel *Folkbibliotekens förhållande till äldre bokmaterial i ett kulturpolitiskt perspektiv*. Därutöver vill vi främst framhålla *Biblioteksbladet* och *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* vilkas samtliga årgångar vi bläddrat igenom, med varierande resultat.

Sveriges bok- och bibliotekshistoria är visserligen till stora delar utforskad, men här finns ändå en mängd källor att anlita. Bland de verk som varit viktigast för vårt arbete med den nationella historien kan nämnas Åke Åbergs artikel *Från Luther till Libris* från 1979 och de tre licentiatavhandlingarna: Joacim Hanssons *Om folkbibliotekens ideologiska identitet* från 1998, Mats Myrsteners *På väg mot ett stadsbibliotek* från 1998 samt Magnus Torstenssons *Att analysera genombrottet för de moderna folkbiblioteksidéerna* från 1996. När det gäller den lokala bibliotekshistorien är det skriftliga materialet väsentligt mer sparsamt förekommande. För Jönköpingsbygdens del finns emellertid exempelvis Albert

⁸ Denscombe, Martyn 2000, s. 23-24, 106-109, 122.

Wibergs *Läsesällskapet och bolagsbiblioteket i Jönköping* från 1948, som skildrar några förekommande biblioteksformer i Jönköping under arton- och nittonhundredatalen. Också tillkomsten av Jönköpings stadsbibliotek 1916 kan sägas vara relativt väldokumenterad om man går till årsberättelser, protokoll och liknande.

Aktuella övergripande bevarandefrågor behandlas främst i de dokument som producerats i och med förarbetet för en nationell bevarandeplan. Viktigast för vår undersökning har här varit *Bevarandeplan för svenska bibliotek. En förstudie* och inventeringarna *Äldre samlingar i statliga och kommunala bibliotek* respektive *Inventering av äldre boksamlingar i Småland*. På ett sent stadium tillkom även den så kallade *KB-utredningen*.

Den lokala bibliotekshistorien är ofta svårfångad. Vad gäller Jönköpings läroverksbibliotek nämns det visserligen i historiker över läroverket, dock mycket sparsamt. I de årliga redogörelsernas avdelning *Boksamlingar och undervisningsmateriel* förekom förutom regelbundna uppgifter om donationer och annat förvärv, tidvis även noteringar om bestånd. Minst företrädd i litteraturen är den tidigaste lokala folkliga bibliotekshistorien. För att beskriva enskilda sockenbibliotek har vi därför tvingats anlita ett par hembygdsskrifter i avsnitt 5.3, något som givetvis kan innebära problem då denna typ av skildringar inte alltid når upp till den akademiska kvalitet man kunde önska avseende objektivitet och källhänvisningar. Som Magnus Torstensson påpekar i *Höga berg och djupa dalar. Några reflexioner i anledning av ett bibliotekshistoriskt arbete* riskerar man vid jämförelser mellan lokal och nationell bibliotekshistorik hamna i åtskilliga källkritiska fällor. Många gånger nöjer man sig exempelvis kanske med ett okritiskt användande av litteratur om nationella förhållanden då intresset att utforska det lokala biblioteket tillåts överskugga en mer vetenskaplig hållning. Det finns nämligen en benägenhet att av någon slags missriktad lokalpatriotism anlita sådana källor som framställer det egna undersökningsobjektet i en alltför gynnsam dager. En annan typ av försummelse kan också visa sig i felaktigt användande av begrepp, något som vi i denna uppsats berör i avsnitten 5.3 och 6.2.6. För att undvika så många av dessa källkritiska fällor som möjligt, har vi under arbetets gång konstant haft denna problematik i åtanke och alltså förhållit oss källkritiskt till samtligt material.⁹ Då vissa avsnitt till stor del bygger på internt material, informella samtal och egna observationer är vi medvetna om att fel här kan ha smugits sig in. I *Bibliotekshistoria – i myllan och i teoriernas ström* menar emellertid Anders Burius att inte alla bibliotekshistoriska undersökningar behöver vara i strikt mening vetenskapliga, och framhåller istället vikten av en praktisk erfarenhet. För vissa studier ”utan teoretiska åthävor om moment i enskilda biblioteks utveckling, om katalogiseringsprinciper och framförallt om samlingars historia” borde det vara väsentligare att ha umgåtts med det aktuella beståndet genom sin yrkesmässiga hantering.¹⁰ För denna uppsats har vi stött på, och även valt att använda ett antal dokument av denna typ.

1.5 UPPSATSENS DISPOSITION

Genom följande disposition av uppsatsen har vi ansett oss bäst kunna uppfylla dess syfte:

Kapitel 2 presenterar uppsatsens utgångspunkt i teorier om kulturarvets väsen och värde samt anger för att underlätta läsning och förståelse hur några av uppsatsens centrala begrepp används.

⁹ Torstensson, Magnus 2001. *Höga berg och djupa dalar*, s. 73-74.

¹⁰ Burius, Anders 1995. *Bibliotekshistoria – i myllan och i teoriernas ström*, s. 325-326.

- Kapitel 3** tecknar på ett övergripande sätt den nationella historiska kontexten för uppsatsens undersökningsområde med tyngdpunkten förlagd till arton- och nittonhundratalet.
- Kapitel 4** redovisar de senaste årens händelser på bevarandeområdet, till viss del genom en internationell utblick, men huvudsakligen genom svenska bevarandeinitiativ inom ramen för olika projekt.
- Kapitel 5** klargör ett antal väsentliga drag i Jönköpingsbygdens rika bok- och bibliotekshistoria som tidigare aldrig framställts i någon samlad form.
- Kapitel 6** skildrar vilka initiativ Jönköpings kommun under de senaste dryga 30 åren tagit i fråga om sitt bokliga kulturarv, samarbetet mellan stadsbibliotek och stadsarkiv samt inventerar kommunens befintliga äldre boksamlingar.
- Kapitel 7** berättar något om bibliotekens förhållande till äldre böckers värde och bibliotekarietårens bristande bokhistoriska kompetens, redovisar resultaten av en enkät angående värdeaspekter på äldre bokbestånd samt presenterar KB-utredningens förslag till ny lag om värdefulla boksamlingar.
- Kapitel 8** diskuterar uppsatsens undersökningsresultat utifrån frågeställningarna samt ger förslag till vidare forskning.
- Kapitel 9** sammanfattar uppsatsens huvudsakliga innehåll.
- Litteratur- & källförteckning** förtecknar använd litteratur och andra källor, uppdelat på otryckt respektive tryckt material.
- Bilagor** innehåller en karta över Jönköpings kommun samt en kopia av det använda frågeformuläret.

2 TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER & CENTRALA BEGREPP

Detta kapitel presenterar uppsatsens utgångspunkt i teorier om kulturarvets väsen och värde samt anger för att underlätta läsning och förståelse hur några av uppsatsens centrala begrepp används.

2.1 MINNEN FRÅN FORNSTORA DA'R?

I den kulturpolitiska debatten har man främst under det senaste årtiondet försökt etablera kulturarvsproblematiken som ett eget sakområde. Kopplingen mellan kulturbevarande och maktutövning har emellertid funnits i århundraden. Statsbyggnad, nationshävdelse och folkfostran har traditionellt sett varit de styrandes motiv för kulturarvs- och historiepolitik, menar Svante Beckman i *Vad vill staten med kulturarvet?*. Redan under femton- och sextonhundredatalen kan två huvudsakliga inriktningar urskiljas. Den ena gäller att den så kallade regalrätten även då kom att innefatta skyddet av fornlämningar, monument och kyrkor. Den andra handlar om att man genom såväl propaganda som historisk forskning ville befästa och stärka kungamakten och den framväxande nationalstaten. När Sveriges ställning som stormakt efterhand upphörde importerades rentutav viss del av kulturen från utlandet, och först under Gustav III:s regeringstid återkom de storsvenska kulturarvsfrågorna.¹¹ Under den romantiska eran väcktes ett intresse för historia och historisk kontinuitet på såväl ett allmänskulturellt som ett vetenskapligt plan, något som kom att dominera stora delar av artonhundratalet. Därför sätter Jonas Anshelm i antologin *Modernisering och kulturarv* gränsen för det moderna kulturarvsbegreppet runt sekelskiftet 1800. Förespråkarna för nationalismen – som kan sägas vara detta århundrades dominerande sociala idéerörelse – behärskade en dramatiskt laddad retorik, där terminologin kring *Folket* och *Nationen* användes för att tydliggöra kulturarvet. En uttalad ambition var exempelvis att liksom återställa en folkets och nationens ”verkliga” historia.¹² Småningom ersattes delvis det kungligt fosterländska av det folkligt fosterländska. Demokratiseringen innebar att ansvaret för kulturarvet alltmer övergick till den moderna civila staten, och folkbildning och folkuppfostran blev nya inslag i kulturarvspolitiken. Till sin hjälp tog man från och med senare delen av artonhundratalet det nya allmänna skolväsendet. Denna folkskola användes, som Beckman uttryckt det, för att ”propagera fosterländsk vördnad, undersåtlig svenskhet och kristlig samhällssolidaritet”.¹³ Industrialisering, urbanisering och underklassens demokratisträvanden framstod emellertid för de styrande vid århundradets slut som ett väsentligt hot mot det bestående. En aktiv kulturarvspolitik ansågs kunna motverka sådana samhällsupplösande tendenser och runt sekelskiftet 1900 uppstod därför en rad nya institutioner på kulturminnesvårdsområdet.¹⁴ Hela hembygdsrörelsen etablerades också som man sade, för att rädda den utdöende bondekulturen.

Statens intresse för kulturarvet blev allt svalare från mitten av 1920-talet. I de följande decenniernas välfärdsbygge ville man lämna det gamla bakom sig och istället enbart satsa på framtiden. Det var först kring 1970 som kulturarvsfrågorna åter aktualiserades, då det på flera håll väcktes folkliga opinioner mot de förekommande rivningarna i stads-

¹¹ Beckman, Svante 1998. *Vad vill staten med kulturarvet?*, s. 13, 16.

¹² Anshelm, Jonas 1993. *Inledning*, s. 10-11.

¹³ Beckman, Svante 1998, s. 16-17.

¹⁴ Anshelm, Jonas 1993, s. 11-12.

miljöerna. Detta visar likaså på den ökade medvetenheten om den fysiska kulturmiljön, något som på senare år fått allt större betydelse för svensk kulturarvspolitik.¹⁵

Ett hot mot kulturarvet anses idag den alltmer överskuggande högteknologiska samhällsutvecklingen utgöra, även om dess många nya möjligheter till bevarande också ofta framhålls.¹⁶ Diskussionen har dessutom tidvis fokuserats kring hurvida man överhuvudtaget kan tala om ett svenskt kulturarv, ett vårt kollektiva minne. Då det inom landets gränser återfinns en mängd olika kulturarv vore det, menar vissa debattörer, kanske rättigare att använda begreppet i pluralis.¹⁷

2.2 KULTURARV – ETT KOMPLEXT BEGREPP

2.2.1 Begreppen kultur & arv

Kulturarvsbegreppet är mycket komplext. Till att börja med kan man säga att dess betydelse är beroende av betydelsen hos de två ord som använts för att bilda det, nämligen kultur och arv.

Ordet kultur kommer av latinets *cultura* och dess ursprungliga betydelse är odling. Sedan länge innebär detta även så kallad andlig odling. Enligt *Svenska Akademiens ordboks* något åldersmärkta definition innefattar uttrycket i denna bemärkelse ”*vetenskap, religion, konst, litteratur o.d.*”.¹⁸ Frågan är om denna utomordentligt vida betydelse motsvarar vad vi idag uppfattar som andlig odling. Definitionen kan emellertid vara relevant att påminna sig då man sysslar med äldre boksamlingar, som kan omfatta ett mycket varierat bestånd. En mer modern användning av kulturbegreppet framkommer i *Nationalencyklopedins ordbok*. Där skiljer man mellan två huvudsakliga inriktningar, nämligen det antropologiska som omfattar människans totala livssituation, och det traditionella som närmast motsvaras av de så kallade konstarterna.

- form i vilken (viss) större grupp människor ordnar sin försörjning och organiserar gemensamma angelägenheter
- sammanfattning av allt som skapats av människor för att ge (högre) andliga upplevelser¹⁹

Sven Nilsson för i *Kulturens vägar* fram distinktionerna aspekt respektive sektor. Kulturen som aspekt uttrycker dels samhällets idéer och värderingar, dels sådant som exempelvis språk och konst, familjemönster, egendomsförhållanden och politik. Kulturen som sektor omfattar dels de konstnärliga uttrycksformerna, dels personer, organisationer och institutioner som använder dessa uttrycksformer. Nilsson hävdar dessutom att konsten, ”*i alla dess former och med alla dess institutioner och spridningsvägar*”, är det centrala i svensk politikens kulturbegrepp.²⁰ I 1995 års *Kulturutredning* sägs visserligen konstarterna ingå i begreppet, men också bildningssträvanden, medierna och kulturarven. Härtill poängterar man nogsamt att det inte rör sig om en värderande eller normerande, utan en beskrivande begreppsbestämning. Må så vara att värderingar görs, menar man, dock inte utifrån vad

¹⁵ Beckman, Svante 1998, s. 17-19.

¹⁶ Anshelm, Jonas 1993, s. 13.

¹⁷ Beckman, Svante 1998, s. 20-21.

¹⁸ Kultur. *Svenska Akademiens Ordbok*, bd 15, spalt K 3165.

¹⁹ Kultur. *Nationalencyklopedins ordbok*, bd 2, s. 226.

²⁰ Nilsson, Sven 1999. *Kulturens vägar*, s. 10.

som är kultur eller ej, utan exempelvis vilken litteratur som betraktas som bra eller dålig, intressant eller likgiltig.²¹

Arv definieras i *Nationalencyklopedins ordbok* som ”övergång av innehav av (visst) värde från en avliden till efterlevande”.²² Ofta är det i en juridisk och ekonomisk bemärkelse för enskilda individer som ordet brukas. Ser man till ett kulturhistoriskt sammanhang är det dock vanligtvis hela grupper eller nationer som är aktuella som arvtagare. Göran B. Nilsson hävdar i *Kulturarvet – ett brännande hanteringsproblem?* att begreppet förutsätter ett så kallat framtidsmedvetande. Den som lämnar arvet, arvlåtaren, ser det som ett ”räntebärande kapital åt kommande generationer”; den som ärver, arvtagaren, har att ta hänsyn inte enbart till dess historiska, men även dess samtida och framtida betydelse. Arvlåtarens förhoppning är att arvtagaren ska bevara arvet och föra det vidare.²³

Många privatpersoner har ur sin kvarlåtenskap donerat boksamlingar till allmänna bibliotek. Frågan är då vad som egentligen åligger arvtagaren att göra med arvet. Lars Ingelstam gör i *Kulturarv och framtidstro* en intressant jämförelse mellan att ärva kapital respektive föremål. ”Pengar har inget minne”, hävdar han, och menar att en summa pengar kan användas utan hänsyn till varifrån den erhållits. En lantgård eller ett bibliotek ställer däremot arvtagaren inför annorlunda frågor:

[...] de bär en histor[i]sk laddning och en mänsklig innebörd, som arvtagaren inte kan bortse ifrån hur gärna han än ville. Att infoga den ärvda gården i sitt eget livsmönster är en meningsbärande handling – liksom att vägra att göra det. Samma sak gäller en boksamling: att föra samman den med böcker man har skaffat på andra grunder, eller besluta att bevara den intakt, eller att sälja den för pengar är samtliga problematiska beslut, som måste bygga på ett personligt ställningstagande.²⁴

2.2.2 Begreppet kulturarv

Enligt *Svenska Akademiens Ordbok* är kulturarv: ”Vad ett folk o.d. i fråga om (andlig) kultur övertagit från tidigare generationer”. Första belägget för begreppets användning finner man hos Viktor Rydberg redan 1887.²⁵ Det tog emellertid närmare hundra år för ordet att slå igenom. Längre talade man exempelvis om kulturminnen eller fornminnen. Som Svante Beckman påpekat kan detta förändrade språkbruk även innebära en viss förskjutning i begreppets betydelse:

Medan arv är samtida och aktuella så är minnen tillbakablickande och obestämt inaktuella. Arv ger associationer till rikedom och resurser medan minnen associerar till kuriosa på vindskontoret. Arv förpliktar till förvaltning av pundet. Minnen är något bleknande, som det är svårt att hålla reda på.²⁶

Begreppet kulturarv brukas idag om alltifrån enskilda museiföremål till hela kulturmiljöer, exempelvis särskilda industriminnet eller de av UNESCO utsedda så kallade världsarven. De senare representeras i Sverige bland flera andra av Tanums hällristningar, Örlogsstaden

²¹ SOU 1995:84, s. 37- 40.

²² Arv. *Nationalencyklopedins ordbok*, bd 1, s. 60.

²³ Nilsson, Göran B. 1988. *Kulturarvet – ett brännande hanteringsproblem?*, s. 7-8.

²⁴ Ingelstam, Lars 1988. *Kulturarv och framtidstro*, s. 47.

²⁵ Kulturarv. *Svenska akademins ordbok*, bd 15, spalt K 3168-K3169.

²⁶ Beckman, Svante 1998, s. 29-30.

Karlskrona och Laponia, Lapplands världsarv.²⁷ En modern lexikalisk begreppsbestämning kan sägas finnas i *Nationalencyklopedins ordbok*, nämligen: ”idéer och värderingar som ingår i en kulturs historia och som fungerar som en gemensam referensram”. Det kan här tyckas anmärkningsvärt att definitionen endast innefattar det immateriella kulturarvet, och att det materiella kulturarvet i ordboken först nämns som en så kallad betongnyans.²⁸

Vad som bevästs som värt att bevara avgörs ofta av individuella förutsättningar, som exempelvis klass, kön och ålder, men även av det som i det allmänna medvetandet betraktas som omistligt. Stefan Bohman anser kultur vara ett slags värdesystem som delas av grupper av människor. Vissa materiella eller andliga uttryck som dessa värdesystem lämnar efter sig besitter så speciella symbolvärden att de förklaras vara kulturarv. Bohman har studerat ett flertal statliga utredningar, propositioner och liknande för att där försöka urskilja hur begreppet kulturarv brukas. Han har kommit fram till tre gångbara betydelser av begreppet kulturarv:

- de lämningar vi ser som vårt eller andras positiva arv (som vi kan gilla) vilka därför skall prioriteras i bevarandet och användandet.
- de mest symbolbärande lämningarna (oavsett om vi gillar dem eller inte) vilka format oss eller andra och därför skall prioriteras i bevarandet.
- i grund och botten allt vi ärvt.²⁹

Även Jonas Anshelm har uppmärksammat den rådande osäkerheten kring vad som egentligen betecknar kulturarvet. I antologin *Modernisering och kulturarv* ger han utifrån en teoretisk hållning tre skilda definitioner:

Teknisk definition	”[...] summan av det kulturstoff som i en grupp eller ett samhälle faktiskt överförs mellan generationer.”
Funktionell definition	”[...] den del av ett traderat kulturstoff som skapar kulturell självförståelse, kontinuitet, identitet och sammanhangsförståelse.”
Institutionell definition	”[...] summan av det materiella och immateriella kulturstoff – exempelvis artefakter, seder, normer – som inom en kultur eller grupp är särskilt inrättade, identifierade, markerade, värderade och behandlade som just ’kulturarv’. I denna mening är kulturarvet inte bara en kollektion av nedärvda artefakter, det är självt en artefakt, en social inrättning.” ³⁰

Den tekniska definitionen anger enbart att något existerar och förs vidare genom traditionen, medan den funktionella definitionen ger kulturarvet en sammanhållande uppgift. Den institutionella definitionen identifierar kulturarvet som en institutionell skapelse, som något som kollektivt regelfästs. Anshelm menar att det är i den senare bemärkelsen som begreppet brukas i dagens samhällsdebatt.³¹

²⁷ Konvention om skydd för världens kultur- och naturarv, 2000, s. 66-67, 72-74, 79-82.

²⁸ Kulturarv. *Nationalencyklopedins ordbok*, bd 2, s. 226.

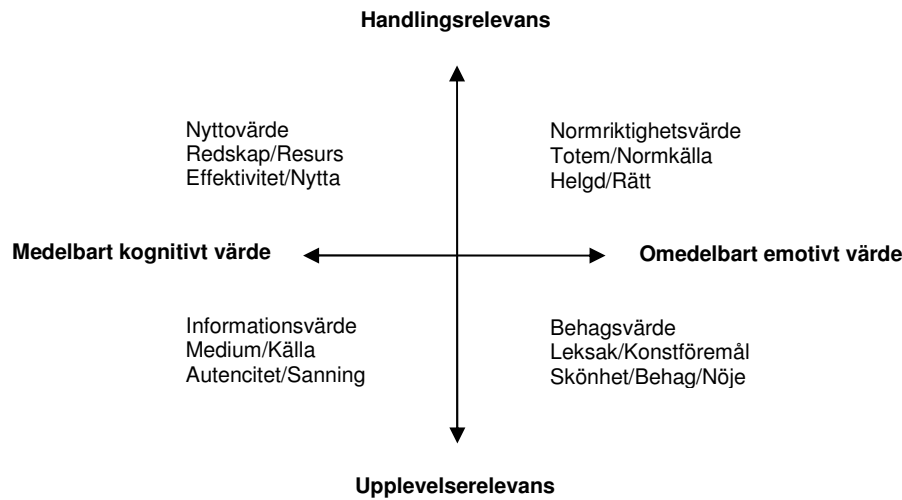
²⁹ Bohman, Stefan 1997. *Vad är museivetenskap, och vad är kulturarv?*, s. 13-14.

³⁰ Anshelm, Jonas 1993, s. 13-14.

³¹ Ibid.

2.2.3 Kulturarvets värde

Svante Beckman har i flera sammanhang lagt fram sina tankar och modeller rörande kulturarvets väsen och värde. I texten *Vad vill staten med kulturarvet?* presenterar han en översiktlig värdekarta där skilda motiv för kulturarvets bevarande struktureras:

Figur 1 Allmän värdekarta (Beckman, Svante 1998. *Vad vill staten med kulturarvet?*, s. 32)

I figur 1 betecknar första raden i varje ruta en värdetyp, utläst: nyttovärde, informationsvärde, normriktighetsvärde och behagsvärde. Andra raden berättar om den kvalitet som är förknippad med ett visst bevarandeobjekt och tredje raden om vilket slags omdömen som hör samman med den aktuella värdetypen.

På figurens ena axel görs åtskillnad mellan ett så kallat medelbart respektive omedelbart värde. Det medelbara värdet kan dessutom kallas kognitivt då det styrs av vårt vetande; det omedelbara värdet däremot kvalificeras genom våra känslor och kan därför även kallas emotivt.

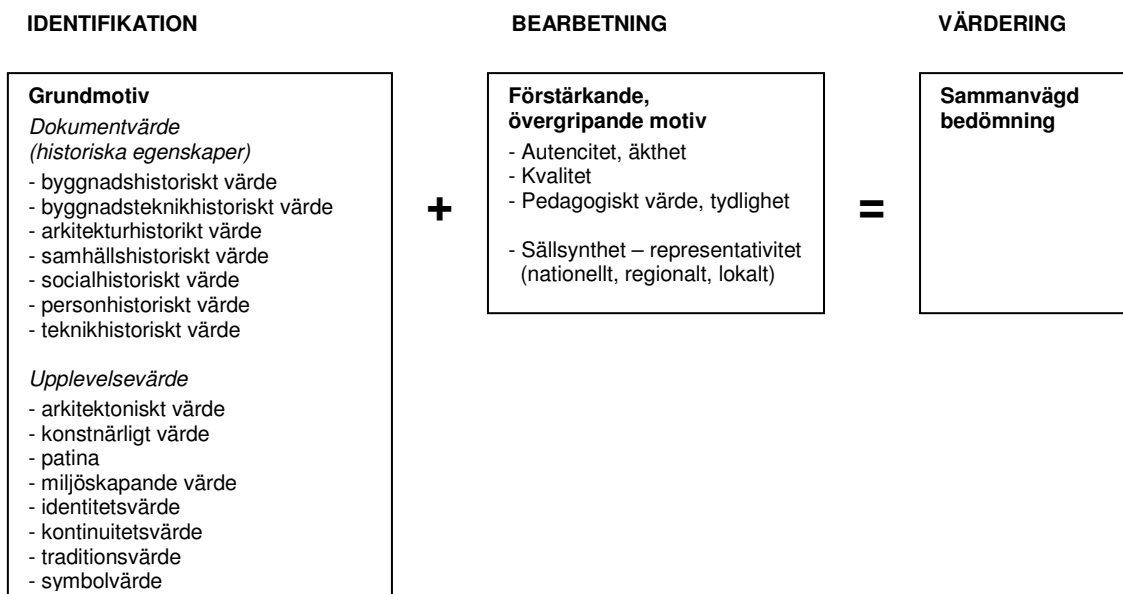
På figurens andra axel görs åtskillnad mellan värdet av vad vi gör respektive upplever. Vad som exempelvis bedöms vara effektivt eller rätt är relevant för våra handlingar, och det som uppfattas vara sant eller vackert kan innebära att det rör sig om en värdefull upplevelse. Beckman menar sammanfattningsvis modellens innebörd vara att: "allt som kan sägas ha värde kan vara värdefullt på fyra artschilda sätt – som 'medium' för information, som 'redskap' för nytta, som 'totem' för normriktighet och som 'leksaker' för behag."³²

Frågan om kulturarvet tjänar många gånger på att betraktas ur ett ABM-perspektiv, så även problematiken kring det bokliga kulturarvet. Biblioteksvärlden, som om detta saknar såväl föreskrifter som värdetypologier, kan i sammanhanget snegla på vad som gäller för museer och arkiv. I samband med *Bevarandeplan för svenska bibliotek. En förstudie* aktualiserades exempelvis ett system för kulturhistorisk värdering som utvecklats av Riksantikvarieämbetet.³³ Erik Nordin och Axel Unnerbäck har i artikeln *Kulturhistoriskt värde?* presenterat en modell – se figur 2 – som inom detta system används för att undersöka olika byggnaders kulturhistoriska kvaliteter.³⁴

³² Beckman, Svante 1998, s. 32-33.

³³ Björdal, Lars & Cullhed, Per 2001-01-08. *Bevarandeplan för svenska bibliotek*, avsnitt 7.2.

³⁴ Unnerbäck, Axel & Nordin, Erik 1995. *Kulturhistoriskt värde?*, s. 11.

Figur 2 Kulturhistoriskt urval och värdering (Unnerbäck/Nordin, 1995. *Kulturhistoriskt värde?*, s. 12)

Denna urvals- och värderingsmodell baseras till att börja med på identifieringen av två så kallade grundmotiv. *Dokumentvärden* är oftast mätbara och möjliga att beskriva objektivt genom att visa på rent historiska kännetecken. *Upplevelsevärden* är däremot mer svår-fångade då de även innehåller drag av personliga erfarenheter. Emellertid måste i detta sammanhang samtliga sådana värden ha den ytterligare substans som gör dem till något utöver flyktiga intryck.

Vid en följande analytisk bearbetning används fyra så kallade övergripande och förstärkande motiv. Med hjälp av dessa uppskattas det undersökta objektets *äkthet*, *kvalitet* och *pedagogiska förtjänster*, samt diskuteras i vilken grad dess *sällsynthet* eller *representativitet* inverkar på en slutlig värdering.³⁵

2.3 ANVÄNDNINGEN AV UPPSATSENS ÖVRIGA BEGREPP

2.3.1 Kommunala bibliotek

De kommunala biblioteken innefattar väsentligen folkbibliotek och skolbibliotek i landets 290 kommuner. Även om vi i denna uppsats visserligen säger oss undersöka dessa så kallade kommunala bibliotek, är det emellertid inte alla som kommer ifråga när det gäller äldre boksamlingar. I första hand avses därför med uppsatsens användning av det aktuella begreppet flertalet folkbibliotek, och i andra hand de skolbibliotek som förvaltar gamla läroverkssamlingar. Övriga kommunala bibliotek utesluts från studien på grund av en så gott som obefintlig förekomst av äldre dokument.

Äldre boksamlingar i kommunal ägo kan till stor del härledas ur folkbibliotekens framväxt vid början av nittonhundratalet. Många gånger donerades eller sammanfördes på annat sätt böcker från flera olika bibliotek och i vissa fall köptes även hela samlingar in för att utöka bokbeståndet. Det förekom dessutom att större boksamlingar deponerades eller överläts till det lokala folkbiblioteket. Så var exempelvis fallet i Norrköping och Östersund

³⁵ Unnerbäck, Axel & Nordin, Erik 1995, s. 11-12.

där betydande delar av läroverkens äldre bestånd överlämnades till Norrköpings stadsbibliotek respektive Jämtlands bibliotek.³⁶

Utbildningsväsendet har under årens lopp varit föremål för otaliga omorganisationer. För den nuvarande gymnasieskolan har ett antal skiftande namnformer används; beteckningen läroverk brukades exempelvis fram tills slutet av 1960-talet. För enkelhetens skull har vi i uppsatsen oftast valt just det sammanfattande begreppet läroverksbibliotek. Dessa boksamlingar bestod dessutom vanligtvis av flera avdelningar: lärjungebibliotek, referensavdelningar samt det så kallade stora eller egentliga biblioteket. Lärjungebiblioteken var samlingar anpassade främst för yngre elever och bestod förutom av lättillgänglig facklitteratur även av böcker för så kallad nöjesläsning. Referensavdelningarnas uppslagsböcker, lexikon och tidskrifter var uteslutande avsedda för lärare. Det egentliga biblioteket var länge förbehållet lärarna men kom under senare tider att alltmer användas också av äldre elever. Trots att dessa samlingar även var tillgängliga för allmänheten, kom de troligen sällan att brukas av den.³⁷

2.3.2 Äldre boksamlingar

Begreppet äldre boksamling kan definieras på olika sätt. Till att börja med kan en äldre boksamling vara ett bestånd som skilts från det ordinarie, moderna biblioteksbeståndet på grund av en, eller en kombination av vissa bedömningsgrunder, såsom ålder, innehåll, fysisk beskaffenhet, publikationsspråk etcetera. Vidare finns en mängd uppfattningar om vad som betecknar äldre i detta sammanhang. Vissa har att göra med själva bokframställningen, som exempelvis gränsdragningen kring 1840 då man började använda trämassa vid papperstillverkningen. Andra kriterier kan vara politiska, som framväxten av det moderna Sverige på 1860- och 1870-talen. Återigen andra kan på något bibliotek ha att göra med en sorts pedagogisk tydlighet eller praktiska avvägningar som exempelvis utrymmesskäl.³⁸ En lösning på problemet med olika bedömningar från institution till institution, skulle kunna vara ett så kallat rullande system som bejaktar att också dagens böcker en gång blir gamla. Här skulle exempelvis kunna gälla att allt material äldre än hundra år betraktas som ett äldre bestånd.³⁹

Bibliotek har i alla tider innehållit mer än böcker. I läroverksbiblioteken exempelvis, fanns dagstidningar, vetenskapliga facktidskrifter, musikaler, kartor samt ofta även specialsamlingar innehållande mynt, antikviteter och naturalier. En stor del av accessionen från mitten av artonhundratalet och framåt bestod av friexemplar av offentligt och akademiskt tryck; närmare bestämt kan detta uppdelas i vetenskapliga avhandlingar, skriftserier från akademier och andra lärda sällskap samt offentliga publikationer såsom exempelvis riksdagstrycket, Statens offentliga utredningar och Sveriges officiella statistik.⁴⁰ I denna uppsats undersökningsområde kan ett visst inslag av icke-bokmaterial förekomma. Emellertid motsvaras begreppet boksamlingar närmast av äldre tryck och handskrifter. Tidsgränsen för vad som benämns som äldre hamnar omkring sekelskiftet 1900 då vi anammat det rullande systemet omfattande allt material äldre än hundra år.

---

³⁶ SOU 1924:7, s. 465-466.

³⁷ Schartau, Sigurd 1920. *Organisationen och skötseln av biblioteken vid de allmänna läroverken*, s. 8-9.

³⁸ E-brev från Wolfgang Undorf, 2003-05-15.

³⁹ E-brev från Björn Dal, 2003-06-11.

⁴⁰ Tynell, Lars 1962. *Läroverksbibliotekens äldre samlingar*, s. 14-22.

3 NATIONELL BIBLIOTEKSHISTORISK KONTEXT

Detta kapitel tecknar på ett övergripande sätt den nationella historiska kontexten för uppsatsens undersökningsområde med tyngdpunkten förlagd till 1800- och 1900-talen.

3.1 BIBLIOTEKEN & DET BOKLIGA KULTURARVET

Både lärda och folkliga biblioteks kulturarv kan ofta spåras långt bakåt i tiden och visar sig också då ha tillkommit på en rad olika sätt. Det härrör från såväl det nationella och de stora vetenskapliga biblioteken, som från stiftsbibliotek, läroverksbibliotek, kommersiella lånebibliotek, folkrörelsebibliotek, privata samlingar samt folkbibliotek och dess föregångare. En rad sammanslagningar och andra organisatoriska förändringar har drabbat dessa institutioner och bokbeståndet har ofta ökat klumpvis genom mer eller mindre betydande donationer. Mycket av detta bestånd anses idag ha spelat ut sin roll. Offentliga eller privata bibliotek som införlivats med det ordinära beståndet har med tiden hamnat i magasin, källarutrymmen eller liknande, och endast ett fåtal har hållits samman på sådant sätt att de idag går att identifiera som specifika boksamlingar. En del av det bokliga kulturarvet har dessutom ödelagts på grund av vanvård, eldsvådor, översvämningar eller genom stöld.

Arkiv, museer och bibliotek är alla så kallade kulturarvsinstitutioner. Detta innebär att man i varierande grad för framtiden bör samla in, förvara, organisera och tillgängliggöra föremål och dokument. Biblioteken – folkbibliotek liksom flertalet forskningsbibliotek – har emellertid alltid primärt betraktats som bildnings- och förmedlingsinstitutioner, där bevarandeuppgiften fått en underordnad roll. Inte heller existerar några centrala, officiella dokument som för det svenska biblioteksväsendet reglerar sådant som urval, gallring eller kassering. Här avgör istället en kombination av regelverk, lokala policys, traditioner och praxis. Litteratur och annat material bevaras därför oftast enbart så länge som det kan anses relevant för biblioteksanvändarna.⁴¹

Landets bokförsörjning och tillgång på äldre litteratur ser olika ut beroende på biblioteksform. För Kungl. Bibliotekets, och delvis även Lunds universitetsbiblioteks, del är bevarandet reglerat i lag sedan lång tid tillbaka. *Lag om pliktexemplar av dokument* föreskriver att minst två exemplar av ett dokument ska ”bevaras och tillhandahållas för forskning och studier”.⁴² För folkbibliotekens del finns däremot inget formellt uppdrag att bevara. Barbro Thomas föreslog emellertid i rapporten *Lånecentraler och depåbibliotek* från 1989, att en utgångspunkt för folkbibliotekens bevarandeuppgift skulle kunna vara principen ”att bevara ett representativt urval publikationer för framtida bruk”. Vidare ansåg hon att en samordning av folkbibliotekens bevarandeuppgift skulle kunna utgöra en viktig del av en nationell folkbibliotekspolicy. Om en uttalad folkbildningsambition såväl som folkbibliotekens kultur- och informationsuppgift skulle uppfyllas, menade Thomas det viktigt att tillgången till den äldre litteraturen säkerställdes. Även låntagare som inte ägnade sig åt högre studier och forskning borde ha möjlighet att komma i kontakt med äldre litteratur.⁴³

⁴¹ Almerud, Peter [2000]. *ABM eller A, B och M?*, s. 21, 26-27.

⁴² SFS 1993:1392.

⁴³ Thomas, Barbro 1989. *Lånecentraler och depåbibliotek*, s. 35.

Till följd av ett riksdagsbeslut inrättades 1992 en folkbiblioteksdepå i Umeå. Dess uppgift var att insamla ett representativt urval av det svenska trycket och genom fjärrlån tillhandahålla detta, eller som man skriver på sin webbplats:

Sveriges depåbibliotek fungerar som ett centralt, **gemensamt uppbyggt fjärrlånemagasin** för de svenska folkbiblioteken och frigör hyllplats på biblioteken, samtidigt som det förhindrar att äldre litteratur försvinner ut ur det samlade folkbiblioteksbeståndet i landet.⁴⁴

De vetenskapliga biblioteken äger främst litteratur avsedd för forskning och undervisning, och när det gäller fjärrlån till folkbiblioteken är man ofta restriktiv med litteratur som är av sådan art att den bör återfinnas inom det egna bibliotekssystemet. Det är här Sveriges depåbibliotek i Umeå kan fylla en viktig funktion. Då ett folkbibliotek gallrar i sina samlingar bör därför depåen kontaktas för att kontrollera om de ifrågakvarande titlarna ingår i beståndet. Depåbiblioteket tar endast emot ett exemplar av varje titel och upplaga av svenska monografier, närmare bestämt såväl vuxen- som barn- och ungdomsböcker av både fack- och skönlitterär art. Man tar däremot inte emot tidskrifter, offentligt tryck, AV-material, kartblad, allmänna encyklopedier samt noter utan text. I de första riktlinjerna för depåns samlingar sattes en tidsgräns att litteratur yngre än tjugo år inte skulle bevaras. Denna begränsning slopades senare beroende på att många kommunala bibliotek även gallrar sådant av yngre datum och att detta också bör få en chans att bli bevarat för framtiden.⁴⁵ I dagsläget rymmer magasinen omkring 190 000 volymer, varav nästan alla är katalogiserade samt en småtryckssamling på knappt 2 000 volymer och omkring 3 500 avhandlingar.⁴⁶

3.2 NÅGOT OM LÄROVERKS-, STIFTS- & LANDSBIBLIOTEKENS FRAMVÄXT

Ursprunget till det svenska läroverksväsendet och dess bibliotek står att finna i de från och med tolvhundratalet inrättade domskolorna. Där studerades främst latin eftersom dessa skolors huvudsakliga uppgift bestod i att utbilda funktionärer till den romersk-katolska kyrkans tjänst. Stiftsbiblioteken växte i takt med de allt högre krav som ställdes på prästerskapets bokliga bildning. Under reformationstidens utrensning skövlades dessvärre mycket av bibliotekens dyrbara handskrifter och inkunabler och även skolorna eftersattes. Latinets dominans inom skolvärlden kom emellertid att bestå trots protestantismens införande.⁴⁷

Under stormaktstiden revolutionerades vetenskaperna och Sverige blev för första gången en kulturstat att räkna med. Möjligheterna att inom landet trycka och distribuera böcker förbättrades.⁴⁸ Dessutom erhöll en rad bibliotek, genom den militära expansionens försorg, flera förnämliga krigsbytesförvärv, eller som Barbro Thomas uttryckt saken:

Under 1600-talet höll sig Sverige med en osedvanligt aktiv kulturpolitik. Bibliotekens samlingar utökades genom krigsbyten som kånkades hem från kloster och kyrkor runt om i Europa. Böckerna fördelades i stor utsträckning mellan stiftsbiblioteken. De större stifts- och läroverksbiblioteken har således minnen från denna expansiva period i Sveriges historia.⁴⁹

⁴⁴ Sveriges depåbibliotek 2003.

⁴⁵ Öberg, Gunni 2002. *En depå att ösa ur*.

⁴⁶ Sveriges depåbibliotek, 2003.

⁴⁷ Lindroth, Sten 1975a. *Svensk lärdomshistoria: 1*, s. 43-44, 143, 207, 210.

⁴⁸ Lindroth, Sten 1975b. *Svensk lärdomshistoria: 2*, s. 11, 69.

⁴⁹ Thomas, Barbro 2002. *Icke föranlett någon åtgärd...*, s. 18.

Stiftstädernas gamla skolor, nu kallade gymnasier, och deras bibliotek upprustades. Det första gymnasiet grundades 1623 i Västerås av biskopen, tillika professorn, Johannes Rudbeckius. Han införde en rad nya ämnen på schemat, bland annat astronomi, geografi, historia, matematik och statslära. Och han lät grekiska och hebreiska ta plats jämte latinet. Detta kom naturligtvis även att återspeglas i stifts- och gymnasiebibliotekets bestånd.⁵⁰ Rudbeckius företog på egen hand grundliga bokinventeringar och hans förteckningar publicerades småningom som den första tryckta svenska bibliotekskatalogen.⁵¹

Vid denna tid fanns även så kallade trivialskolor som skulle förbereda för vidare studier på gymnasierna. Här studerades främst latin och kristendom. I skolordningen från 1649 fastslogs dock att det också skulle finnas en praktiskt inriktad handelsutbildning, så kallad skriv- och räkneklass.⁵² Under sjuttonhundratalet började allt fler ifrågasätta latinets roll som vetenskapens officiella språk. I en modern och upplyst tid kunde det tyckas att man borde befria sig från det förgångnas slaviska dragglände av detta döda språk. Allt fler vetenskapliga arbeten utgavs på det egna modersmålet.⁵³ I och med 1807 års skolstadga infördes så även skolspråken tyska och franska. Latinet fanns visserligen kvar, men dess roll var avsevärt reducerad.⁵⁴

1820 års skolordning innehöll många preciserade föreskrifter angående biblioteken. Den fastslog till att börja med att bibliotek alltid skulle finnas vid alla gymnasier och att dessa i viss mån även skulle bistå en forskningsintresserad allmänhet. Biblioteksföreståndaren anbefalldes inventera samlingarna och upprätta kataloger över desamma. Vidare gavs nya bestämmelser angående de ekonomiska förutsättningarna som för denna verksamhet alltid hade varit begränsade. En så kallad bibliotekskassa hade tidigare även ombesörjt undervisningsmateriel, eftersom man till biblioteket räknat kartor, glober, matematiska och fysiska instrument med mera. Likaså ingick ljus och ved i utgifterna. I och med den nya skolordningen reserverades bibliotekskassan enkom för bibliotekets behov. Inkomster kunde också vinnas genom försäljning vid öppna auktioner. De böcker som fick avyttras, efter att vederbörligt tillstånd inhämtats från biskopen som ju även skulle godkänna alla förvärv, var dubletter eller andra för gymnasiet oanvändbara böcker.

I mitten av seklet omorganiserades skolväsendet och de så kallade läroverken framträdde för att ersätta gymnasierna. Också biblioteken fick nya förutsättningar. Skolstadgan av 1878 angav att bibliotekets ekonomiska medel skulle omfördelas på två nyinrättade kassor, ljus- och vedkassan respektive biblioteks- och materielkassan. Den senare skulle förutom böcker och undervisningsmateriel även bekosta tryckning av läroverkets årsberättelser och kataloger. Elevernas terminsavgifter var länge läroverksbibliotekens enda fasta inkomstkälla. Genom alla tider spelade därför enskilda gåvor och donationer en mycket betydelsefull roll. Företrädevis utgjordes givarna av präster och tidigare lärare eller elever. På många håll rådde bruket att prästerskapet vid ämbetstillträde och dödsfall skänkte "*en god bok*", något som också fastställdes i och med 1724 års skolordning. Trots detta efterlevdes inte alltid bestämmelserna och senare förordningar om att bokgåvan i stället kunde erläggas i form av en avgift gjorde inte mycket för att minska kritiken; dessa

---

⁵⁰ Lindroth, Sten 1975b, s. 15, 66.

⁵¹ SOU 1924:7, s. 236-241.

⁵² Elmgren, Henrik 1975. *Trivialskolan i Jönköping 1649-1820*, s. 8, 69.

⁵³ Lindroth, Sten 1978. *Svensk lärdomshistoria: 3*, s. 75, 572.

⁵⁴ Elmgren, Henrik 1975, s. 109-110.

avgifter rapporterades ”svåra att utbekomma och vanligen med missnöje erlagda”. Det var emellertid först 1878 som dessa så kallade befordrings- och sterbhusavgifter avskaffades.⁵⁵

Allt oftare sedan 1840 års riksdag hade frågan om statsunderstöd till stifts- och läroverksbibliotek diskuterats. Åsikterna om vad som ansågs skäligt arvode till dess föreståndare eller nödvändigt bidrag för dess verksamhet, gick starkt isär. Motståndarna ansåg biblioteken vara i det närmaste kommunala angelägenheter, förespråkarna hela regioners. De många debatterna hade dock endast resulterat i visst stöd till Linköpings gymnasiebibliotek, som ansågs äga en särställning bland landets ”litterära skattkamrar”. Staten bidrog däremot till en förbättring av annat slag, den för att avhjälpa bristen på aktuell litteratur. Från mitten av artonhundratalet tilldelades nämligen läroverken kostnadsfritt publikationer från statsverket och ett flertal andra institutioner, akademier med flera.⁵⁶

1909 föreslog dåvarande ecklesiastikministern Hugo Hammarskjöld att en utredning skulle tillsättas för att se över tillstånd och behov hos vissa bibliotek med äldre boksamlingar, och som skulle utmynna i förslag för dessa samlingars bevarande. Han ansåg att det inte kunde ”vara staten likgiltigt, huruvida dessa kulturskatter vårdas och göras tillgängliga för allmänheten eller lämnas utan sakkunnig omvårdnad med risk för att förfaras”.⁵⁷ Förslaget lämnades emellertid utan åtgärd. Nio år senare, 1918, lämnade redaktören Anders Pers in en motion till Första kammaren vari han begärde en utredning av det svenska biblioteksväsendet. Det område han ansåg krävde en närmare översyn var det mellan folkbiblioteken och de stora statsbiblioteken, representerade av Kungl. biblioteket och universitetsbiblioteken i Uppsala respektive Lund. På denna mellannivå återfanns bland annat de gamla stiftsbiblioteken och de allmänna läroverkens bibliotek. Pers påpekade att det äldre bokliga kulturarvet länge hade försummats och hänvisade också till den fruktlösa debatt som försökt aktualisera frågan i riksdagen redan 1909. Han menade dessutom att stiftsbiblioteken tvunget måste förnya sitt bokbestånd för att de inte skulle riskera bli betraktade som relik, utan intresse för både skolor och folkbildning. För läroverksbibliotekens del behövdes förutom mer aktuell litteratur även ett bredare urval än vad som tidigare varit fallet.⁵⁸

Såväl Första som Andra kammarens första tillfälliga utskott anslöt sig i stort till Pers skrivelse. Man menade att ett statlig ingripande borde göras, framförallt gällande ändamålsenliga lokaler. Detta resulterade i att man redan samma år tillkallade de så kallade 1918 års bibliotekssakkunniga. I gruppen under ledning av dåvarande riksbibliotekarien Isak Collijn ingick även motionären Pers. Uppdraget var att till en början definiera den kategori bibliotek som var aktuella för en omorganisation av detta slag samt att utreda för en bättre vård och utveckling av de ifrågavarande biblioteken. Den nya biblioteksform som kom att föreslås gick under namnet *landsbibliotek* och utredningens resultat presenterades 1923 under namnet *Betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliotek*. Inledningsvis hade en enkät skickats till samtliga högre allmänna läroverk, real- och samskolor, folkskoleseminarierna och vissa större stadsbibliotek. Frågorna gällde bibliotekens storlek, lokaler, ekonomi, nyttjande, kataloger samt i förekommande fall angående så kallade lärjungebibliotek. Dessutom hade ett stort antal besök genomförts över hela landet.⁵⁹ Vad

⁵⁵ SOU 1924:7, s. 20-24, 28-32, 56-60.

⁵⁶ Ibid., s. 6, 34, 37-38, 41.

⁵⁷ *Arvodestillökning åt bibliotekarien vid Linköpings stifts- och läroverksbibliotek: Åttonde huvudtiteln, nr 156* 1909, s. 448-457.

⁵⁸ *Av herr Pers, angående skrivelse till Konungen med begäran om utredning i fråga om Sveriges biblioteksväsende på visst område: Motioner i Första kammaren, nr 4* 1918, s. 1-5.

⁵⁹ SOU 1924:7, s. 1-3, 9-10, 14.

gällde läroverksbibliotekens skötsel kunde sakkunniga påvisa väsentliga brister. Förutom undermåliga lokaler, ansågs tillgängligheten otillräcklig och bibliotekariernas arvoden alltför låga. Såväl biblioteksverksamhet som allt undervisningsmaterial finansierades genom den så kallade biblioteks- och materielkassan. Utredarna föreslog att denna gemensamma pott borde delas och en ren bibliotekskassa med en fastställd budget inrättas.⁶⁰

Trots utredarnas alla ansträngningar blev med tiden endast fyra institutioner aktuella för reformen, alla stiftsbibliotek. Ansvaret kom att fördelas så att värdkommunerna stod för lokalerna, staten som huvudman och Kungl. biblioteket agerade tillsynsmyndighet. Linköping fick sitt landsbibliotek redan 1926, följt av Skara först 1938. Västerås och Växjö, slutligen, kom inte att omorganiseras förrän 1952 respektive 1953.⁶¹

I samband med behandling av anslag för de allmänna läroverkens bokinköp budgetåret 1938/39 uttalade sig statsutskottet också om dessa institutioners äldre bokbestånd. Utskottet sade sig förmoda att läroverksbiblioteken innehöll "*värdefulla bokskatter*" och en bokbeståndsinventering ansågs föranledd. Dessutom framkastade man en tanke om litteraturutbyte mellan läroverksbibliotek och större allmänna bibliotek.⁶² Reaktionerna på förslaget om litteraturutbytet lät inte vänta på sig. Vid SAB:s årsmöte kom diskussionsinlägg från såväl skol- som bibliotekshåll. Adjunkten Harald Åhlin såg principiella hinder för en överflyttning bland annat med anledning av läroverkens obestridliga juridiska och moraliska rätt till sina böcker. Det äldre bokbeståndet hade donerats eller köpts in i syfte att användas för studier, närmare bestämt för lärarnas undervisningsförberedelser eller deras egen forskning. Det mesta av denna litteratur, menade Åhlin, var sådan att den knappast skulle komma till användning på ett folkbibliotek; bättre då att satsa på ett tätare samarbete. Vad gällde bokinventering ansåg Åhlin att, såvida den inte leddes av tjänstemän från de vetenskapliga biblioteken, detta arbete skulle bli alltför mödosamt för läroverksbibliotekarierna.⁶³ Bibliotekarien Arne Holmbergs invändningar var av mer praktisk art. Han menade att förslaget skulle medföra endast en obetydlig avlastning för läroverksbiblioteken. Det mest rationella vore istället att regelbundet gallra de böcker som inte kom till användning. Sådana utgallrade böcker skulle säkerligen oftast göra mer nytta på andra ställen än det lokala folkbiblioteket. "*Böcker, vilkas tillvaro är alldeles meningslös på ett ställe,*" poängterade Holmberg, "*kunna fylla en lucka på ett annat, och svårigheten är endast att finna, var detta andra ställe är*". De av Åhlin föreslagna vetenskapliga bokinventerarna, ville Holmberg se i form av en central biblioteksbyrå. Arbetsuppgifter för en sådan byrå skulle vara att inventera och ansvara för en rationell fördelning av böcker från bibliotek där de ej behövdes. Dessutom skulle tillkomma inrättandet av en gemensam katalog.⁶⁴

Förslaget om litteraturutbyte, som väckts av 1938 års riksdag, uppmärksammades återigen i början på 1950-talet. Skolöverstyrelsen menade då att betydelsen och funktionsdugligheten av de allmänna läroverkens bibliotek starkt avtagit i och med folkbiblioteksväsendets utbyggnad. Man ansåg att frågan om de äldre samlingarnas vård och tillgängliggörande för forskningen borde utredas.⁶⁵ Liknande tankar hade också Bengt Hjelmqvist

⁶⁰ SOU 1924:7, s. 437-438, 444-448, 463-468.

⁶¹ *Huvudmannaskapet för stifts- och landsbiblioteken* 1970, s. 4-5.

⁶² *Allmänna läroverken: Bokinköp och bokbindning: Statsutskottets utlåtande nr 8:106* 1938, s. 63.

⁶³ Åhlin, Harald 1939. *Några ord om förhållandet mellan läroverks- och stadsbibliotek*, s. 239-241.

⁶⁴ Holmberg, Arne 1939. *Läroverks- och Stadsbibliotek*, s. 269-273.

⁶⁵ *Från bibliotekskonsulenterna* 1952, s. 2-3.

framfört redan vid SAB:s årsmöte 1949, med förhoppning om att man inom en ”*inte alltför avlägsen framtid*” skulle ta upp frågan till behandling.⁶⁶ Det skulle dock dröja ända fram till 1960 innan Skolöverstyrelsen kunde tillsätta denna utredning. För uppgiften tillkallade man Lars Tynell, förste bibliotekarie vid Kungl. biblioteket. Han byggde till en början vidare på den uttömmande undersökning som presenterats 1923 i *Betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliotek*. Inräknat de läroverk som sedan dess tillkommit omfattade utredningen slutligen totalt 97 undersökningsobjekt. Av dessa ägde åtminstone tjugofem mera omfattande, och ytterligare ett trettiotal i mindre grad, ett äldre bestånd. I det enkätformulär som skickades ut berördes bland annat bokbestånd, kataloger, nyttjande, vissa lokalförhållanden samt ekonomiska och personella villkor.⁶⁷

Detta formulär kom under slutrapportens remisstid att kritiseras för sin utformning, vilket ansågs ha lett till oklarheter i sammanställningen av det insamlade materialet.⁶⁸ Faktum kvarstod emellertid att Tynell i sitt betänkande *Läroverksbibliotekens äldre samlingar* 1962 kunde presentera ett flertal intressanta resultat. Han konstaterade till en början att stora delar av läroverksbibliotekens bestånd inte överhuvudtaget nyttjades av vare sig elever, lärare eller allmänhet. Eftersom åtskillig litteratur dock skulle ha kunnat vara av stor vikt för forskning och studier borde en omdisponering ske och visst material överföras till andra bibliotek. Detta gällde i synnerhet handskrifter. Undantag från dessa rekommendationer ansåg Tynell utgjordes av de dokument som speglade läroverkens egen historia och traditioner. Mottagande av nya donationer liksom annan nyanskaffning borde dessutom regleras genom återhållsamma riktlinjer. Utredaren menade att det ifrågakommande beståndet i första hand skulle tillfalla ortens folkbibliotek, även om detta var förenat med vissa problem. Många folkbibliotek saknade, och skulle också under överskådlig tid komma att sakna, såväl lokalmässiga som personella resurser för att överta och nyttiggöra sig ett dylikt tillskott.⁶⁹

Även i de fall, där det kommunala biblioteket är intresserat av en överföring, torde det emellertid ofta vara önskvärt att vissa litteraturgrupper disponeras på annat sätt. Stora mängder av det i läroverksbiblioteken förvarande äldre trycket är praktiskt taget utan värde för såväl läroverk som stadsbibliotek. Som exempel kan nämnas läroböcker, viss teologisk litteratur av uppbygglig karaktär, statistik, äldre redogörelser och kataloger för andra läroverk.⁷⁰

Med anledning av ovanstående hade Tynell ansett att bildandet av en central depå kunde vara av värde, varifrån material främst skulle kunna överföras till vetenskapliga bibliotek. Detta senare förslag förkastades dock bland annat av hans kritiker Gunnar Reinhard i tidskriften *Skolbiblioteket*. Förutom vissa praktiska invändningar var Reinhards betänkligheter framför allt av det juridiska slaget. Eftersom han tog för en självklarhet att läroverksbibliotekens böcker aldrig skulle kunna överföras annat än som depositioner, måste flera av Tynells rekommendationer anses som icke genomförbara.⁷¹

⁶⁶ Hjelmqvist, Bengt 1949. *Biblioteksåret 1948/49*, s. 302.

⁶⁷ Tynell, Lars 1962, s. 5-9, 51-52, bil. 1.

⁶⁸ Några kritiska synpunkter på utredningen om läroverksbibliotekens äldre samlingar 1962, s. 214-215.

⁶⁹ Tynell, Lars 1962, s. 40-44.

⁷⁰ Ibid., s. 44-45.

⁷¹ Några kritiska synpunkter på utredningen om läroverksbibliotekens äldre samlingar 1962, s. 215-216.

3.3 NÅGOT OM DE FOLKLIGA BIBLIOTEKENS FRAMVÄXT

En av de tidigaste formerna av bibliotek för den breda allmänheten kan spåras i de boksamlingar som från slutet av sextonhundratalet började växa fram runt om i landets församlingar. Ursprungligen var böckerna endast avsedda för prästernas behov, men kom på flera platser från och med 1720-talet att upplåtas för utlåning bland församlingsmedlemmarna. Huvuddelen bestod av uppenbara skäl av teologisk litteratur, men småningom tillfördes böcker som avsåg förkovra allmogen i deras värv, såsom exempelvis nyttskrifter om jordbruk och enklare medicallitteratur.⁷² I vilken omfattning dessa bibliotek nyttjades är oklart, men enligt vad Åke Åberg skriver i *Från Luther till Libris* uppgick ett flertal av dessa boksamlingar sedermera i sockenbibliotekens samlingar.

I Sverige började såväl läsesällskap som lånebibliotek dyka upp i slutet av sjuttonhundratalet men fick sin stora spridning först under början av artonhundratalet. Sådana kretsar uppstod då inte som tidigare enbart i de större städerna, utan även på mindre orter samt på landsbygden i form av ambulerande boksamlingar.⁷³ Hanna Östholm definierar i sin avhandling *Litteraturens uppodling* läsesällskap som: ”*alla organiserade sammanslutningar av läsare som skaffar och ställer lektyr till förfogande, och vilka drivs som medlems-sällskap*”. Denna definition diskuterar sedan Östholm mot bakgrund av andra forskares användning av begreppet där bland annat Olof Mustelin framhållit att utmärkande för sällskapen var att de förfogade över lokaler för läsning och diskussion, och Albert Wiberg i en jämförelse med lånebibliotek – vilka var öppna för alla som erlade låneavgift – konstaterat att läsesällskap hade karaktären av ”*slutna, aristokratiska kotterier*”.⁷⁴ Läsesällskapen växte fram i en tid då den ekonomiska utvecklingen gav borgerskapet pengar och fritid. Det fanns emellertid även en ideologisk dimension, en opposition mot det rådande samhället. Utgivningen av böcker, tidningar, tidskrifter och broschyrer ökade men det var likafullt endast ett fåtal personer som hade råd att köpa denna litteratur till sina privata bibliotek. Affärsmän, ämbetsmän, läkare, jurister och godsägare samlades istället på värds-hus eller klubbar för att diskutera den politiska och ekonomiska situationen. Man köpte in böcker och tidningar för gemensamt insamlade medel och ordnade utlåning till sällskapets medlemmar. Småningom ägde man ett helt bibliotek.

De kommersiella lånebiblioteken var, till skillnad från läsesällskapen, öppna för alla som kunde betala. Då avgifterna i praktiken kom att utesluta en stor del av befolkningen kan man säga att den egentliga målgruppen för denna litterära kultur var medelklassen. Försäljningen på den svenska bokmarknaden var relativt begränsad och det var inte ovanligt att bokhandlar knöt lånebibliotek till sig. I dessa kommersiella bibliotek styrdes bokförvärven av låntagarnas efterfrågan och därför kom beståndet att vara koncentrerat till underhållningslitteratur, främst den nya genren romanen. Lånebiblioteken hade på grund av detta relativt låg status, eftersom romanläsning länge ansågs vara ”*inkörssporten till lättja, verklighetsflykt och moraliskt fördärv*”.⁷⁵

Svenska folkbibliotek i modern mening har existerat sedan början av förra seklet. Dess föregångare kan härledas huvudsakligen ur två skilda system, dels de kommunala som utvecklades ur socken- och stadsbiblioteken samt de ur folkrörelserna framsprungna biblio-

⁷² Hansson, Joacim 1998. *Om folkbibliotekens ideologiska identitet*, s. 57.

⁷³ Åberg, Åke 1979. *Från Luther till Libris*, s. 6-9.

⁷⁴ Östholm, Hanna 2000. *Litteraturens uppodling*, s. 29.

⁷⁵ Åberg, Åke 1979, s. 8-10.

tekn. De allra första sockenbiblioteken uppstod redan kring sekelskiftet 1800. Det bakomliggande syftet var ofta folkbildande, att fostra goda samhällsmedborgare tillika kristna. Visserligen ägde de flesta församlingar redan en boksamling men den bestod så gott som uteslutande av teologisk litteratur. Dessa tidiga försök till folkbibliotek tynade efter något decennium bort och det var först i och med 1842 års folkskolestadga som utvecklingen återigen skulle ta fart. Där anbefalldes prästerskapet verka för att socknens invånare fick tillgång till ett bibliotek. Det var dock vid denna tid inte fråga om något statligt stöd och verksamheten sågs som ett frivilligt åtagande, i praktiken oftast ålagt folkskollärarna. 1859 fanns i landet endast 399 sockenbibliotek. Under 1860-talet ökade antalet emellertid markant och år 1868 uppgick de istället till hela 1 437 stycken.⁷⁶

Sockenbiblioteken hade vid denna tid nått sin höjdpunkt, då en viss nedgång kunde märkas redan under 1870-talet. Till detta fanns flera orsaker. Joacim Hansson har i *Om folkbibliotekens ideologiska identitet* i detta sammanhang bland annat framhållit den oklara ansvarsfördelningen som fanns mellan kyrklig- och kommunal administration. På många håll erhöll dessutom boksamlingarna endast ett mycket svalt intresse, och kom allteftersom att utkonkurreras av de nya folkrörelsebiblioteken som bättre förmådde uppfånga tidens frågor. Också den allt större spridningen av så kallad kolportagelitteratur och folkliga tidningar föredrogs av alltfler läsare.⁷⁷ Detta måste också sättas i relation till sockenbibliotekens utbud. De böcker som införskaffats eller donerats var ofta mycket svårlästa och svarade sällan mot låntagarnas krav. En betydande del utgjordes av religiösa skrifter, något som emellertid inte efterfrågades i särskilt stor utsträckning, då detta ofta var den enda typen av böcker som redan fanns i hemmen.⁷⁸

Då de för biblioteken inköpta böckerna kunde vara så olämpliga, faller det af sig själf, att de skänkta icke skulle vara bättre. Mången, som lämnade sådana gåfvor, synes icke hafva tänkt på, att böckerna borde läsas. Eller hvad skall man tro om dem, som skänkt bibeln på hebreiska, lärda teologiska, filosofiska och matematiska arbeten från gångna århundraden, affattade på latin, grekiska eller andra främmande språk; för att icke tala om mera eller mindre lärda verk på vårt eget tungomål.⁷⁹

Landsbygdens sockenbibliotek återfanns, enligt vad Mats Myrstener skriver i *På väg mot ett stadsbibliotek*, på den samhällsbevarande sidan. I städerna framkom allt oftare från mitten av artonhundratalet betänkligheter från liberala folkbildare riktade mot att kyrkan inte var den rätta instansen för all folkbildnings- och biblioteksverksamhet. Man efterlyste istället en sekulariserad biblioteksorganisation, öppen för alla samhällsklasser. Under 1860-talet grundades ett flertal stadsbibliotek, huvudsakligen finansierade av filantropiskt intresserade personer. I de alltmer industrialiserade städerna bildades under denna tid även så kallade arbetarföreningar, vars främsta målgrupp var lägre medelklass och övre arbetarklass. De verkade för förströelse och verksamheten bestod förutom av bibliotek med läsrum, även av muntliga föredrag. De första egentliga arbetarbiblioteken, grundade av och för den egna rörelsen, började dyka upp först på 1890-talet.⁸⁰

Vid artonhundratalets slut, då vanvården av sockenbiblioteken nära nog var total, höjdes röster för ett återupplivande av de ideal som rått vid deras tillkomst. För denna sak före-

⁷⁶ Burius, Anders 1994. *Sockenbiblioteket*, s. 25-29.

⁷⁷ Hansson, Joacim 1998, s. 61.

⁷⁸ Dalin, Alfred 1898. *Om våra folkbibliotek*, s. 119, 123.

⁷⁹ Ibid., s. 119.

⁸⁰ Myrstener, Mats 1998. *På väg mot ett stadsbibliotek*, s. 29-32.

togs, oberoende av varandra, två betydande undersökningar genomförda av överlärare Alfred Dalin respektive historikern och publicisten Verner Söderberg. Dalin, som 1898 presenterade sina resultat i en kortare uppsats i den pedagogiska tidskriften *Verdandi*, visade med hjälp av insamlat material från landets folkskoleinspektörer och biblioteks-föreståndare, att det saknades så kallade folkboksamlingar i ett stort antal kommuner. Lösningen på detta menade Dalin vara någon form av statlig subvention till sockenbiblioteken, då den läslust som förhoppningsvis väcktes i folkskolan borde ges möjlighet att ytterligare följas upp efter skoltiden.⁸¹ Verner Söderbergs tämligen omfattande undersökning, som byggde på uppgifter inhämtade från landets skolrådsordföranden, överensstämde i stort med Dalins resultat. Studien publicerades i Föreningen Heimdals folkskrifts-serie 1901, men hade redan i ett ofullbordat skick gett anledning till en motion framlagd inför riksdagen 1899.⁸² Motionen som förordade statsanslag avlogs. Liknande öde röntes tre år senare en riksdagsskrivelse i samma ärende. Frågan fortsatte emellertid att diskuteras och 1905 röstades den första folkbiblioteksförordningen om statsunderstöd – som skulle utgöra en sådan betydelsefull del av det svenska biblioteksväsendets uppbyggnad – igenom.⁸³ Från och med detta år kunde kommun-, församlings- och vissa föreningsbibliotek beviljas årliga bidrag, maximerat till 75 kronor, under förutsättning att också mottagaren tillförde motsvarande belopp. Understödet användning begränsades dock till enbart bokinköp och katalogtryckning.⁸⁴

Också influenser från utlandet kom att påskynda och prägla framväxten av folkbiblioteken under de första åren av nittonhundratalet, något som Magnus Torstensson visat i *Att analysera genombrottet för de moderna folkbiblioteksidéerna*. I USA och Storbritannien hade under mitten av artonhundratalet bibliotek växt fram som vände sig till hela befolkningen, så kallade *public libraries*. Ofta var dessa institutioner inrymda i lokaler som redan från början avsetts för biblioteksverksamhet. Störst betydelse för dessa public library-idéers introducerande i Sverige har kommit att tillskrivas en enda person, nämligen Valfrid Palmgren. 1907 reste hon på Ecklesiastikdepartementets uppdrag till USA för att där särskilt studera seminarie-, skol- och folkbibliotek. Sina intryck samlade Palmgren i boken *Bibliotek och folkuppföstran – Anteckningar från en studieresa i Amerikas Förenta Stater* som kom att bli mycket spridd, och även översattes till danska, finska, isländska och holländska. Hennes fortsatta arbete med dessa frågor resulterade i en utredning rörande statens engagemang för ett allmänt biblioteksväsende, något som kom att ligga till grund för 1912 års folkbiblioteksförordning.⁸⁵ I och med detta ökade de årliga anslagen visserligen enbart till maximalt 400 kronor. Även denna gång anfördes vissa förbehåll, däri-genom att bidraget endast kunde uppbäras i form av böcker. Nytt för denna förordning var att förutom borgerliga och kyrkliga kommuner även studiecirkelbibliotek, tillhörande en riksorganisation bestående av minst 20 000 medlemmar, kunde erhålla statsunderstöd. Dessa riksförbundsbibliotek ägde, till skillnad från de kommunala, dessutom rätt att för bokutlåning ta ut en mindre avgift.⁸⁶

De olika folkrörelsernas biblioteksverksamhet utvecklades under delvis mycket skiftande förutsättningar. Åke Åberg har exempelvis beskrivit frikyrkornas inställning till denna

⁸¹ Dalin, Alfred 1898, s. 120, 124-127.

⁸² Söderberg, Verner 1901. *Sveriges sockenbibliotek och öfriga anstalter för folkläsning*, s. 57-60, förord.

⁸³ Torstensson, Magnus 1996. *Att analysera genombrottet för de moderna folkbiblioteksidéerna*, s. 119-120.

⁸⁴ SFS 1905:29.

⁸⁵ Torstensson, Magnus 1996, s. 111-112, 123-124.

⁸⁶ SFS 1912:229.

verksamhet som svårfångad och av det ambivalenta slaget. De frikyrkliga boksamlingarna var många gånger små och ensidigt sammansatta, och motståndet mot profan litteratur starkt – i synnerhet mot skönlitteratur. Inom nykterhetsrörelsen insåg man dock nödvändigheten av att vidga bokbeståndets innehåll till att omfatta mer än nykterhetsfrågor. Med starten av studiecirkelverksamheten följde också ett nytt behov av litteratur, som inte kunde uppfyllas av sockenbiblioteken. Här kunde cirkeldeltagarna själva vara med och utforma biblioteken. Behovet av en annorlunda litteratur fanns också inom arbetarrörelsen, där bibliotek växte fram ur ungdomsklubbar, diskussionsgrupper, arbetarkommuner och fackföreningar. Till skillnad från nykterhetsbiblioteken saknade man dock till en början stödet av en sammanhållen organisation. Detta skedde successivt först genom Socialdemokratiska ungdomsförbundet och från och med 1912 i och med grundandet av Arbetarnas bildningsförbund, ABF.⁸⁷

På 1920-talet kom betänkanden från två, för biblioteksväsendet viktiga, statligt tillsatta utredningar. Dels den tidigare nämnda *Betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliotek*; dels *Betänkande med utredning och förslag angående det fria och frivilliga folkbildningsarbetet* som presenterades 1924. De sakkunniga framhöll där vikten av allas rättighet att ha tillgång till litteratur och förordade, förutom höjda statsunderstöd, ett reformprogram med en påbyggnad av folkbiblioteksväsendet i form av så kallade centralbibliotek.⁸⁸ I och med 1930 års biblioteksreform infördes denna nya bibliotekstyp, vilken senare kom att benämnas länsbibliotek. Deras uppgift var att stödja de mindre biblioteken i länet, främst genom en förstärkning av mediebeståndet. Samtidigt beslöts också statsanslagen att väsentligen höjas. Med ett tak på 10 000 kronor per år och kommun kunde olika understöd erhållas. Även studiecirkelbibliotekens ekonomiska förutsättningar förändrades, då de för att erhålla de visserligen höjda statsanslagen fick gå med på kostnadsfria boklån.⁸⁹

Den folkbildningsutredning som tillsattes i mitten av 1940-talet konstaterade bland annat att systemet för statsunderstöd till folkbiblioteken var föråldrat. Bidragssummorna hade överhuvudtaget inte förändrats sedan 1930. Med anledning av detta tillsatte regeringen ytterligare en utredning, denna gång med intresseområdet begränsat till folk- och skolbiblioteksfrågor. I direktiven gavs uppdraget att undersöka åtgärder med anledning av den stundande kommunindelingsreformen. Resultatet, som 1949 presenterades under namnet *Folk- och skolbibliotek. Betänkande och förslag angivet av folkbibliotekssakkunniga*, blev visserligen en välbehövlig översyn av tillståndet inom biblioteksväsendet, men den höjning av statsbidragen som föreslogs kom aldrig att genomföras.⁹⁰

3.4 KOMMUNERNAS ÖKADE ANSVAR FÖR BIBLIOTEKEN

I början av 1950-talet saknades folkbibliotek i ett flertal kommuner och man kunde alltså inte tala om något allmänt bibliotekssystem i modern mening. På många håll fanns endast studiecirkelbibliotek, vid decenniets ingång omkring 4 200 stycken.⁹¹ I takt med att alltför lämnat landsbygden hade dock betydelsen av folkrörelsernas bibliotek minskat, i både

---

⁸⁷ Åberg, Åke 1979, s. 18-22.

⁸⁸ SOU 1924:5, s. 170-178.

⁸⁹ SFS 1930:15.

⁹⁰ Ristarp, Jan & Andersson, Lars G. 2001. *Mitt i byn!*, s. 32-37.

⁹¹ *Ibid.*, s. 32.

kvalitativ och kvantitativ mening. Bristen på anslag gjorde att dessa boksamlingar, trots visst motstånd, kom att läggas ner eller överföras till de kommunala biblioteken.⁹² 1949 lämnade folk- och skolbiblioteksutredningen förslag om avveckling av statsunderstöd till studiecirkelbiblioteken. Utredningens sakkunnige Bengt Hjelmqvist menade att förslaget skulle ses mot bakgrund av den planerade nyorganisation där man för att nå ut till allmänheten behövde samordna all biblioteksverksamhet så effektivt som möjligt, slagordsmässigt uttryckt som ”centralisering av resurserna, decentralisering av böckerna”. Hjelmqvist vädjade till alla som intresserade sig för böcker, studier och läsning att sluta upp bakom det kommunala biblioteket som sitt eget.⁹³

1962 var det återigen dags för Skolöverstyrelsen – som fungerade som tillsynsmyndighet för folkbiblioteksväsendet – att diskutera de med tiden urholkade statsbidragsbeloppen. Frågan väcktes också i riksdagen som begärde utredning i ärendet. I den promemoria som togs fram av ecklesiastikdepartementets kulturavdelning förordades kraftiga uppräknings av anslagen i storleksordningen från 7,8 till 22 miljoner kronor. Resultatet blev dock något helt annat. Istället för de emotsedda höjningarna avskaffade riksdagen på förslag av 1965 års statsverksproposition, statsunderstöden helt och hållet. Bibliotekens finansiering ålåg nu uteslutande kommunerna då statens inblandning begränsades till vissa utvecklings- och punktbidrag. Besvikelsen från biblioteksvärlden var enorm och man menade att ett beslut av denna betydelse borde ha föregåtts av en grundlig utredning.⁹⁴ Redaktör för Biblioteksbladet var vid denna tid Bengt Holmström. Han beskrev i en ledarartikel under rubriken *Opium för folkvalda* propositionen som ”darrigt och dumt skriven, dåligt underbyggd och naivt formulerad”. Denna proposition avslöjade, enligt Holmström, frånvaron av kulturpolitisk helhetssyn.⁹⁵

När dåvarande utbildningsministern Olof Palme inledde biblioteksmötet i Kristianstad 1969 med sitt anförande *Kulturpolitikens värderingar*, var frågan om det indragna statsunderstödet ännu aktuell. Palme menade att reformen 1965 inte rört sig om någon riktad aktion mot just bibliotek, utan att samtidigt ytterligare 33 bidrag tagits bort. Statsbidragen hade istället ersatts med ett skatteutjämningsystem för att stärka den kommunala självstyrelsen, och speciellt stödja de kommuner som hade det sämre ställt.⁹⁶

Man säger att vi skall ha en stark levande kommunal självstyrelse här i landet, besluten skall ligga nära människorna och de skall inte fattas av centralbyråkrater i Stockholm. Å andra sidan hävdar många att om det inte är lika bra i alla kommuner, då måste staten in och korrigera. Man får liksom ta det onda med det goda i en viss utsträckning, ta konsekvenserna av att vi har olikartade kommuner.⁹⁷

Palme menade alltså att avskaffandet av biblioteksanslagen borde ses mot bakgrund av de decentraliseringssträvanden som genomsyrade alla statliga och kommunala verksamheter under denna tid. Han gav likaså i sitt tal exempel på då rationaliseringen bland biblioteken slagit mycket väl ut och framhöll dessa kulturcentras viktiga roll på det nya kulturpolitiska området.⁹⁸

⁹² Åberg, Åke 1979, s. 26, 31.

⁹³ Hjelmqvist, Bengt 1949. *Biblioteksåret 1948/49*, s. 300-302.

⁹⁴ Plænge Jacobson, Thord 1982. *Folkbiblioteken under 1960- och 70-talen*, s. 87-91, 95.

⁹⁵ Holmström, Bengt 1965. *Opium för folkvalda*, s. 137-138, 154.

⁹⁶ Palme, Olof 1969. *Kulturpolitikens värderingar*, s. 695, 699-700.

⁹⁷ Ibid., s. 700.

⁹⁸ Ibid.

Också de gamla läroverksbiblioteken drabbades direkt eller indirekt av en rad organisatoriska förändringar som kommun- och gymnasier reformer förde med sig. Frågan som infann sig rörde dock huruvida staten i samband med kommunaliseringen av institutionerna, samtidigt skulle överlåta alla boksamlingar och eventuell övrig egendom. Med särskilt intresse granskades gymnasiebiblioteken i Göteborg, Jönköping, Kalmar, Karlstad, Linköping, Lund, Stockholm, Strängnäs, Umeå, Uppsala, Växjö och Örebro. Efter ett omfattande remissarbete kunde Kungl. Maj:t den 22 augusti 1968 förordna att ifrågasvarande bibliotek skulle överlämnas till respektive kommun, såvida inte Kungl. biblioteket beslutade annorledes. Man lämnade även direktiv rörande bland annat respekterande av donations- och depositionsbestämmelser.⁹⁹

I *Föreskrifter ang. den framtida dispositionen av statliga gymnasiebibliotek i universitetsstäder m.m.* daterat den 13 mars 1970 angav Kungl. biblioteket ytterligare riktlinjer genom såväl generella som specifika principer för varje aktuellt bibliotek.

1. Unika, i Kungl. biblioteket saknade svenska tryck, bör övergå i Kungl. bibliotekets ägo.
2. I den mån akademisk undervisning bedrivs på ifrågasvarande ort bör i första hand universitets- eller universitetsfilialbibliotekets behov tillgodoses. Vederbörande bibliotek övertager de delar av de äldre samlingarna som kan anses behövliga för forskning och högre studier.
3. De ifrågakommande samlingarna i gymnasiebiblioteken utgör resultaten av generationers oppoffrande samlargärning. De har ofta en påtaglig anknytning till den omgivande bygden, och innehåller lokala handskrifts- och boksamlingar som återspeglar traktens kultur- och lärdomshistoria. Proveniensanteckningar i bokbanden förekommer ofta. Även detta förhållande talar för att samlingarna med de i punkt 1–2 ovan angivna undantagen även framdeles bör bevaras som slutna enheter på respektive orter.
4. Med upprätthållande av den i punkt 3 angivna principen förefaller det ändå ofrånkomligt att en gallring företages i de flesta samlingarna, varigenom den tryckta litteratur, som numera måste anses värdelös, kan utsöndras. Detta är en kvalificerad och grannlaga uppgift, som endast erfarna fackmän kan utföra.
5. Den stora återstoden, d v s kärnan av de olika samlingarna, bör således för framtiden bevaras på sin ursprungsort under betryggande former. I den mån samlingarna icke kvarstannar i statlig ägo, eller överförs till annat statligt bibliotek på orten, bör de för framtiden vara underställda riksbibliotekariens inspektion. När det är fråga om synnerligen omfattande och betydande bibliotek, har Kungl. biblioteket dessutom sökt av vederbörande kommunala myndigheter utverka garantier för att utbildad personal ställs till förfogande för vården av samlingarna.¹⁰⁰

Kungl. biblioteket försökte i möjligaste mån utverka garantier för att de gamla biblioteksbestånden skulle bevaras under betryggande former samt hållas tillgängliga för forskning eller kulturell verksamhet. Vissa kompromisser kring överlämnandet blev emellertid aktuella då lokala intressen krockade med de nationella. Ett exempel rörde de äldre svenska tryck som saknades i nationalbiblioteket vilka man i och med detta, trots kritik, ämnade förvärva från Göteborg.¹⁰¹

När det gällde stifts- och landsbiblioteken var deras ursprungliga uppgift dubbel, nämligen att tillgodose vetenskaplig forskning och folkliga bildningssträvanden. Detta betydde att de i princip fungerade som stadsbibliotek, länsbibliotek och forskningsbibliotek. Det inflyt-

⁹⁹ Den fortsatta användningen av statliga gymnasiebibliotek i universitetsstäder m.m. Ecklesiastikdepartementets statsrådsprotokoll 1968-08-22, B 15. (RA)

¹⁰⁰ Föreskrifter ang. den framtida dispositionen av statliga gymnasiebibliotek i universitetsstäder m.m. 1970-03-13. Internt material. (JSB)

¹⁰¹ Sandgren, Folke 1974. *Hur skall de gamla gymnasiebiblioteken förvaltas i framtiden*, s. 29-30.

ande som de berörda kommunerna – Linköping, Skara, Västerås och Växjö – hade över bibliotekens verksamhet motsvarade inte deras ekonomiska åtaganden. Dessutom hade man, bland annat till följd av kommunindelningsreformen, bättre förutsättningar att ensamt bära kostnaderna för alla kommunens bibliotek. 1967 fick Statskontoret i uppdrag att utreda huvudmannaskapet för stifts- och landsbiblioteken. Detta skedde mot bakgrund av den sneda ansvarsfördelningen mellan stat och kommun, den offentliga sektorns expansion samt den utveckling som länsbiblioteksorganisationen genomgått.

Statskontoret koncentrerade sig i sin utredning främst på de administrativa, organisatoriska och ekonomiska förhållandena. Man pekade inte enbart på det skeva finansiella ansvaret, utan även på sammansättningen av styrelsen där endast två av sex ledamöter representerade kommunen. Övriga ledamöter tillsattes av staten, landstinget, stiftet och det lokala läroverket. Utredarna förordade en kommunalisering. Förekomsten av äldre bok- och handskriftssamlingar ansågs inte heller utgöra ett tillräckligt starkt motiv för ett fortsatt delat huvudmannaskap mellan stat och kommun. Dessutom menade man att detta bestånd på grund av sin starka lokalanknytning även fortsättningsvis skulle bli kvar i kommunerna. Undantag skulle dock göras för vissa ur nationellt eller kulturhistoriskt perspektiv värdefulla skrifter som kunde överföras genom Kungl. bibliotekets försorg till andra statliga bibliotek. Utredningen ville slutligen uppmärksamma behovet av en central rådgivning angående de äldre böckerna och handskrifterna, som ju även kunde finnas vid andra kommunala bibliotek med äldre bestånd.¹⁰²

I enlighet med regeringens proposition 1974:137 överlämnade staten den 1 januari 1975 ansvaret för stifts- och landsbiblioteken till de fyra värdkommunerna. Förutom bokbeståndet i sig, erhöll man även en övergångsansättning för vården av samlingarna.¹⁰³ I en artikel i tidskriften *Ikoner* har biblioteksrådet Barbro Thomas kommenterat händelsen på följande sätt:

Med ett penndrag överläts de historiska boksamlingarna, som representerar stora ekonomiska värden, till de lokala aktörerna. Tidpunkten kunde knappast ha varit sämre vald. Mottagarnas biblioteksintressen inriktas alltmer på s. k. utåtriktad verksamhet. Folkbiblioteken blir ett redskap i strävan att utjämna klassklyftorna. Verksamheten skall ut ur bibliotekspalatsen för att uppsöka de grupper som inte kommer. [...] Det politiska intresset för äldre boksamlingar befinner sig i jämnhöjd med fotknölna.¹⁰⁴

Kommunindelningsreformen som genomfördes 1952, den så kallade storkommunreformen, reducerade antalet borgerliga primärkommuner från cirka 2 500 till drygt 1 000. Mellan åren 1962 till 1974 minskade antalet kommuner ytterligare, till 278.¹⁰⁵ Vid kommunsammanläggningarna bildades kommunala kulturnämnder vilket ledde till att biblioteksfrågorna som tidigare behandlats i en egen nämnd, nu fick samsas med övriga kulturverksamheter. Jan Ristarp och Lars G. Andersson hävdar dock i *Mitt i byn! Om det moderna folkbibliotekets framväxt* att detta innebar att biblioteken kom att få en mer framträdande position än tidigare. Folkbiblioteken blev en självklar utgångspunkt för det kommunala kulturlivet. Ristarp och Andersson ser emellertid mycket negativt på tillkomsten av de så kallade kultur- och fritidsnämnderna. Man menar att såväl det kommunala biblioteks-

¹⁰² Huvudmannaskapet för stifts- och landsbiblioteken 1970.

¹⁰³ Behov av registrering, gallring och konservering av äldre boksamlingar 1995-09-27. Nationella bevarandeseckretariatet. Brev och rapporter. (KB)

¹⁰⁴ Thomas, Barbro 2002. *Icke föranlett någon åtgärd...*, s. 19.

¹⁰⁵ Kommunindelningsreform 1993. *Nationalencyklopedin*, bd 11, s 208-209.

kulturlivet i och med denna förvaltningsform omdefinierats från något för medborgarnas växt och utveckling, till rätt och slätt fritidssysselsättning.¹⁰⁶

3.5 FOLKBIBLIOTEKEN & DEN NYA KULTURPOLITIKEN

Folkbibliotekssystemets utveckling fick inte enbart draghjälp av kommunreformer och ökat kommunalt självstyre, utan gynnades dessutom av samtidens allmänna kulturdebatt. Regeringen tillsatte 1968 en utredning som fyra år senare kunde skicka en omfattande rapport på remiss. 1974 fattade så en enig riksdag beslut om en ny statlig kulturpolitik. Jämte principiella mål rörande bland annat decentralisering, yttrandefrihet och förnyelse, fanns dessutom det så kallade bevarandemålet som ville garantera att äldre tiders kultur togs till vara och levandegjordes.¹⁰⁷ Ett centralt ansvar lades på den nytillkomna myndigheten Statens kulturråd och den allt viktigare samhällsroll som kulturen gavs avspeglade sig även i de statliga anslagen som mer än fördubblades under 1970-talet. Under 1990-talet fick de kulturpolitiska reformerna emellertid allt mindre utrymme i takt med att samhälls-ekonomi försämrades.

Också den lokala politiken påverkades av det som hände på nationell nivå. Folkbiblioteken, som är landets mest välbesökta kulturinstitutioner, blev en grundsten i den nya kommunala kulturverksamheten.¹⁰⁸ 1995 års *Kulturutredning* talade i samband med det litterära arvet visserligen om ett statligt bevarande- och tillgängliggörandeansvar, men enbart vad gällde Kungl. biblioteket och vissa universitetsbibliotek. För folkbiblioteken, där ansvaret ålåg varje enskild kommun, saknades generella principer. Vid en jämförelse kan det tyckas att arkivens roll som förvaltare och vårdare av kulturarvet beskrevs i termer som skulle kunna vara överförbara även på bibliotekens äldre samlingar. Emellertid framhölls att man ur ett samlat kulturarvsperspektiv såg ”*samspelet på lokal och regional nivå mellan bibliotek, museer och arkiv som ett utvecklingsområde nära kopplat till skolans verksamhet och till folkbildningen*”.¹⁰⁹ Mer anmärkningsvärt i sammanhanget är kanske det bryderi som uttrycks över att det i bokhandeln inte är möjligt att tillgå äldre litteratur och klassiker. ”*För att göra det litterära arvet tillgängligt för nya läsare är det angeläget att denna slags litteratur är möjlig att köpa*”, sägs det.¹¹⁰ Man kan undra om det inte även vore önskvärt att denna litteratur kunde tillhandahållas av folkbiblioteken. Då man 1996 reviderade de kulturpolitiska målen ändrades bevarandemålets formulering och det talades istället om att ”*bevara och bruka kulturarvet*”.¹¹¹

I början av 1990-talet sökte sig folkbiblioteken nya vägar. Ett uppmärksammat exempel var det så kallade GÖK-projektet där bibliotek från Göteborg, Kalmar och Örnsköldsvik deltog. Syftet med projektet var bland annat att göra bestånden mer tillgängliga och låta urvalet i högre grad bestämmas av efterfrågan. Kalmardelen av projektet kom att bli mest uppmärksammat, beklagligt nog inte i någon positiv bemärkelse. Kalmar stadsbiblioteks bokbestånd var mycket stort och endast ytterst summariskt gallrat. Som ett led i en omgruppering av såväl hyllor som böcker, företogs utrensning bland annat i den så kallade Rosénska donationen. Den inflammerade, och bitvis osakliga, debatten menade att man

¹⁰⁶ Ristarp, Jan & Andersson, Lars G. 2001, s 96-99.

¹⁰⁷ Nilsson, Sven 1999. *Kulturens vägar*, s. 313-316.

¹⁰⁸ *Kulturpolitik i praktiken* 1997, s 11-13, 47, 71.

¹⁰⁹ SOU 1995:84, s. 300-302.

¹¹⁰ *Ibid.*, s. 465.

¹¹¹ Nilsson, Sven 1999, s. 422.

gått alltför hårt åt denna samling som en gång utgjort grundvalen vid stadsbibliotekets tillkomst. Följden blev småningom att initiativtagaren Statens kulturråd drog tillbaka sitt bidrag. ”Hur långt sträcker sig folkbibliotekens och i Kalmars fall, länsbibliotekens, bevarandefunktion, och då speciellt när det gäller den svenska bokutgivningen?” skrev Ylva Mannerheim i artikeln *Kalmargöken vingklippt*. Hon var av den uppfattningen att ju mer som gallrades i folkbiblioteken, desto osäkrare blev åtkomsten till smalare, äldre litteratur för dem som inte hade tillgång till Kungl. bibliotekets samlingar. Mannerheim framhöll att då åtskillig fjärrlåneverksamhet bygger på beståndet i lokala bibliotek, var övergripande riktlinjer för gallring och bevarande mycket angelägna. Sådana direktiv borde särskilt fastslå hänsyn till lokala samlingar och donationer.¹¹²

Joacim Hansson menar i *Folkbibliotekens förhållande till äldre bokmaterial i ett kulturpolitiskt perspektiv* att diskussionen rörande GÖK-projektets gallringar uppvisade de praktiska ställningstaganden som följer av vissa kulturpolitiska värderingar. De som förespråkade gallringen menade att då den Rosénska donationen aldrig sammanhållits som en specifik samling, reducerades dess värde och kunde därmed betraktas som vilka böcker som helst. Denna vårdslöshet och omedvetenhet om folkbibliotekens roll i förhållande till sitt äldre bestånd blir enligt Hansson resultatet då man i så gott som samtliga politiska dokument förbigår att överhuvudtaget beröra ämnet. 1984 års folkbiblioteksutredning satte den informationstekniska utvecklingen i centrum och folkbibliotekens ansvar att tillhandahålla det litterära kulturarvet nämns endast i förbigående. Det talas däremot om vikten av en radikal gallringsspolitik för att hålla bokbeståndet levande. Inga krav ställs på folkbibliotekariernas kompetens att i detta sammanhang bedöma böckers och boksamlingars eventuella kulturhistoriska värde. Det bevarandeuppdrag som regleras av pliktleveranslagen gäller enbart de vetenskapliga biblioteken, vilket kan ses som att staten främst betraktar det äldre trycket som forskningsmaterial, snarare än som en kulturell angelägenhet. Folkbiblioteken tvingas i detta sammanhang, menar Hansson, ”prioritera ett kortsiktigt ekonomiskt tänkande och en kultursyn byggd på en naiv övertro på det nyas exklusiva värde”.¹¹³

I den bibliotekslag som trädde i kraft 1 januari 1997, och som var resultatet av åratals diskussioner, fastslås kanske framför allt två principer: att det i varje kommun ska finnas folkbibliotek och att allmänheten avgiftsfritt ska kunna låna litteratur. Folkbibliotekens syfte anges i allmänna ordalag vara att främja ”intresse för läsning och litteratur, information, upplysning och utbildning samt kulturell verksamhet i övrigt”. Ingenstans i författningen nämns emellertid något om det bokliga kulturarvet.¹¹⁴

---

¹¹² Mannerheim, Ylva 1992. *Kalmargöken vingklippt*, s. 314-316.

¹¹³ Hansson, Joacim 1996. *Folkbibliotekens förhållande till äldre bokmaterial i ett kulturpolitiskt perspektiv*, s. 25-28, 31.

¹¹⁴ SFS 1996:1596.

4 NATIONELLA BEVARANDEFRÅGOR

Detta kapitel redovisar de senaste årens händelser på bevarandeområdet, till viss del genom en internationell utblick, men huvudsakligen genom svenska bevarandeinitiativ inom ramen för olika projekt.

4.1 ATT ORGANISERA DET NATIONELLA BEVARANDET

4.1.1 Varför bevarandeplan?

Bibliotek har i alla tider hotats av förstörelse. Det har kunnat handla om utplåning genom krig eller naturkatastrofer som översvämningar och eldhärjningar, skingring genom stölder eller vandalism, nedbrytning genom förslitning eller vanvård. Dessutom är böcker i sig dömda att förr eller senare gå förlorade, bestående av organiskt material som de är. För en betydande del av den samlade litteraturen härrör bevarandeproblemen från det trähaltiga, sura papper som började användas vid mitten av artonhundratalet. Trots att detta uppmärksammats decennier tidigare, var det först på 1960-talet som man på allvar i biblioteksvärlden började ta uti med problemet. Efter noggranna undersökningar och åtskilliga konferenser framkom två kompletterande lösningar. Dels att bevara papperet genom så kallad massavsyrning, dels att överföra dokumentens innehåll till andra media.

I Sverige började man mikrofilma dagstidningar 1979. Vid mitten av 1980-talet startade sedan en rad myndigheter och institutioner *FoU-projektet för papperskonservering*, bland annat med syftet att utarbeta konserveringsmetoder. Redan vid denna tid kunde man i artikeln *Den stora utmaningen* se överbibliotekarien Thomas Tottie efterlysa en nationell bevarandeplan för samlingars vård och bevarande, med tonvikt lagd på ”*planmässiga åtgärder mot den moderna pappersförstörelsen*”.¹¹⁵ Vid konferensen *Utbilda för att bevara* 1988 påtalades dessutom bristen på ett nationellt samordnande organ för bevarandeområdet, såväl inom biblioteks- som arkivvärlden. Också avsaknaden av riktlinjer och enkla informationsmaterial om hantering kommenterades. Detta seminarium som samlade deltagare från närmare fyrtio institutioner inom arkiv-, biblioteks- och museivärlden samt utbildningssektorn, hade annars som sitt huvudsakliga syfte att inventera idéer om kunskaps- och kompetensutveckling i bevarandefrågor. Förutom det ovan nämnda projektet för papperskonservering diskuterades därför bland annat sambandet mellan bokvård och undervisning i bokhistoria vid bibliotekarieutbildningen.¹¹⁶

I oktober 1998 hölls *Nordic Conference on Preservation and Access* på Kungl. biblioteket i Stockholm. Åttio deltagare från sammanlagt sjutton länder deltog. Konferensen var uppdelad på fyra avdelningar under rubrikerna: nationella bevarandeplaner; nya byggnader och ny syn på bevarande; bevarande och konvertering till nya media; samt nya aspekter på tillgänglighets- och bevarandefrågor. Till stor del kom diskussionen att handla om relationen mellan information och informationsbärande dokument. Trenden med ökad användning av digitala metoder för bibliotekens kunskapsorganisation förutspåddes påverka hur dessa institutioner närmar sig frågor angående bevarande och tillhandahållande. En av de slutsatser som drogs var att: ”*En nationell bevarandepolicy måste kombinera det traditionella bevarandet av fysiska bärare med den nya formen av bevarande, där informationen bevaras*

¹¹⁵ Tottie, Thomas 1986. *Den stora utmaningen*, s. 326-328.

¹¹⁶ Munkhammar, Lars 1988. *Bevara kulturarvet!*, s 284-285.

genom nya bärare.” Konferensen hade, som så gott som alltid i sådana här sammanhang, sin fokus på national- och forskningsbibliotek.¹¹⁷ Lars Björdal som talade under ämnet *A National Preservation Plan for Swedish Libraries* berörde dock även situationen för äldre samlingar på de svenska folkbiblioteken. Eftersom dessa bibliotek aldrig på allvar ägnat sig åt det bokliga kulturarvet, hade deras samlingar sällan erhållit den behandling de förtjänade, menade Björdal, något en kommande inventering nu skulle uppmärksamma.¹¹⁸

Man talar i olika länder ofta om det organiserade bevarandearbetet utifrån skilda förutsättningar och ibland även utifrån ganska skilda begrepp. I vissa länder koncentrerar man sig främst på policys eller program; i Sverige har man så gott som genomgående valt begreppet bevarandeplan. Enligt *Nationalencyklopedins ordbok* står bevarande för att man genom att ingripa mot nedbrytande krafter vidmakthåller något i dess ursprungliga skick. Plan innebär att man gör en sammanställning av en ”förutsedd kedja av handlingar” som antas leda fram till ett avsett mål.¹¹⁹

Även om hur man bör gå tillväga i sitt bevarandearbete finns många uppfattningar. Jan Lyall hävdar emellertid i *National Preservation Programmes: "Such Stuff as Dreams Are Made On"* att de mest framgångsrika bevarandeprojekten ofta utvecklats på okonventionella sätt. Hon ser heller inte någon regel för i vilken ordning olika bevarandeåtgärder ska påbörjas. Det är möjligt, menar Lyall, att initiera olika nationella bevarandeprojekt utan stöd av en färdig policy. Erfarenheter från ett flertal länder visar i själva verket att en policy som formulerats efter ett antal framgångsrika projekt, med större sannolikhet slår väl ut. Trots detta, och trots att det alltså egentligen inte finns någon allmängiltig modell, identifierar Lyall vissa generella moment i många av de insatser som idag görs på bevarandeområdet. Inledningsvis sluter sig ofta ett antal berörda parter samman för att uttrycka oro över, och göra en insats för, det dokumentära kulturarvet. I detta tidiga skede kan det vara värdefullt att inhämta information om redan existerande bevarandeprogram. Det gäller sedan att uppskatta omfattningen av de ifrågavarande problemen. En inventering bör exempelvis samla in uppgifter om: samlingar och annat för nationen omistligt material; metoder för katalogisering eller registrering; förhållandet mellan bevarande och tillhandahållande; föreliggande hotbilder; avsatta medel för bevarandeåtgärder; samt utbildningsmöjligheter. Efter en sådan översyn bör man söka lösningar på identifierade problem, göra prioriteringar och kostnadsberäkningar, och först då man omsider erhållit finansiella medel kan mer noggranna metoder utarbetas.¹²⁰

4.1.2 Internationell utblick

Endast ett fåtal länder världen över har så kallade nationella bevarandeplaner. Skillnader i exempelvis historia, lagstiftning och ekonomiska förhållanden gör att bevarandearbetet ibland ser mycket olika ut från land till land. Bevarandeinsatserna organiseras däremot ofta genom ett så kallat bevarandeseekretariat, som antingen kan vara knutet till nationalbiblioteket eller verka fristående. Inom British Library startade 1984 the National Preservation Office med syfte att utarbeta en nationell konserverings- och bevarandestrategi för biblioteken i Storbritannien. Detta bevarandeseekretariat sysslade främst med rådgivning och

¹¹⁷ Törngren, Margareta & Bille Larsen, Steen 1999. *Slutrapport*, s. 18-19; *Preservation and access* 1998.

¹¹⁸ Björdal, Lars 1999. *A National Preservation Plan for Swedish Libraries*, s. 18-21.

¹¹⁹ Bevarande 1995. *Nationalencyklopedins ordbok*. Bd 1, s. 141; Plan 1996. *Nationalencyklopedins ordbok*. Bd 2, s. 586.

¹²⁰ Lyall, Jan 2000. *National Preservation Programmes*, s. 34-35.

utbildning i säkerhets-, förvarings- och bevarandefrågor, men genomförde även en rad inventeringar för att identifiera vilka samlingar, eller delar av samlingar, som kunde vara av nationellt intresse. 1996 omorganiserades sekretariatet och är nu en fristående organisation med ansvar för bevarandefrågor inom såväl biblioteks- som arkivväsende, förutom i Storbritannien också på Irland.¹²¹ Sekretariatet har även gett ut skrifter i bevarandefrågor, bland annat *Building blocks for a Preservation Policy*. Denna publikation går metodiskt igenom vad en bevarandepolicy innebär, varför den kan sägas vara nödvändig samt vad man bör tänka på när den formuleras. Bevarandepolicyn, och även bevarandeplanen, bör omfatta områden som exempelvis accession, förvaring, tillhandahållande, kopiering, men också säkerhetsarbete och utbildning.¹²²

1989 skapade det nederländska nationalbiblioteket och riksarkivet det gemensamma bevarandeseekretariatet Coördinatiepunt National Conserveringsbeleid. Efter ett brett upplagt förarbete framkom att man skulle inrikta sitt arbete på tre strategiska mål, nämligen behandling i form av massavsyrning, mikrofilmning av säkerhetsskäl samt förebyggande åtgärder såsom klimatkontroll och luftrening. Nationalbiblioteket i Haag, Koninklijke Bibliotheek, inrättade 1997 ett nationellt bevarandeseekretariat under namnet Bureau Conservering Bibliotheekmateriaal och presenterade dessutom ett bevarandeprogram för de nederländska biblioteken under namnet *Metamorfoze*. Detta projekt omfattar enbart de samlingar med holländskt tryck som ansetts mest värdefulla att rädda för eftervärlden.¹²³

Efter flera års diskussioner beslutade Australiens nationalbibliotek 1992 inrätta ett bevarandeseekretariat. Detta som ett led i framtagandet av en bevarandeplan för den del av landets dokumentära arv som fanns i biblioteken. I den omsider presenterade planen fastslogs bland annat principen att allt sparad material inte var i behov av samma vård då det inte kunde anses äga samma värde. Originalen skulle i så stor utsträckning som möjligt bevaras och en alternativ form av åtkomst kunna erbjudas. Om valet emellertid stod mellan bevarandet av dokumenten i sig eller bevarandet av den innehållsmässiga informationen, skulle informationen prioriteras. Bevarandearbetet sammankopplades också i planen på ett intressant sätt med exempelvis ett biblioteks syfte och mål, dess användares behov samt bibliotekets plats i det internationella sammanhanget. Sedan 1997 kallas National Library of Australias avdelning för bevarandefrågor National Initiatives and Collaboration.¹²⁴

1994 bildades European Commission on Preservation and Access, *ECPA*, som en icke-vinstdrivande organisation för att utbilda, utveckla och stödja europeiskt samarbete inom bevarandeområdet. Från huvudkvarteret i Amsterdam etablerade man kontakter med såväl statliga institutioner som en rad icke-statliga organisationer, såsom exempelvis IFLA och UNESCO. Dessutom startade ett nära samarbete med den amerikanska US Commission on Preservation and Access i Washington.¹²⁵

Ett annat europeiskt samarbetsprojekt är European Register of Microform Masters and Digital Surrogates, *EROMM*. Denna databas där mikrofilmade eller på annat sätt konverterade tryckta dokument registreras, sköts av Göttingens universitetsbibliotek. Syftet är att upplysa om ett aktuellt dokument redan mikrofilmats av ett annat europeiskt, nordamerikanskt eller latinamerikanskt bibliotek. Man erbjuder åtkomst till en beskrivning och

¹²¹ Björdal, Lars & Cullhed, Per 2001-01-08. *Bevarandeplan för svenska bibliotek*, avsnitt 6.2.

¹²² Foot, Mirjam M. 2001. *Building Blocks for a Preservation Policy*.

¹²³ Björdal, Lars & Cullhed, Per 2001-01-08. *Bevarandeplan för svenska bibliotek*, avsnitt 6.3; Koninklijke Bibliotheek, *Metamorfoze*. *Metamorfoze*.

¹²⁴ Björdal, Lars & Cullhed, Per 2001-01-08. *Bevarandeplan för svenska bibliotek*, avsnitt 6.4.; Lyall, Jan 2000, s. 26-38.

¹²⁵ European Commission on Preservation and Access, *ECPA*. *Mission statement*.

möjlighet till beställning av mikrofilmskopior. På detta sätt kan slitaget på originalen minska och upprepade filmningar eller digitaliseringar förhindras.¹²⁶

4.2 NATIONELL BEVARANDEPLAN FÖR SVENSKA BIBLIOTEK

4.2.1 Förstudie inför en nationell bevarandepplan

Det aktuella engagemanget för tillkomsten av ett nationellt bevarandesamarbete går flera år tillbaka i tiden. Genom regeringens proposition 1994/95:100 avsattes medel för en räddningsaktion avseende registrering, dokumentation, gallring, konservering och magasinering av föremålssamlingar vid främst de statligt stödda museerna. I samband med detta pekade Kungl. biblioteket och Statens Kulturråd i en skrivelse till Kulturdepartementet på behovet av insatser även vad gällde vissa äldre boksamlingar. Man menade att mycket av det äldre bokbeståndet i kommunal ägo vanvårdats eller helt enkelt glömts bort. Dessutom ansöktes om medel för att kunna genomföra en inventering och åtgärda sådant som registrering av bestånden i Libris, gallring och översyn samt reovering och restaurering.¹²⁷ Skrivelsen lämnades dock utan åtgärd.

Projektet för en nationell bevarandepplan inleddes med att konservatorerna Lars Björdal och Per Cullhed 1998 utarbetade *Bevarandepplan för svenska bibliotek. En förstudie*. Syftet var att ta fram inventeringsformer, förslag till en framtida organisation samt hur information bör såväl lagras som tillgängliggöras. Dessutom skulle man titta närmare på vilka urvalskriterier som bör ligga till grund för att samlingar ska betraktas vara av nationellt intresse. Det administrativa ansvaret för bevarandepplanen borde enligt Björdal och Cullhed åligga Kungl. biblioteket, som även skulle svara för expertrådgivning och kunskapsspridning samt initiera forskning. Att samla information om äldre samlingar sågs som en förutsättning för att i ett senare skede kunna föreslå och söka medel till bevarandeåtgärder. I enlighet med direktiven förordades ett enkätförfarande. Detta föreslog man dock skulle kompletteras av ett aktivt opinionsarbete från Kungl. bibliotekets håll för att ”bygga upp ett förtroende och en samsyn kring problemkomplexet med vårt nationella bokliga kulturarv”.¹²⁸ Björdal och Cullhed avgränsade området för bevarandepplanen på följande sätt:

Bevarandepplanen bör i första hand omfatta traditionella material som handskrifter, böcker, tidskrifter, tidningar, affischer, kartor, ritningar, porträtt m.m. Bevarandepplanen bör omfatta såväl privata som offentliga bibliotekssamlingar. Den bör ha sin tonvikt lagd på det svenska kulturarvet, men däri ingår även dokument av utländsk härkomst (vilket gäller särskilt för äldre samlingar).

Planen skall ej omfatta material som faller under arkivsektorns ansvar och som regleras i arkivlagen. Ej heller sådant som faller under Arkivet för bild och ljuds ansvarsområde. Elektroniska dokument är inte heller aktuellt då det behandlas i ett särskilt projekt. Den skall ej omfatta material som är av uppenbar museal karaktär och ej byggnader, lokaler vari bibliotekssamlingar förvaras då det rimligen faller under Riksantikvarieämbetets ansvar.¹²⁹

¹²⁶ European Register of Microform Masters and Digital Surrogates, EROMM. *General information*.

¹²⁷ Behov av registrering, gallring och konservering av äldre boksamlingar 1995-09-27. Nationella bevarandeseekretariatet. Brev och rapporter. (KB)

¹²⁸ Björdal, Lars & Cullhed, Per 2001-01-08. *Bevarandepplan för svenska bibliotek*, avsnitt 3, 8, 9.1, förord.

¹²⁹ *Ibid.*, avsnitt 5.

En så kallad kulturarvslista med uppgifter om historiska samlingars innehåll och status skulle vid en översyn kunna kopplas till aktuella och kommande bevarande- respektive tillgänglighetsbehov. Björdal och Cullhed menade att tidigare projekt och verksamheter inte i tillräcklig grad uppmärksammat den inbördes växelverkan som bör råda mellan inventering, katalogisering och bevarandeåtgärder. Bevarandeplanen borde sträva mot en helhetssyn och svara på följande frågor:

- Vad skall vi bevara?
- Hur skall tillgängligheten hanteras?
- Hur skall det bevaras?¹³⁰

4.2.2 Inventering av äldre samlingar

Under perioden december 1998 – april 1999 genomfördes på uppdrag av Kungl. biblioteket och Statens kulturråd en inventering som den första delen av projektet *Nationell bevarandeplan för svenska bibliotek*. Under ledning av dåvarande riksbibliotekarien Tomas Lidman tillsattes en styrgrupp, en arbetsgrupp och utsågs bokhistorikern Björn Dal till projektledare. Syftet med denna första inventering uttalades vara att med hjälp av enkätundersökningar och besök på ett antal bibliotek, ”dokumentera boksamlingarna och kartlägga behovet av bevarandeinsatser”. Undersökningens utfall skulle sedan kunna utgöra underlag för en ansökan om medel hos kultur- och utbildningsdepartementen.¹³¹

Enligt slutrapporten *Äldre samlingar i statliga och kommunala bibliotek. Rapport avseende översiktlig inventering av bestånd, status och belägenhet* utsändes en enkät till 149 forskningsbibliotek och 288 folkbibliotek. Svarefrekvensen var så god som 93 %. Detta inkluderade även de sexton gymnasiebibliotek som i samband med ett påminnelseutskick tillfrågats. Vad gäller dessa gymnasiebibliotek är det emellertid svårt att av nämnda rapport erhålla en klar uppfattning; dels sägs inget om urvalet för vilka som tillsändes enkäten, dels sägs urvalet av de tjugotal gymnasiebibliotek som besökts ha styrts av enkätsvaren – som alltså inledningsvis sades vara endast sexton till antalet. Då forskningsbibliotek inte ligger inom denna uppsats fokus utelämnar vi uppgifter om dessa och koncentrerar oss på de kommunala folk- och gymnasiebiblioteken.

Av de tillfrågade folkbiblioteken svarade drygt hälften att de innehade äldre samlingar, det vill säga litteratur från artonhundratalet eller tidigare. Vad gällde de undersökta gymnasiebiblioteken var motsvarande uppgift så gott som alla. De äldre boksamlingar som återfinns på folkbiblioteken är ofta relativt små, från sjuttonhundratalet och tidigare rentav bestående av endast enstaka exemplar. Björn Dal framhåller emellertid i rapporten att betydande samlingar ägs av stadsbiblioteken i Jönköping och Norrköping samt av länsbiblioteket i Östersund. De bibliotek som angett sig ha äldre böcker, fördelade sig enligt följande:

	Folkbibliotek	Gymnasiebibliotek
1600-tal och äldre	23 %	90 %
1700-tal	57 %	95 %
1800-talets första hälft	73 %	95 %
1800-talets andra hälft	100 %	100 %

¹³⁰ Björdal, Lars & Cullhed, Per 2001-01-08. *Bevarandeplan för svenska bibliotek*, avsnitt 9.4.

¹³¹ Nationell bevarandeplan för svenska bibliotek: Äldre samlingar i statliga och kommunala bibliotek 1999-06-06. Nationella bevarandeseckretariatet. Brev och rapporter. (KB)

Av de inkomna enkätsvaren kunde utläsas att man på vissa bibliotek ifrågasatte varför man överhuvudtaget skulle behålla samlingar som aldrig användes. Dal menar dock att trots att bibliotekens uppgift när det gäller äldre boksamlingar närmast kan liknas vid en museal sådan, måste det anses vara av lokalhistoriskt värde att exempelvis sockenbibliotek eller gamla läroverksbibliotek bevaras på eller i närheten av sin ursprungsort. Vad gäller hur samlingarna förvaras återstår mycket att önska. Vid flera av de totalt 65 genomförda besöken framkom önskemål om akuta bevarandeinsatser. Även stölder förekommer, vilket visar att säkerhetsarbetet på många håll är eftersatt. På en majoritet av de undersökta biblioteken finns heller ingen särskild person utsedd att ansvara för det äldre bokbeståndet. När det gäller tillgängligheten försvåras den då mer än hälften av alla samlingar är okatalogiserade, och ytterligare många endast delvis katalogiserade. Värt att notera är också att en katalog som upprättas över äldre boksamlingar delvis bör innehålla andra uppgifter än vad som krävs för modern litteratur. I detta sammanhang är det ofta önskvärt att inte enbart kunna söka på fält som författare, titel och tryckår, utan även tryckort, tryckare och tryckteknik, bandtyp och antal planscher samt proveniensuppgifter som namnteckningar och stämplor med mera.¹³²

Uppskattningsvis finns i Sverige omkring två miljoner äldre tryck förutom de fem miljoner volymer som ryms i de stora statliga biblioteken i Stockholm, Uppsala och Lund. Dessa gamla boksamlingar kan vid sidan av bibliotek, också påträffas i museer, arkiv, hembygdsföreningar och församlingar. Under perioden augusti – december 1999 genomfördes den andra inventeringen som en del av projektet *Nationell bevarandeplan för svenska bibliotek*. Dess syfte var att ”inom en begränsad landsdel ge en helhetsbild av det äldre bokbeståndet” och bedöma bevarandeinsatser för detsamma. Som undersökningsområde valdes Småland. Denna gång genomförde projektledaren Björn Dal sammanlagt 28 besök. Av de totalt 415 utskicken erhöles endast 139 svar, vilket innebär en svarsfrekvens på drygt 33 %. Enligt slutrapporten *Inventering av äldre boksamlingar i Småland. Statliga och kommunala bibliotek, museer, församlingar, frikyrkor, apotek, regementen, studieförbund, hembygdsföreningar etc.* beräknas antalet äldre böcker i Småland uppgå till knappt 200 000 volymer. Man kan konstatera att merparten av dessa är koncentrerade till tätorterna Jönköping, Kalmar, Västervik respektive Växjö. Boksamlingarna uppskattas fördela sig enligt följande: bibliotek 71 %; hembygdsgrändar 19 %; museer 5 %; församlingar 4 %; övriga 1 %.

Intrycket av en mycket otillfredsställande bevarandesituation för det bokliga kulturarvet som den tidigare inventeringen visat på, förstärktes ytterligare genom denna djupstudie. Dal beskriver tillståndet vara särskilt allvarligt för skrifter som härrör från artonhundratalets framväxande bokkultur för de breda folklagen. Samlingar från denna tid är kanske inte framför allt ekonomiskt värdefulla, men desto mer kulturhistoriskt intressanta. Folkbibliotekens äldre bokbestånd består exempelvis till stor del av socken- och lånebibliotek från förrförra seklet, med vissa inslag av böcker från tidigare århundraden. Hembygdsgrändarnas samlingar liknar folkbibliotekens, men har ett större inslag av läroböcker, katekeser och så kallad uppbyggelselitteratur. Församlingarnas äldre böcker är helt naturligt oftast biblar eller gudstjänsts- och andaktsböcker, ibland från femtonhundratalet men vanligare från senare århundraden. Museerna i Småland har inte äldre böcker i någon större omfattning, men Jönköpings läns museum äger exempelvis en stor samling så kallade

---

¹³² Nationell bevarandeplan för svenska bibliotek: Äldre samlingar i statliga och kommunala bibliotek 1999-06-06. Nationella bevarandesekretariatet. Brev och rapporter. (KB)

kistebrev. Dal tycker avslutningsvis sig under projektets gång ha funnit behov av såväl en nationell bevarandeplan som ett bevarandeseekretariat.¹³³

4.2.3 Nationella bevarandeseekretariatet

Av de enkätsvar som inkom till projektet *Nationell bevarandeplan* framgick alltså att många bibliotekarier välkomnade bildandet av ett så kallat bevarandeseekretariat. Särskilt efterfrågade var tjänster som rådgivning och praktisk hjälp i bevarandefrågor, tillsammans med bokhistorisk utbildning, alternativt fortbildning.¹³⁴

I augusti 1999 uppvaktade Kungl. biblioteket och Statens kulturråd återigen Utbildningsdepartementet angående behovet av en nationell bevarandeplan för svenska bibliotek. Man ville på detta sätt fästa fokus på äldre böcker som en viktig del av det gemensamma kulturarvet. Emedan skyddet av bibliotekens samlingar inte regleras av någon lagstiftning eller liknande, efterlystes en ändring i detta förhållande samt resurser för att starta ett bevarandeseekretariat.¹³⁵ Även denna gång lämnades skrivelsen utan åtgärd. 1 juli 2000 trädde emellertid en skärpt lagstiftning och en förordning i kraft som garanterar ett visst skydd av äldre böcker, som varande så kallade kulturföremål. Skyddet betyder dock enbart att äldre tryck över en viss ålder och med ett ekonomiskt värde över vissa fastställda belopp inte får föras ut ur landet, utan att tillstånd först söks. Biblioteksrådet Barbro Thomas menar att denna bestämmelse ändå indikerar att det existerar någon form av intresse att bevara det svenska bokliga kulturarvet. Däremot finns ett glapp i lagstiftningen, då den inte erbjuder något motsvarande värn för bibliotekens äldre material, något som *"förhindrar och förbjuder bibliotek i allmän regi att vanvårda sina böcker till pulvrisering"*. Om det skulle skrivas in ett sådant skydd, exempelvis som en komplettering av bibliotekslagen eller kulturminnesvårdslagstiftningen, skulle det å andra sidan vara svårt att hitta ett lämpligt korrekionsmedel. Dessutom måste man också, menar Thomas, tvunget nått en överenskommelse om vad som ska anses värdefullt för att veta när man ska träda in med bestraffning, konfiskering, eller liknande.¹³⁶

Kulturdepartementets hållning i ärendet kan inte sägas ha varit särskilt aktiv. I en debattartikel i tidskriften *Alla tiders böcker* 2002 redovisades ett uttalande från departementets pressekreterare, Hans Ånell: *"Kulturdepartementet följer med intresse Kungliga bibliotekets fortsatta arbete. Vi håller oss underrättade och räknar med att KB gör en utvärdering."*¹³⁷

År 2000 erhöll Kungl. biblioteket 600 000 kronor ur Riksbankens jubileumsfond för det vidare arbetet inför ett nationellt bevarandeseekretariat. Ett pilotprojekt på lokal nivå initierades i Stifts- och landsbiblioteket och Veterinärhögskolans bibliotek i Skara.¹³⁸ Projektet syftade till att inom biblioteksvärlden såväl tillämpa som sprida kunskap om förebyggande bevarandeåtgärder. Att öka medvetenheten bland personalen om vad som påverkar samlingar på sikt är långt effektivare än att i efterhand försöka åtgärda redan uppkommen

¹³³ Nationell bevarandeplan för svenska bibliotek. Inventering av äldre boksamlingar i Småland 2000-01-18. Nationella bevarandeseekretariatet. Brev och rapporter. (KB)

¹³⁴ Nationell bevarandeplan för svenska bibliotek: Äldre samlingar i statliga och kommunala bibliotek 1999-06-06. Nationella bevarandeseekretariatet. Brev och rapporter. (KB)

¹³⁵ Brev från Kungl. biblioteket och Statens kulturråd till Kulturminister Marita Ulvskog 1999-08-18. Nationella bevarandeseekretariatet. Brev och rapporter. (KB)

¹³⁶ Intervju med Lars Björk och Barbro Thomas, Kungl. biblioteket, 2003-03-10.

¹³⁷ Persson, Jerker 2002. *Bokskatter i fara!*, s. 16.

¹³⁸ Ibid.

förstörelse. Under projektet arbetade man dessutom för att med de ifrågasvarande biblioteken kunna visa på hur mycket som kan göras med förhållandevis små resurser; etablera så kallad best practice. Man såg över säkerhet, ventilation och klimatisering, men genomförde även enkla städinsatser som exempelvis dammsugning av böcker. Man vidareutvecklade också en svensk modell för hjälp till självhjälp utifrån en brittisk förlaga. Genom att låta de bibliotekarier som arbetade med samlingarna besvara frågor om förvaring, hantering, tillhandahållande med mera, erhöles en uppfattning om den totala bevarandesituationen. Då man identifierat de viktigaste behoven fokuserade man på möjliga förbättringar, och slösade inte resurser på obevekliga villkor, som exempelvis vissa begränsningar i de gamla lokalerna.¹³⁹

Självskattningsmetoden som användes i Skaraprojektet kallas *Kvalitetssäkring av vård av bibliotekssamlingar* och är en översättning och omarbetning för svenska bibliotek av den brittiska *Benchmarks in Collections Care for UK Libraries*. Man utgår här från sju områden som påverkar samlingarna: policy; byggnader; förvaring; underhåll; hantering; klimat; samt katastrofberedskap. Metoden tar hänsyn till att förutsättningarna varierar mellan olika institutioner och för var och ett av de sju områdena finns därför en rad utsagor som ska kommenteras utifrån tre avgränsade nivåer: acceptabel, god respektive utmärkt kvalitetsnivå. Undersökningsområdet kan utgöra alltifrån en enskild samling till ett helt bibliotek och också antalet personer som deltar kan växla. Vid utvärderingen kan man med hjälp av nivåindelningen få en relativt god uppfattning om kvaliteten på samlingarnas vård är tillfredsställande. Utifrån detta resultat är det sedan möjligt att bedöma om en eventuell standardhöjning är möjlig att genomföra och upprätta en åtgärdsplan för bibliotekets bevarandeverksamhet.¹⁴⁰

I mars 2003 öppnade slutligen det *Nationella bevarandeseckretariatet* – tills vidare visserligen i starkt begränsad omfattning som en del av Kungl. bibliotekets bevarandeenhet. På den egna webbplatsen fastslogs målsättningen att ”*fungera som ett nationellt forum inom bevarandeområdet och erbjuda en plattform för samarbete och utveckling*”. De fyra huvuduppgifterna sades vara följande:

- Att erbjuda information och rådgivning i bevarandefrågor
- Att verka för en hög bevarandestandard vid landets bibliotek
- Att verka för ett ökat medvetande om bevarandefrågorna
- Att verka för ett ökat nationellt samarbete inom bevarandeområdet¹⁴¹

Som ett led i arbetet med det Nationella bevarandeseckretariatet har man tagit fram *Att bevara. En handledning för bibliotek*. Förhoppningen är att denna skrift, som är en grundläggande handledning med konkreta exempel på det som alla bibliotek själva kan åtgärda, ska öka engagemanget kring den aktuella problematiken. I sju kapitel behandlas faktorer som rör bevarandet, exempelvis hantering, förvaring och vad en katastrofberedskap innebär. Man poängterar att bevarandeförutsättningarna påverkas av samtliga som kommer i kontakt med samlingarna, och att ansvarstagandet därför måste finnas i såväl bibliotekspersonalens som låntagarnas medvetande.¹⁴²

¹³⁹ Intervju med Lars Björk och Barbro Thomas, Kungl. biblioteket, 2003-03-10.

¹⁴⁰ Kungl. biblioteket – Nationella bevarandeseckretariatet 2003. *Kvalitetssäkring av vård av bibliotekssamlingar*.

¹⁴¹ Kungl. biblioteket – Nationella bevarandeseckretariatet (2003-03-14). *Nationella bevarandeseckretariatet: Målsättning*.

¹⁴² Björk, Lars 2003. *Att bevara*.

4.3 BIBLIOTEKENS SÄKERHETSARBETE & KATASTROFBEREDSKAP

På senare år har man inom biblioteksvärlden fått en alltmer vidgad syn på katastrofberedskapsarbete. Då man 1998 anordnade konferensen *Disaster and after* vid University of Bristol fanns också sådant som problematiken kring informationsförsörjning under krig och väpnade konflikter på programmet.¹⁴³ Derek Law delade i sitt anförande upp katastrofer i två kategorier, nämligen förutsägbara respektive oförutsägbara. De förutsägbara är till största delen så kallade naturkatastrofer – mer eller mindre påverkade av den mänskliga faktorn – som exempelvis jordbävningar, översvämningar och bränder. Även om man inte kan förutspå vare sig tid eller plats, bör man trots allt kunna beräkna sannolikheten för att något ska inträffa och utifrån detta sedan utarbeta en katastrofberedskapsplan. Den oförutsägbara förödelsen är naturligtvis mer svårhanterlig. Law menar exempelvis att bibliotekarier många gånger i samband med väpnade konflikter kan göra betydelsefulla insatser som kulturförmedlare eller för att säkerställa informationsförsörjning. Då många av dessa insatser hittills dessvärre enbart förekommit som enskilda projekt tog IFLA – tillsammans med de stora internationella organisationerna för arkiv, museum och kulturminnesmärken – 1996 initiativ till *the International Committee of the Blue Shield*.¹⁴⁴ Kommittén har till syfte att tillhandahålla sakkunskap i händelse av väpnad konflikt eller naturkatastrofer som skulle kunna tänkas påverka det dokumentära kulturarvet, och verka för att medvetenheten om eventuella risker höjs. Enligt en undersökning som UNESCO låtit genomföra orsakas skador på, eller förstörelse av, biblioteks- och arkivsamlingar bland annat av: krig; bränder uppkomna genom olyckor såväl som brottslig handling; översvämningar uppkomna inom eller utom de egna lokalerna; jordbävningar; vandalism; skadedjursangrepp; fukt- och mögelskador; otillfredsställande restaurering; bristande förvaring; försummelse eller helt enkelt administrativt föreskriven förstörelse.¹⁴⁵

Med på konferensen i Bristol fanns även professor Maj Klasson för att delge några svenska forskningsresultat under rubriken: *Psychological effects of the Linköping fire (and some strategies for overcoming the problems in the first few months)*.¹⁴⁶ Klassons erfarenheter grundade sig på undersökningar företagna i omedelbar anslutning till den katastrof som blev följden av att det gamla stifts- och landsbiblioteket i Linköping natten till den 21 september 1996 brann ner. Det vetenskapliga projekt, som kom att gå under namnet *Brandprojektet*, genomförde ett flertal intervjuer främst med den berörda bibliotekspersonalen, samt samlade på annat sätt in ”*tankar och känslor med anledning av pyromandådet*”. Särskilt uppmärksammades de psykologiska aspekterna och vilken betydelse händelsen fick för den lokala identiteten. Många gånger är det dessvärre först efter en katastrof inträffat som man förstår att till fullo uppskatta det man hade.¹⁴⁷ Exempelvis föll en oersättlig katalog med 40 000 ingångar till det 700-åriga stiftsbibliotekets brevsamlingar samt delar av specialsamlingen med östgötalitteratur offer för lågornas rov. Dock klarade sig de äldre samlingarna bestående av 2 300 handskrifter och 235 000 böcker utan större skador eftersom dessa förvarades i brandsäkra magasin. Händelsen väckte en rad frågor om biblio-

---

¹⁴³ Sturges, Paul & Rosenberg, Diana, ed. 1999. *Disaster and after*.

¹⁴⁴ Law, Derek 1999. *Disaster and after*, s. 3-7.

¹⁴⁵ Varlamoff, Marie-Thérèse 1999. *Coping with disaster*, s. 161-165.

¹⁴⁶ Klasson, Maj 1999. *Psychological effects of the Linköping fire*, s. 51-70.

¹⁴⁷ Klasson, Maj, red. 2000. *Röster*.

tekets säkerhetsarbete, och man kunde bland annat endast beklaga att en tidigare projektframställan om att låta dataregistrera samlingarna avslagits.¹⁴⁸

Det var under det efterföljande arbetet med att återskapa katalogerna som också en omfattande bokstöld kom att inledas. Till en början verkade säkerhetsrutinerna kring katalogiseringsverksamheten fullt tillräckliga. Arbetet ägde rum i en larmad industribyggnad, till vilken samtlig personal använde passerkort. Stölderna kunde emellertid pågå under en längre tid och uppdagades först då en antikvariatbokhandlare fattade misstankar angående en bok han köpt in av en kollega. Närmare efterforskningar visade att denna bok syntes vara identisk med det exemplar som skulle finnas i Linköpings stadsbibliotek. I Linköping konstaterades att den ifrågavarande boken saknades. Saken polisanmälades och en omfattande stöldhärva kunde nystas upp. En av de personer som anställdes för katalogiseringsarbetet befanns skyldig till att ha stulit mellan 300–350 böcker som han sedan sålt vidare till antikvariat. Det samlade värdet av dessa böcker beräknades i efterhand kunna uppgå till närmare tre miljoner kronor. Boktjuven dömdes att avtjäna fyra års fängelse för grov stöld.¹⁴⁹

En av Svensk Biblioteksförningens mindre, men desto mer aktiva, specialgrupper är den för äldre tryck och handskrifter. Specialgruppen, som funnits sedan 2001, består av en styrgrupp och ett nätverk, och säger sig särskilt vilja betona *”betydelsen av äldre tryckbestånd och handskrifter som en del av Sveriges nationella kulturarv”*. Man ser som sitt mål att inom den svenska biblioteksvärlden upplysa och utbilda i syfte att finna balansen mellan olika bibliotekssamlingars bevarande och tillgängliggörande, samt i detta sammanhang även sprida information om säkerhetsfrågor.¹⁵⁰ Säkerhetsarbete handlar inte enbart om att skydda sig mot naturliga risker som exempelvis översvämningar eller bränder, utan också om exempelvis rutiner för framplockning, säkerhetskopiering av kataloger och hur man skyddar sådant som inte kan stöldskyddsmärkas på samma sätt som det övriga beståndet. 2002 utarbetade Wolfgang Undorf tillsammans med Clas-Ove Strandberg *Svensk Biblioteksförningens checklista för säkerhet på bibliotek*. Denna lista som förslagsvis kan användas som utgångspunkt för praktiska säkerhetsanalyser, uppmanar inledningsvis till utvärdering på följande punkter:

- Hur pass sårbara är verksamheten, personalen, samlingarna?
- Vad kan tänkas hända?
- Vad är sannolikheten att något kan hända?
- Vilka blir effekterna av de befarade skadorna?
- Vilka åtgärder skall sättas in?¹⁵¹

Specialgruppen för äldre tryck och handskrifter har även anordnat tre endagsseminarier under rubriken *”Utvärtes” och ”invärtes” bokvård – förebyggande säkerhet och praktiskt bevarande*, bland annat den 28 mars 2003 i Lund. Om den utvärtes bokvården föreläste vid detta tillfälle Per Cullhed, konservator och ställföreträdande säkerhetschef på Uppsala universitetsbibliotek. Utifrån den tidigare nämnda checklistan gick han systematiskt igenom

¹⁴⁸ Mannerheim, Ylva 1996. *Linköpings stadsbibliotek tisdagen den 24 september 1996*, s. 228; Persson, Jerker 2002.

Boktjuven i Linköping, s. 17-18.

¹⁴⁹ Persson, Jerker 2002, s. 17-18.

¹⁵⁰ Svensk biblioteksförning. Specialgruppen för äldre tryck och handskrifter 2002. *Verksamhetsberättelse 2001*; Svensk biblioteksförning. Specialgruppen för äldre tryck och handskrifter 2002. *Programförklaring*.

¹⁵¹ Svensk biblioteksförningens checklista för säkerhet på bibliotek 2002. (SB)

hur man på bibliotek kan förebygga risker och skador, hur samlingar bör hanteras samt vad man bör tänka på i mötet med användare. Cullhed tryckte på betydelsen av att ha god beredskap för vad som kan tänkas hända och att bygga nätverk. Ett exempel kan vara att ta kontakt med saneringsföretag för att i händelse av eventuella skador på beståndet veta något om olika företags kapacitet. Likaså bör man i decentraliserade bibliotekssamlingar klargöra ansvarsfördelningen och kanske dela upp säkerhetsfrågorna i tekniska respektive kulturarvsuppgifter. Vidare menade Cullhed att biblioteken när det gäller säkerhetsarbete har mycket att lära av arkivvärlden. För dessa institutioner gäller exempelvis att arbetsutrustning som datorer, kopiatorer och annat, inte får placeras i arkivlokalerna – allt för att få bort eventuella brandstiftare.¹⁵² Avslutningsvis tipsade Cullhed om sin rapport *Säkerhetsmärkning av kulturarvet* som tagits fram för Uppsala universitetsbibliotek, och som på ett praktiskt sätt tar upp hur man bör genomföra identifierande märkning respektive ägarmärkning av böcker, arkivalier eller bilder. I rapporten betonas också vikten av att institutioner med kulturarvssamlingar samarbetar med exempelvis försäkringsbolag och polis.¹⁵³

Kring det man kallade den invärtes bokvården talade samma dag chefen för Kungl. bibliotekets bevarandeenhet Lars Björk. Han menade att det finns många praktiska bevarandeåtgärder som kan företas även av den som inte är konservator. Ofta ställs dessvärre bevarande och tillhandahållande mot varandra, men genom så kallad preventiv konservering kan man skapa förutsättningar för att skador inte överhuvudtaget ska uppstå. Det kan handla om alltifrån regler för hantering, som exempelvis vad som får fotokopieras, till rutiner för förvaring i kapslar eller syrafritt papper – och utöver detta att bannlysa alla gem, gummisnoddar och all tejp. Dessutom bör man även beakta sådant som hur lokalerna städas. Björk sammanfattade sitt föredrag med tre uppmaningar till bibliotekarier och andra ansvariga för äldre bestånd: Inhämta ytterligare kunskap; följ och uppmuntra god praxis; vistas i samlingarna.¹⁵⁴

Som ett led i arbetet att höja medvetenheten om äldre tryckbestånd och handskrifter som utgörande en viktig del av Sveriges nationella kulturarv, sände Svensk biblioteksforening hösten 2003 ett öppet brev till landets alla kommuner. I detta dokument förklarades att många svenska bibliotek hyser samlingar av äldre tryck vilka besitter ett högt kulturhistoriskt och ekonomiskt värde, och att sådana samlingar tillhör det lokala, regionala, nationella och Europeiska kulturarvet. Omsorgen och intresset för dessa frågor beskrev biblioteksforeningen som svalt, och satte detta i kontrast till den hänsyn som visas för äldre konst- och museiföremål. De kommunala bibliotekens huvudmän inbjöds därför att tillsammans med specialgruppen äldre tryck och handskrifter verka för:

- Att kulturhistoriskt ekonomiskt värdefulla äldre samlingar värnas
- Att handlingsplaner för arbetet med de äldre bok- och handskriftssamlingarna upprättas
- Att ekonomiska resurser för dessa ändamål avsätts, så att adekvata förvaringsmöjligheter inrättas och att säkerhetsfrågorna uppmärksammas
- Att professionellt utbildad personal anställs; särskilt gäller detta de tidigare stiftsbiblioteken

¹⁵² Anteckningar förda vid Svensk biblioteksforenings seminarium "Utvärtes" och "invärtes" bokvård – förebyggande säkerhet och praktiskt bevarande, Lund 2003-03-28.

¹⁵³ Cullhed, Per 2002. *Säkerhetsmärkning av kulturarvet*.

¹⁵⁴ Anteckningar förda vid Svensk biblioteksforenings seminarium "Utvärtes" och "invärtes" bokvård – förebyggande säkerhet och praktiskt bevarande, Lund 2003-03-28.

- Att samlingarna dokumenteras och katalogiseras för att göra dem kända för forskare i Sverige och i utlandet
- Att levandegöra det kulturarv, som samlingarna representerar, för en bred allmänhet

Vidare förklarades att bibliotekens stora betydelse i det livslånga lärandet tillsammans med det ökande samarbetet med arkiv och museer, gör det nödvändigt att landets bokliga arv tillgängliggörs för studerande och forskare på alla nivåer – en verksamhet som nu ofta försvåras av bristfällig dokumentation av dessa samlingar. För detta arbete krävs emellertid enligt förslaget ett samarbete mellan biblioteksförningens specialgrupp och Sveriges kommuner.¹⁵⁵

---

¹⁵⁵ Inbjudan till samarbete kring hantering av äldre boksamlingar 2003-11-25. Öppet brev till landets kommuner. (SB)

5 JÖNKÖPINGSBYGDENS BOK- & BIBLIOTEKSHISTORIA

Detta kapitel klargör ett antal väsentliga drag i Jönköpingsbygdens rika bok- och bibliotekshistoria som tidigare aldrig framställts i någon samlad form.

5.1 VISINGSBORGS TRYCKERI & SKOLBIBLIOTEK

Greve Per Brahe d y (1602-1680) levde och verkade under det som kommit att kallas Sveriges stormaktstid. Han ägde genom sitt ämbete som riksdrots såväl stor civil som militär makt och besatt en suverän position inom landets rättsväsende; han tycks till och med ha kallat sig vicekonung. Dessutom innehade Brahe Visingsborgs grevskap som vid denna tid var rikets största. Landområdena, vars centrum var Visingsö, fördelades på både västra och östra sidan om Vättern. I sin strävan att i allt göra grevskapet oberoende och självförsörjande inrättade Brahe den 1 maj 1636 även Visingsborgs trivialskola. Kyrkan, under ledning av bland annat Västerås biskopen Johannes Rudbeckius, invände så gott som omgående mot detta privata initiativ. Grevens genmäle på prästerskapets protestskrivelse klargjorde dock med all önskvärd tydlighet hans inställning i frågan.¹⁵⁶

Haffver jagh macht att bygga städer, som jagh haffver och är klart aff donations instrumento, så haffver jagh ju macht att bygga enn lithen schola. Så koster dedth min pennigh; chronan giffver icke enn penningh dertill. Icke kan heller denne schola skada eller vara förnär Vexiöö och Schara skolar; Jönköpingz schola duger platt intet. Att underhålla Jönköpingz schola medh mine socknar i mitt grevffveskap seer jagh intet, huru jagh dertill skall tvingas.¹⁵⁷

Den kyrkliga aktionen blev verkningslös och skolans vidarelevnad tryggades genom åren av en rad donationer.¹⁵⁸

Brahe lär redan tidigt ha närt planer på ett tryckeri i anslutning till skolan på Visingsö och delvis med detta i åtanke startat papperstillverkning vid Röttleströmmen, söder om Gränna. Det skulle dock dröja ända till 1666 innan grevskapet förvärvade en stadigvarande boktryckare, tysken Johann Kankel. Trots att denne Kankels verk idag inte ur typografiskt hänseende anses särskilt exceptionella – förutom möjligen de så kallade labyrinttrycken – intar de ändock en mycket intressant ställning i den svenska boktryckerikonstens historia. Visingsborgstryckeriet, med sin blott tjugoåriga existens, var nämligen landets enda privata hovtryckeri. Satt i den kontext för vilken denna uppsats intresserar sig, måste dock ännu en aspekt av Visingsborgstryckeriets funktion framhållas. Förutom att vara Brahes personlige boktryckare hade Kankel ytterligare ett uppdrag – i bildningens tjänst. Tryckeriet samordnades administrativt med skolan och det var på skolans stat boktryckaren avlönades. Sven Almqvist, som i sin bok om Kankel förtecknat alla kända Visingsborgstryck, anser det därför troligt att det också framtogs en rad undervisningsmaterial. Anledningen till den knapphändiga kännedom vi äger om dessa böcker skulle enligt Almqvist vara att ”*de fått dela skolböckers vanliga öde att snabbt förslitas och förintas*”.¹⁵⁹

¹⁵⁶ Kraft, Salomon 1980. *1523-1720*, s. 129, 133-134, 153-156.

¹⁵⁷ Citerat i Kraft, Salomon 1980, s. 156.

¹⁵⁸ Kraft, Salomon 1980, s. 156-158.

¹⁵⁹ Almqvist, Sven 1965. *Johann Kankel*, s. 11, 21, 30, 63-64, 83.

Efter Brahes död 1680 slog Karl XI:s reduktion hårt mot Visingsborgs grevskap. Det som en gång donerats till kyrkor, skolor eller fromma stiftelser berördes emellertid inte och den Braheska skolan och dess tillgångar klarade sig därför. Karl XI kom tvärtom att donera ytterligare hemman och inrätta ett mindre gymnasium på ön 1693. Frågan om skolans fortbestånd och en eventuell sammanslagning med Jönköpings trivialskola kom dock vid ett flertal tillfällen upp till diskussion. Främst gällde frågan den så kallade Visingsöfonden. Då allt färre elever sökte sig till Visingsö beslutade Kungl. Maj:t 1811 att skolan skulle läggas ned och istället överföras till Jönköping.¹⁶⁰ Detta beslut innebar att även skolbiblioteket skulle omlokaliseras, något som när allt kom omkring skulle komma att dröja ett antal år – domkapitlet vars uppgift det var att genomföra överflyttningen hade nämligen andra prioriteringar.¹⁶¹ Vid ett kollegiesammanträde hållet vid Jönköpings läroverk den 3 juni 1825 anmodade biskop Esaias Tegnér dock slutligen rektor Carl Emanuel Eneroth att föra boksamlingen från Visingsö och med hjälp av lärarna inventera och ordna densamma. Då skolan redan ansågs vara alltför trångbodd föreslogs ett rum i stadens rådhus ställas till dess förfogande.¹⁶²

Det råder oklarhet om tidpunkten för överförandet av Visingsborgs skolbibliotek – sedermera kallat Visingsöbiblioteket – till Jönköping. Sigurd Schartau stannade i sitt bidrag till forskningen om boksamlingen vid året 1831.¹⁶³ 1918 års biblioteksakkunna framförde istället år 1833.¹⁶⁴ Också Henrik Elmgren och Göran Åberg menar i sitt arbete om *Elementarläroverket i Jönköping 1821-1878* att svaret antagligen står att finna i en räkenskapsbok för år 1833. Där upptas nämligen kostnader för förflyttningen. Medelst båt lär böckerna, nedpackade i sex särskilt för ändamålet beställda boklårar, ha förts från Näs på öns sydspets till södra Vätterstranden. Då den tidigare omtalade deponeringen i rådhuset inte längre visade sig vara aktuell transporterades lärarna till ett privathus för provisorisk förvaring.¹⁶⁵

5.2 JÖNKÖPINGS LÄROVERKSBIBLIOTEK

Vid 1836 års prästmöte uppmärksammade biskop Esaias Tegnér det Visingsborgska skolbibliotekets öde. Han menade att då Jönköpings läroverk saknade lämpliga bibliotekslokaler och iordningställande av sådana kunde bli en kostsam affär vore en flytt från staden att föredra. Härutöver ifrågasatte han vilken nytta dessa böcker överhuvudtaget skulle kunna ha för den lokala skolungdomen. Tegnér föreslog att man därför borde låta förena det gamla Visingsöbiblioteket med Växjö stiftsbibliotek. Prästmötet beslöt gå på Tegnérs linje och vände sig till Kungl. Maj:t för ett godkännande.¹⁶⁶ Albert Wiberg har i sin bok *Läsesällskapet och bolagsbiblioteket i Jönköping. Bidrag till Jönköpings stadsbiblioteks förhistoria* redogjort för en anonymt införd artikel i Jönköpings tidning den 19 augusti 1837 i vilken både biskopen och domkapitlet kritiserades för sin behandling av boksamlingen. Enligt Wiberg är denna artikel med största sannolikhet författad av Per Colliander som undervisade vid läroverket. Denne hade nämligen ett horn i sidan till Tegnér som vid före-

¹⁶⁰ Elmgren, Henrik 1975. *Trivialskolan i Jönköping 1649-1820*, s. 233-242.

¹⁶¹ Redogörelse för Jönköpings högre allmänna Läroverk under läsåret 1918-1919, E IV a:5, s. 6-7. (VALA)

¹⁶² Elmgren, Henrik & Åberg, Göran 1982. *Elementarläroverket i Jönköping 1821-1878*, s. 65.

¹⁶³ Redogörelse för Jönköpings högre allmänna Läroverk under läsåret 1918-1919, E IV a:5, s. 7. (VALA)

¹⁶⁴ SOU 1924:7, s. 288.

¹⁶⁵ Elmgren & Åberg 1982, s. 91-92.

¹⁶⁶ Ibid.

gående års examen gett honom en reprimand. ”Även om det bakom framställningen ligger en personlig lust att komma åt biskopen”, skriver Wiberg, ”är det samtidigt tydligt, att artikeln är ett uttryck för det missnöje, som uppkommit i bokintresserade kretsar i Jönköping, med beslutet att beröva staden det synnerligen värdefulla Visingsöbiblioteket.”¹⁶⁷

Även dåvarande huvudmannen för Braheätten, greve Magnus Brahe, gavs möjlighet att yttra sig i frågan. 1838 tillstyrkte han en flyttning av huvuddelen av boksamlingen, då han ansåg att Visingsöbibliotekets vetenskapliga och vittra bildning från slutet av femtonhundratalet och början av sextonhundratalet, inte kunde vara till någon större nytta för vare sig läroverket eller stadens invånare. Emellertid framförde han förbehåll rörande bland annat böcker på svenska oavsett ämne samt skrifter som behandlade Braheätten. Karl XIV Johan biföll förslaget och större delen av Visingsöbiblioteket flyttades till Växjö stiftsbibliotek.¹⁶⁸ Vid Jönköpings läroverk får man anta att omplaceringen under många år framöver inte sågs som permanent. I skolans redogörelse för årskursen 1866-67 kommer saken till uttryck genom att man fastslår att den nya bibliotekslokalen ”*lemnar godt utrymme äfven för den till Wexiö förflyttade delen av det forna Visingsöbibliotheket.*”¹⁶⁹

Den rika Visingsöfonden hade sedan den överförts till Jönköping stor betydelse för dess läroverk. Utöver årliga bidrag delades även engångsbelopp ut, bland annat till uppförandet av den nya läroverksbyggnaden 1910-13. Fonden kom även biblioteket till del genom årliga bidrag och tillfälliga anslag för katalogisering och bindning av böcker.¹⁷⁰ Jönköpings läroverksbibliotek kunde på grund av detta sägas ha mer fördelaktiga förutsättningar än flertalet andra läroverksbibliotek. Lektorn och biblioteksföreståndaren Sigurd Schartau framhöll i sitt föredrag vid SAB:s fjärde årsmöte 1919 de gynnsamma ekonomiska förutsättningar som rådde på hans arbetsplats. Det årliga anslaget hämtat ur Visingsöfonden på 800 kronor höjdes detta år till det mycket generöst tilltagna 2 000 kronor.¹⁷¹ Fonden användes också för att finansiera den nykatalogisering som genomfördes 1945-55.¹⁷²

I samband med anmälandet av den stora gåva av prosten Johan Magnus Almqvist som kom att bli grunden till Jönköpings läroverksbibliotek, framförde rektor Simon Joachim Filén en vädjan om fler bokdonationer. En givare hade enligt Filén allt att vinna då han förutom ett hedrande eftermäle även fick bidra till vetenskapens uppbyggelse. Han anförde emellertid vissa reservationer angående böckernas beskaffenhet:

Det är derföre mindre i Skolans än i vetenskapernas och bildningens namn i allmänhet, som jag uppmanar en och en hvar, som eger en värderik bok, att, om icke förr åtminstone vid sin död, hellre låta den intaga ett hedradt rum i vetenskapernas tempel, än blottställa den för det sorgliga missödet, att, bortkastad för några skillingar, vandra till kryddboden, icke sällan till oersättlig skada för vetenskapen. Härifrån vore dock undantagna de ytliga och flyktiga pressens foster, som endast äro skapade för dagen: de förtjena sällan bättre öde än förgängelsen, och skulle taga sig illa ut vid sidan af de allvarliga tänkare, som böra blicka ned på oss från det offentliga bibliothekets hyllor.¹⁷³

¹⁶⁷ Wiberg, Albert 1948. *Läsesällskapet och bolagsbiblioteket i Jönköping*, s. 55-56.

¹⁶⁸ Redogörelse för Jönköpings högre allmänna Läroverk under läsåret 1918-1919, E IV a:5, s. 7. (VALA)

¹⁶⁹ Redogörelse för Jönköpings högre elementar-läroverk och Grenna pedagogi under Läs-året 1866-1867, E IV a:1, s. 59. (VALA)

¹⁷⁰ Åberg, Göran 1991. Högre allmänna läroverket i Jönköping 1878-1968, s. 36-37, 52.

¹⁷¹ Schartau, Sigurd 1920. *Organisationen och skötseln av biblioteken vid de allmänna läroverken*, s. 6.

¹⁷² Tynell, Lars 1962, s. 25.

¹⁷³ Ärs-Berättelse om Jönköpings Högre Elementar-Läroverk under Läse-året 1855-1856, E IV a:1, s. 5. (VALA)

Man skulle kunna anta att de redan vid denna tid delvis relativt ålderstigna böcker och boksamlingar som skänktes till biblioteket kom till liten användning. Lars Tynell har dock hävdad i sitt betänkande *Läroverksbibliotekens äldre samlingar* att anspråken på aktualitet tvärtom ofta var små, då studier vid dessa institutioner länge koncentrerades till teologi och klassiska språk. Donationerna fortsatte i stor omfattning långt in på nittonhundratalet, med en traditionsbundenhet Tynell ansåg vara ”förbluffande”. En förklaring kan vara att läroverksbiblioteken betraktades som offentliga inrättningar, avsedda att även betjäna allmänheten.¹⁷⁴ Biblioteken utnyttjades dock inte i någon betydande omfattning av denna tilltänkta allmänhet. Sigurd Schartau omtalade att samlingarna under hans tid som bibliotekarie på Jönköpings läroverk, endast användes av ett fåtal före detta elever, lärarinnor från stadens skolor samt ämbets- och tjänstemän. En bidragande orsak till de sällsynta besöken kunde enligt Schartau vara de bristfälliga och ouppvärmda lokalerna.¹⁷⁵

I de redogörelser som årligen framtogs vid Jönköpings läroverk kan utläsas att det egentligen genom alla tider var problem med bibliotekets lokaler. Gustaf Lené som skrivit *Jönköpings läroverks historia efter 1859* menar att detta var anledningen till att biblioteket spelade en så obetydlig roll i undervisningen. Till skillnad från den flitigt brukade musikaliesamlingen, kom boksamlingarna knappt överhuvudtaget till användning.¹⁷⁶ När skolans samlingssal utvidgades 1860 försvann det tidigare biblioteksrummet. Skolans böcker och övriga samlingar spreds då till ett flertal förvaringsplatser, däribland det rum där lamporna tändes och rengjordes. Rektor Carl Montelin såg en fara i att förvara samlingarna i trähus, och ansåg det därför inte gagneligt att under sådana omständigheter utöka bokbeståndet. Det för detta ändamål disponibla kapitalet skulle därför inestå till, som han skriver, ”bättre tider”.¹⁷⁷ Redan följande år bereddes emellertid biblioteket plats i skolans stenhus.¹⁷⁸ I den nya läroverksbyggnad som uppfördes 1910–1913, fanns ingen lokal avsedd för boksamlingarna som istället kom att inhysas i gymnastikhuset. Här förblev biblioteket till in på 1960-talet då det flyttades till huvudbyggnaden där ett antal centralt belägna klassrum kunde tas i bruk.¹⁷⁹

I Kungl. bibliotekets *Föreskrifter ang. den framtida dispositionen av statliga gymnasiebibliotek i universitetsstäder m.m.* från 1970 beskrevs tillståndet för Jönköpings gamla läroverksbibliotek vara ”onöjaktigt”. Detta berodde bland annat på att samlingarna vid denna tid förvarades spridda på flera lokaler, däribland i den perifera stadsdelen Gräs-hagen. Kungl. biblioteket föreslog efter överläggningar med stadsbiblioteksledningen, Per Brahegymnasiets ledning samt de kommunala myndigheterna, att bokbeståndet efter gallring skulle övergå i kommunal ägo och placeras i det nya Stadsbibliotekets magasinstrymmen. Läroverksbiblioteket bedömdes vidare inte innehålla några unika svenska tryck, såvida inte något skulle återfinnas i den betydande samling äldre dissertationer och likpredikningar som temporärt togs till Stockholm för kollationering.¹⁸⁰ I riksbibliotekariens ämbetsberättelse för 1973 står emellertid att läsa att Roggebibliotekets dissertationssamling i Strängnäs utökats med hela 1 225 bidrag från Jönköpings gymnasiebibliotek.¹⁸¹

¹⁷⁴ Tynell, Lars 1962, s. 17.

¹⁷⁵ Schartau, Sigurd 1920, s. 8-11.

¹⁷⁶ Gustaf Lené, *Ur Jönköpings läroverks historia efter 1859*, s 8-9.

¹⁷⁷ Årsberättelse om Jönköpings Högre Elementar-Läroverk under Läse-året 1861-1862, E IV a:1, s. 18-19. (VALA)

¹⁷⁸ Årsberättelse om Jönköpings Högre Elementar-Läroverk under läseåret 1862-1863, E IV a:1, s. 20. (VALA)

¹⁷⁹ Åberg, Göran 1991, s. 50-52.

¹⁸⁰ Föreskrifter ang. den framtida dispositionen av statliga gymnasiebibliotek i universitetsstäder m.m. 1970-03-13. Internt material. (JSB)

¹⁸¹ Riksbibliotekariens ämbetsberättelse 1973 1974, s. 64.

5.3 SOCKENBIBLIOTEKEN I LEKERYD & HAKARP

En lokal tradition, som en gång i tiden även funnit stöd i viss litteratur, gör gällande att Lekeryd i nuvarande Jönköpings kommun skulle ha varit platsen för det första svenska folkbiblioteket. Så sent som i februari 2004 hävdades också detta i lokaltidningen *Jönköpings-Posten* under den något olyckliga rubriken *Lekeryds bibliotek äldst i Sverige*.¹⁸² Sin grund har detta antagande med största sannolikhet i Knut Tynells *Folkbiblioteken i Sverige* från 1931. Tynell framhöll nämligen i denna mycket spridda bok Lekerydsbiblioteket som varande ett av de första dokumenterade sockenbiblioteken – en slutsats som drogs utifrån en anteckning i sällskapet *Pro fide et Christianismo* protokoll från den 6 november år 1800. Emellertid poängterade Tynell att området kring tidiga folkliga biblioteksinitiativ i stort sett ännu var utforskat.¹⁸³ Då Albert Wiberg längre fram publicerade sina studier av den aktuella perioden hade han funnit uppgifter om andra lika gamla, såväl som ännu äldre bibliotek, varför han förkastade utsagan om Lekerydsbiblioteket som det första kända folkbiblioteket som ”*oriktig*”.

Tvivelsutan har det dock existerat ett barn- och sockenbiblioteket i Lekeryd runt sekelskiftet 1800. Den dåvarande komministern Jonas Johan Lagergren hade 1798 startat en skola till vilken han senare önskade knyta en boksamling.¹⁸⁴ I manuskriptet *Försök til en Handbok för Allmogen och Dess Barn uti Svartorps Pastorat* från februari 1802 skriver Lagergren:

Genom Inrättning af ett Barn-Bibliotek, hvartill jag med egen kostnad sökt lägga grunden, skulle äfven Barnens kunskap befrämjas. De borde där få låna de Böcker, hvartill de kunde anvisas, till vidare förkofran.¹⁸⁵

Biblioteket var dock även tillgängligt för vuxna och en beståndsförteckning fanns hos församlingens organist.¹⁸⁶ Med finansiellt bidrag från sällskapet *Pro fide et Christianismo* kunde boksamlingen utökas, bara för att upphöra sin verksamhet efter endast ett fåtal år då Lagergren flyttat från orten.¹⁸⁷

Kyrkans inställning till folkundervisning skiftade mycket från plats till plats. I Växjö stift fanns visserligen enskilda präster som – i likhet med Jonas Johan Lagergren – ville utvidga skolväsendet, men det stora flertalet var trots allt negativt inställda. Under såväl sjutton- som artonhundratalet främjades läsfärdigheten för kristendomskunskapens skull, medan undervisning i så kallade profana ämnen livligt motarbetades. Domkapitlet lär 1769 i en skrivelse till Kungl. Maj:t ha uttalat att skolor för allmogens barn ansågs ”*alldeles onödigt, emedan deras tid i så måtto fåfängt förspilles*”. Att denna uppfattning stod sig är tydligt då man tar del av dokument från Esaias Tegnér's tid som biskop 1824–1846.¹⁸⁸ Inte heller tillkom sockenbibliotek i någon större omfattning, trots att prästerskapet i 1842 års folkskolestadga ålades att uppmuntra detta. Tegnér's efterträdare Christopher Isac Heurlin lät till 1850/51 års riksdag rapportera att: ”*I Växjö stift åtminstone veta vi ej af sådana. Däremot finnas boksamlingar vid alla kyrkor, och ur dem sker utlåning*”.¹⁸⁹ Heurlin, som verkade

¹⁸² Lindén, Sandra 2004. *Lekeryds bibliotek äldst i Sverige*, s. 4.

¹⁸³ Tynell, Knut 1931. *Folkbiblioteken i Sverige*, s. 11-14.

¹⁸⁴ Wiberg, Albert 1950. *Folkliga bibliotekssträvanden omkring år 1800*, s. 18-19.

¹⁸⁵ Lagergren, Jonas Johan 1925. *Försök til en Handbok för Allmogen och Dess Barn uti Svartorps Pastorat*, s. 46.

¹⁸⁶ Tynell, Knut 1931, s. 11-14.

¹⁸⁷ Wiberg, Albert 1950, s. 19.

¹⁸⁸ Lindqvist, Sigvard 1987. *Folkundervisningens historia före 1900*, s. 370.

¹⁸⁹ Ståhlgren, Lillemor 1969a. *Ett sockenbiblioteks historia*, s. 5.

som biskop fram till 1860, hade tidigare varit ecklesiastikminister. Som ansvarig för propositionen om folkskolans införande 1842 hade hans mål varit att utforma denna så konservativt som möjligt.

Utvecklingen för sockenbiblioteken i Jönköpings län gick långsamt. I landshövdingens femårsberättelse för 1860 angavs endast obestämt att: ”*Sockenbibliotheker inrättas allt mer och mer inom socknarne och begagnas flitigt, der de finnas*”.¹⁹⁰ Femton år senare var uppgifterna desto mer intressanta. Man konstaterade att 32 av länets sockenbibliotek tillkommit med hjälp av kommunala anslag, vanligen anvisade medel från hund- respektive brännvinsskatter. Övriga 60 bibliotek hade bildats genom frivilliga gåvor av böcker eller pengar. Femårsberättelsen för 1871–1875 lämnar dessutom uppgifter rörande underhåll och nyttjande:

Biblioteken underhållas, 30 genom afgifter för boklån och 25 genom anslag af kommunen, genom frivilliga bidrag på husförhören eller en mindre afgift af hvar kommunikant, under det de öfriga synas sakna något visst anslag till underhåll. Omkring en tredjedel af boksamlingarna begagnas temligen flitigt, synnerligast de rikhaltigare, men de öfriga föga eller intet. Orsaken härtill torde vara, dels att samlingarna äro till omfånget ringa och icke riktas genom årliga bokinköp, dels ock allmogens tilltagande håg för läsning af tidningar och tidskrifter, i synnerhet sådana, som vidröra det religiösa området.¹⁹¹

Att spridningen av tidningar och tidskrifter under denna period ökade markant kan utläsas av femårsberättelsens statistik. Antalet prenumeranter ökade mellan åren 1871–1875 från att motsvara var tjugonde till var nionde invånare av länets mantalsskrivna befolkning.¹⁹² Norra Småland förblev också ett av de områden i Sverige där sockenbiblioteken inte var särskilt välrepresenterade, vilket också konstaterades i den omfattande undersökningen 1898 genomförd av överläraren i Huskvarna, Alfred Dalin.¹⁹³

Hakarp har hävdats varit en progressiv socken på folkundervisningens område. Redan 1788 kunde man härifrån meddela att barn från fem-sex års ålder, allra senast vid åtta år, kunde ”läsa rent i bok”.¹⁹⁴ Det dröjde emellertid ända till 1859 innan det första allmänna biblioteket bildades. Det till en början knappa bokbeståndet utökades genom inköp och ett flertal gåvor. I den första årsredogörelsen kunde skolläraren tillika bibliotekarien Bengt Fredrik Wetterholm rapportera att samlingen uppgick till 113 band. Ytterligare ett år senare beskrevs beståndet vara 121 band, ”*enligt Catalog, af hwilka 49, för närwarande, äro utlånta*”. De bokgåvor som tidvis erbjöds landets sockenbibliotek var ofta direkt olämpliga som folkläsning. Så var dock inte fallet med den mycket generösa donation på drygt 200 böcker som genom godsägare Carl Fredrik Mörcks kvarlåtenskap tillföll *Hakarps Lese Bibliothek*, som det kallades.¹⁹⁵ Betydelsen av gåvans omfattning märks också då det i landshövdingens femårsberättelse 1871-1875 angavs att Hakarps sockenbibliotek med sina 424 band var länets största.¹⁹⁶

En mycket livfull återgivning av bibliotekets verksamhet under artonhundratalets andra hälft finns bevarad genom den på sin tid framstående professorn i kyrkohistoria

¹⁹⁰ Lindqvist, Sigvard 1987, s. 372-373.

¹⁹¹ *Jönköpings län 1878*, s. 7.

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ Dalin, Alfred 1898. *Om våra folkbibliotek*, s. 120.

¹⁹⁴ Lindqvist, Sigvard 1987, s. 368.

¹⁹⁵ Ståhlgren, Lillemor 1969a, s. 5-11.

¹⁹⁶ *Jönköpings län 1878*, s. 7.

Emanuel Linderholm, som härstammade från bygden. I ett enkätsvar om läsvanor i barnoms- och ungdomsåren till Dagens Nyheter 1922 – refererat i hembygdsskriften *Hakarps krönika* – berättade han om hur sockenbibliotekets böcker redan så tidigt som i sexårsåldern kommit honom till del.¹⁹⁷

Tack vare min fars skriftliga borgen fick jag tidigt rätt att låna. Dock med måtta. Gubben Wetterholm var snål på sina böcker och hans censur var sträng. Med fruktan och bävan vreds det hårda låset upp – och man steg försiktigt in. Efter någon stund hörde gubben upp att skriva, sandade omständligt på papperet, slog väl tillbaka, rätade på sig och började ett strängt förhör med den lille fridstöraren utanför disken. Det rörde år, månad och dag, årets alla månader och dagantal, som inlärdes med räkning på knogarna. Yttermera måste man veta ej blott sina egna namn jämte födelsedag, utan detsamma för far, mor och syskon, kungens namn jämte andra nyttiga kunskaper. Efter allt detta framlämnades äntligen boken med allvarlig förmaning till aktsamhet.¹⁹⁸

Boksamlingen vid sockenkyrkan nyttjades även av bruksarbetarna i Huskvarna, tills denna alltmer expanderade ort fick eget bibliotek. Undantaget almanackan samt bibel, psalmbok eller någon postilla var det annars ont om böcker i arbetarhemmen. Efter de stora väckelserna under 1870- och 1880-talen ansågs romanläsning dessutom av många som syndigt.¹⁹⁹

5.4 LÅNBIBLIOTEKSBOLAGET & ANDRA LÅNEBIBLIOTEK

Tidpunkten för Jönköpings läsesällskaps grundande är oviss. Man kan emellertid med ledning av de sällskap som bildades i städer med likartade förhållanden, sluta sig till att det skedde någongång i slutet av sjuttonhundratalet. Albert Wiberg hävdar i *Läsesällskapet och bolagsbiblioteket i Jönköping* att sannolikheten talar för att ett lånebibliotek knutet till ett läsesällskap tillkommit i Jönköping under 1780-talets senare hälft eller i början av 1790-talet. Han menar att man kan gå så långt som att ange läsesällskapets grundande till den 8 oktober 1788, då antogs nämligen nya stadgar för något kallat ”Sällskapet” i Jönköping, undertecknade av bland andra flera jurister vid Göta hovrätt. Wiberg menar att det rör sig om någon form av litterär sysselsättning då stadgarna föreskriver att: ”*Det alfvarsamma växlas med det vittra löjet.*” Det går därför att anta att det är ifrån detta sällskap som det så kallade Lånebiblioteksbolaget i Jönköping härstammar. Den första säkra skriftliga källan om Jönköpings läsesällskap härrör emellertid tidigast från en tidningsnotis i Jönköpings Allehanda den 11 mars 1801. I denna talas det om att de delägare som erlagt sin årsavgift har rätt att hos en av medlemmarna välja bland lånebibliotekets böcker. Dessutom föreskrivs att endast en bok i sänder kan lånas samt att dessa ska återlämnas senast innan slutet av innevarande månad, med en månads förlängning för dem som ”*bo utom staden*”. Detta tyder på att vissa medlemmar, förmodligen godsägare och andra ståndspersoner, bodde på landsbygden.²⁰⁰

1812 utgavs den första av flera tryckta bokkataloger vilken omfattade 24 sidor. Wiberg anger att de uppemot 700 titlarna samtliga var på svenska, en princip som sällskapet följde under hela sin verksamma tid. Katalogen från 1824 innehöll även stadgar för bolagsbiblioteket. Detta är förmodligen första gången som stadgarna gavs ut i tryck och de ger även en inblick i hur biblioteket var organiserat. Antalet ledamöter uppgick till sextio,

¹⁹⁷ [Eskil Lago], *Ungdomsläsningen*, s. 56-57.

¹⁹⁸ Citerat i [Lago, Eskil], s. 58-59.

¹⁹⁹ Eilert, Eric 1954. *Huskvarna stadsbibliotek*, s. 3, 6.

²⁰⁰ Wiberg, Albert 1948. *Läsesällskapet och bolagsbiblioteket i Jönköping*, s. 8-10, 14-15.

men med tanke på att de flesta av dessa även hade familj så torde antalet personer som hade tillgång till biblioteket uppgå till långt fler. Läsesällskap höll ofta regelbundna sammankomster där man diskuterade litteratur och politik – så inte i Jönköping. Lånbiblioteksbolaget sysslade på denna ort uteslutande med bokutlåning och förblev ett slutet sällskap där endast de som innehade någon av de 60 andelarna, senare 75, hade tillgång till biblioteket.²⁰¹

Wiberg hävdar vidare att böcker var en mycket gångbar vara i Jönköping. Detta intresse för litteratur var så stort bland läroverkets elever att en smyghandel uppstått. Rektor Per Hallenberg gjorde 1846 en undersökning bland eleverna som visade att bland ”[s]kolungdomen bedrifwes ofta handel med böcker och andra tillhörigheter”. Detta otillbörliga förhållande förde Hallenberg till allmänhetens kännedom genom en kungörelse i Jönköpings tidning. Han menade att denna handel kunde leda ungdomen till ”wingleri, lögn och bedrägeri” och uppmanade målsmännen att övervaka hur ”deras barn åtkommit och med hwad rätt de innehafwa böcker och annat, som är i deras ägo”. Wiberg drar slutsatsen att detta utspel kunde vara föranlett av de många annonser i Jönköpings Tidning, där privatpersoner vädjade att utlånade böcker skulle återlämnas. Det är inte uteslutet att det handlade om böcker, vilka lånats vidare från personer som innehade aktier i Lånbiblioteksbolaget. Detta menar Wiberg tydde på att det i Jönköping vid denna tidpunkt fanns ett utbrett litterärt intresse.²⁰²

Under 1850- och 1860-talen gjordes försök att starta nya lånebibliotek i konkurrens med bolagsbibliotekets verksamhet. 1858 öppnade *Charlotte Lövgréns Lånbibliotek* vilket förklarades vara rikt tillgodosett med såväl nyare som äldre arbeten, samt även översättningar av utländska författare. En katalog utgavs bestående av 431 nummer. Det är dock ovisst hur länge detta bibliotek var verksamt. Under 1866 gjordes ett nytt försök att öppna ett bibliotek i och med att *Alfred Malmströms lånbibliotek* startade sin verksamhet. En förteckning över det samlade bokbeståndet uppgick till 1 031 nummer. Förmodligen hade dock dylika inrättningar alltför svårt att konkurrera med det mer välförsedda Lånbiblioteksbolaget. De höga utlåningsavgifterna, torde ha medfört svårigheter att attrahera några större skaror av låntagare. I ett försök att locka nya låntagare såg sig de ansvariga för detta lånbibliotek tvungna att sänka utlåningsavgiften från tidigare nio riksdaler/år till sex riksdaler/år. Detta synes dock inte hjälpt, utan även detta bibliotek förefaller ha varit verksamt under endast en kortare period.²⁰³

Ökningen av stadens invånarantal vid slutet av artonhundratalet och en alltmer utbred folkbildning gjorde att Lånbiblioteksbolaget hade svårt att tillfredsställa det allt större läsbehovet. Under 1890 öppnades ett lånebibliotek av bokhandlaren *Emil Bergman*. Han förklarade att ändamålet med lånebiblioteket var att erbjuda förströelseläsning, såväl äldre som nyare skönlitteratur. Under hela 1890-talet pågick denna verksamhet, men det var först år 1900 som en tryckt bibliotekskatalog innehållande 1 116 nummer framställdes. När aktiviteten upphörde är oklart, men Wiberg anger att den sannolikt fortgått ytterligare ett årtionde. Under samma tidsperiod bildades ännu ett lånebibliotek då Hedda Sporsén 1891 öppnade *Jönköpings nya lånbibliotek*. Detta omfattade mer än 1 200 volymer innehållande bland annat romaner, reseskildringar, historiska arbeten, religiösa arbeten och arbeten i

---

²⁰¹ Wiberg, Albert 1948, s. 17-20, 36-40.

²⁰² Ibid., s. 68-69.

²⁰³ Ibid., s. 81-85.

naturvetenskap, hälsolära, uppfostran, vitterhet, poesi med mera. Hur länge detta bibliotek var verksamt är inte känt.

Under början av 1910-talet blev frågan om Lånbiblioteksbolagets fortsatta drift alltmer tveksam, bland annat på grund av konkurrensen från Jönköpings arbetares biblioteks-förenings folkbibliotek. Dessutom planerade staden för ett framtida allmänt bibliotek. Formellt upplöstes läsesällskapet vid sitt sista sammanträde någon gång under 1914, då också i första hand dess ledamöter fick tillfälle att överta bolagets böcker. Resterande litteratur erbjöds till försäljning såväl till andra bibliotek som till allmänheten.²⁰⁴

5.5 JÖNKÖPINGS ARBETARES BIBLIOTEKSFÖRENING FOLKBIBLIOTEK

Många städer saknade vid slutet av artonhundratalet offentliga bokinrättningar, och som Alfred Dalin påpekade i sin artikel *Om våra folkbibliotek* fanns Jönköping bland dessa. Då staden vid denna tid hade mer än 20 000 invånare, huvudsakligen arbetare, kan detta möjligen anses något anmärkningsvärt.²⁰⁵ Frågan om upprättandet av en boksamling avsett för alla samhällsklasser diskuterades emellertid vid en sammankomst den 2 februari 1900. Sammanlagt tjugotre personer antecknade sig vid detta tillfälle för inträde i den nybildade Jönköpings arbetares biblioteks-förening. Senare samma år kunde ett så kallat folkbibliotek öppnas för allmänheten.²⁰⁶ Medlemsantalet steg under första året till omkring 80, men avklingade och höll sig fortsättningsvis kring 50.²⁰⁷ Föreningen finansierade sin verksamhet genom enstaka gåvor, medlemsavgifter och stadsanslag. I en skrivelse till drätselkammaren om ett extra bidrag för 1904, redogjorde styrelsen för bibliotekets syfte:

I den kamp mot alkoholism och andra för de breda folklagren fördärliga lockelser, hvilken nu allt ifrigare bedrivs öfver hela den bildade världen, har man sedan länge kommit under fund med, att det ej är nog med inskränkande bestämmelser eller rena förbud. Man måste bjuda någonting, som kan utfylla sinnenas tomhet, väcka sträfvanden och intressen i andra, mer ideella riktningar och motverka de missförhållanden, som härflyta ur bristen på trefna hem och värdig förströelse. Och umgänget med goda, lärrika eller underhållande böcker är ett sådant medel, som öfverallt och allerstädes visat sig hålla måttet.

Man konstaterade vidare att då priset på böcker i förhållande till en genomsnittlig arbetarlön var alltför högt, kunde samhället på detta sätt bidra till folkets bokliga bildning. Ytterst angeläget sågs det att i anslutning till biblioteket få till stånd ett läsrum, då det på grund av trångboddhet kunde vara svårt att finna läsro i hemmen. Motionen tillstyrktes av stadsfullmäktige, men inte utan förbehåll vilka avsåg att lämna staden större trygghet i fråga om bibliotekets fortsatta existens. Ingångsavgifterna à en krona och därefter de månatliga avgifterna à 25 öre svarade för föreningens egentliga inkomster. Antalet medlemmar kunde dock snabbt minska eftersom den som inte under tre månader erlade sin medlemsavgift uteslöts ur föreningen. Kvarvarande medlemmar skulle i praktiken då kunna besluta om upplösning och dela biblioteket mellan sig. För att försäkra sig om att detta inte skulle

²⁰⁴ Wiberg, Albert 1948, s. 101-104, 121-124.

²⁰⁵ Dalin, Alfred 1898. *Om våra folkbibliotek*, s. 121.

²⁰⁶ Wiberg, Albert 1948, s. 105-107.

²⁰⁷ Anslag till Jönköpings Arbetares Biblioteks-förening. Jönköpings stadsfullmäktiges handlingar 1901, nr 7:8.; Jönköpings arbetares biblioteks-förenings verksamhet och räkenskaper för år 1906. Jönköpings stadsfullmäktiges handlingar 1907, nr 3:10. (JSA)

inträffa begärde staden att låta inskriva i stadgarna att föreningens tillhörigheter i händelse av avveckling skulle tillfalla staden.²⁰⁸

Mats Myrstener menar i sin avhandling *Mot ett nytt stadsbibliotek* att man på många håll med viss skepsis såg på de nya arbetarbiblioteken. I Stockholm där ett flertal konkurrerande bibliotekssystem fanns, försökte staden med hjälp av sina ekonomiska anslag utöva en social kontroll. Liknande motstånd förekom enligt Myrstener även i Jönköping. I en insändare i Stockholms Arbetarbiblioteks tidskrift *Minerva* från 1907, beskrevs att det parallellt med arbetarbiblioteket i Jönköping öppnats ett barnbibliotek och några läsesalar av en grupp borgare, som inte ville att bildningsinitiativet helt skulle övergå till arbetarna.²⁰⁹ Av insändaren framgår vidare att det redan vid föreningens allra första möte sju år tidigare hade uppstått diskussion, då personer som inte tillhörde ”kroppsarbetareklassen” uttalat sig negativt angående att det i biblioteksföreningens namn ingick ordet ”arbetare”. Dessutom hade vissa kritiker ur de mer så kallade burgna klasserna som kanske borde ha varit behjälpliga vid insamlandet av frivilliga bok- och penningbidrag, istället medverkat till att somliga personer valt att inte överhuvudtaget skänka böcker. En läroverksadjunkt som bistått vid insamlingen hade dessutom försökt censurera bokgåvorna genom att vilja avgöra vilka böcker som lämpade sig för biblioteket. Allt detta hade småningom lett till ett nytt möte där ny styrelse utsågs.

I *Minerva*-insändaren berördes också frågan om boksamlingens låga användande – huvudsakligen av kvinnor och skolungdom – trots att det för stadens arbetarbefolkning inte fanns något annat bibliotek.

I stället fördriver den stora massan av platsens arbetare – nedtryckta som de äro av lång arbetstid, usel lön och små trångbodda bostäder – sin ringa fritid med att antingen gå på bönemöten eller sitta vid brännvinsflaskan. Flertalet arbetare kan nämligen uppdelas i två kategorier, den ena religiös men nykter och den andra flitiga Bacchidyrkare.

Insändarskribenten avslutade sin text med att uttrycka en förhoppning om att arbetarna i högre grad skulle nyttja biblioteket och på detta sätt komma till insikt om den rådande samhällsordningen och sin förtryckta ställning.²¹⁰

Den 31 december 1915 stängdes biblioteket och samtliga tillgångar överfördes till Jönköpings stad. Föreningens bokbestånd skulle därmed komma att införlivas i det stadsbibliotek som planerades öppna för allmänheten året därpå. Styrelsen framhöll i sin sista årsberättelse den kulturella betydelse för staden som föreningen trots sin ringa omfattning haft. Samtidigt uttalade man en önskan om att även andra föreningsbibliotek skulle komma att införlivas med stadsbibliotekets samlingar. Därigenom, menade man, skulle känslan för ”att stadsbiblioteket vore en av stadens gemensamma egendom i hög grad befrämjas och dess frekvens redan ifrån början blifva lifligare.”²¹¹

²⁰⁸ Om anslag till Jönköpings folkbibliotek. Jönköpings stadsfullmäktiges handlingar 1903, nr 13a:12.; Jönköpings stadsfullmäktiges protokoll 1903-12-23, § 4. (JSA)

²⁰⁹ Myrstener, Mats 1998, s. 32.

²¹⁰ *Jönköpings Arbetares Biblioteks-förening* 1907, s. 4-5.

²¹¹ Redogörelse för Jönköpings arbetares biblioteks-förenings verksamhet under år 1915. Jönköpings stadsfullmäktiges handlingar 1916, nr 4:3. (JSA)

5.6 JÖNKÖPINGS STADSBIBLIOTEK

Tillkomsten av Jönköpings stadsbibliotek berodde till stor del på den bokdonation som genom förre statsgeologen Axel Fredrik Lindströms testamente erbjudits staden. Gåvan orsakade dock en hel del debatt då frågan behandlades i Jönköpings stadsfullmäktige den 24 februari 1912. Drätselkammaren hade förordat att samlingen skulle tas emot – något som bland andra fullmäktigeledamoten Gösta Fischer ifrågasatte. Eftersom omkring hälften av beståndet bestod av små skrifter inslagna i paket menade han den inte vara så värdefull för ett stadsbibliotek som att den var värdefull i sig. Ivar Neuman framhöll emellertid att han, vid ett personligt besök på Kungl. biblioteket efter ett samtal med dåvarande riksbibliotekarien Erik W. Dahlgren, förvissat sig om såväl samlingens representativitet, som dess värde. Dahlgren hade dessutom menat att den del av donationen som staden inte ansåg sig ha användning av med fördel kunde avyttras.²¹² Efter votering med utfallet tjugosex för och fjorton emot, beslutade stadsfullmäktige att ta emot de erbjudna samlingarna.²¹³

Lindströms testamente föreskrev att hans mycket omfattande bok-, manuskript- och autografsamlingar – sedan hans syster Maria Redin respektive Kungl. biblioteket uttagit vissa delar – skulle tillfalla endera av städerna Jönköping, Örebro eller Vänersborg, i nämnd ordning. Syftet var att donationen där skulle kunna utgöra grunden för bildandet av ett stadsbibliotek.²¹⁴ Några särskilda band till dessa städer hade inte Lindström, åtminstone inte enligt vad Sigurd Schartau antog i en artikel i *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 1916. I detta sammanhang uttryckte också Schartau en förhoppning om att Jönköping i framtiden skulle ”veta att uppskatta gåfvan, väl vårda och utveckla densamma”.²¹⁵ Schartau, som fram till dess verkat på orten som lektor och läroverksbiblioteks-föreståndare, kom att bli Jönköpings första stadsbibliotekarie.

I en promemoria som riksbibliotekarien Erik W. Dahlgren tidigare upprättat framkom att samlingen enligt Lindströms egen uppgift uppgick till omkring 41 270 nummer. Enligt Dahlgrens bedömning skulle Kungl. biblioteket med största säkerhet endast vara intresserade av en mindre del av dessa – något som blott i ”ringa mån” skulle minska samlingens totala värde. Alla böcker som kunde tänkas komma till användning för ett stadsbibliotek skulle således stå till förfogande.²¹⁶ Under ett par veckors tid sommaren 1916 besökte den vid denna tidpunkt pensionerade riksbibliotekarien Jönköping för att tillsammans med Sigurd Schartau på plats uppordna den Lindströmska samlingen. Tack vare detta arbete, och mer än fem års förberedelser, kunde Jönköpings stadsbibliotek öppnas för allmänheten den 1 september samma år. Beståndet innefattade till en början främst delar av den Lindströmska samlingen och böcker införlivade från Jönköpings arbetares biblioteks-förenings folkbibliotek.²¹⁷ Dessutom köpte Jönköpings stad in en stor lokallhistorisk samling som tillhört den bortgångne redaktören Rudolf Björkman.²¹⁸

Stadsbibliotekets första reglemente fastställt den 24 maj 1916 innehöll en rad föreskrifter angående dess användare. Vid biblioteksbesök skulle ett hyfsat uppförande iakttas och inga högljudda samtal föras. En godkänd låntagare – som förutom att vara bosatt inom

²¹² Statsgeologen Lindströms biblioteksdonation 1912; *Den stora biblioteksgåvan till Jönköping* 1912.

²¹³ Jönköpings stadsfullmäktiges protokoll 1912-02-24, § 16. (JSA)

²¹⁴ Afildne stadsgeologen Axel Lindströms donation till ett stadsbibliotek. Jönköpings stadsfullmäktiges handlingar 1912, nr 2:8. (JSA)

²¹⁵ Schartau, Sigurd 1916a. *Jönköping*, s. 346.

²¹⁶ Afildne stadsgeologen Axel Lindströms donation till ett stadsbibliotek. Jönköpings stadsfullmäktiges handlingar 1912, nr 2:8. (JSA)

²¹⁷ Schartau, Sigurd 1916b. *Jönköpings stadsbibliotek*, s. 167-168.

²¹⁸ Motion om inköp af afildne redaktören Rudolf Björkmans boksamling. Jönköpings stadsfullmäktiges handlingar 1916, nr 14:8.; Jönköpings stadsfullmäktiges protokoll 1916-12-06, § 12. (JSA)

Jönköpings stad även skulle ha uppnått femton års ålder – hade rätt att vid varje tillfälle låna endast tre böcker, varav högst två skönlitterära.²¹⁹ Under bibliotekets fyra första verksamhetsmånader skrevs 1 159 låntagare in, 6 000 besök i läsrummen registrerades och 10 619 utlån ombesörjdes, varav 1 209 gällde ”annat än skönlitteratur”.²²⁰

Fram till 1935 var biblioteket inrymt i stadens äldsta läroverksbyggnad, den så kallade Erik Dahlbergs gamla skola vid Kristine kyrka. Trångboddheten medförde dessvärre att varken den Lindströmska samlingen eller den värderade Viktor Rydbergssamlingen kunde utnyttjas på bästa sätt; därtill efterfrågades en särskild hembygdsavdelning. I det tidigare småskoleseminariet med adress Västra Storgatan 35 fick stadsbiblioteket dock ändamålsenliga lokaler. Biblioteksstyrelsen anhöll 1937, dessvärre utan resultat, hos stadsfullmäktige om en omorganisation av personalförhållandena då man ansåg att bokbeståndet nått en sådan omfattning att det nu borde tillsättas en heltidsanställd bibliotekarie.²²¹

I konkurrens med stadsbiblioteket i Kristianstad utnämndes emellertid Jönköpings stadsbibliotek 1939 till det tionde centralbiblioteket i landet under den officiella benämningen *Jönköpings stadsbibliotek. Centralbibliotek för Jönköpings län*. Såväl storleken på bokbeståndet som bokanslagsnivån översteg vida det Kristianstad kunnat erbjuda. I sammanhanget framhölls dock vikten av att hålla lönesättningen på en sådan nivå att kvalificerad personal kunde anställas, särskilt med tanke på det stora äldre bokbeståndet.²²² Genom utnämningen av fil. lic. Herluf af Trolle fick Jönköpings stadsbibliotek sin första heltidsanställda och utbildade bibliotekarie. Med hela Jönköpings län som verksamhetsområde förändrades också arbetsuppgifterna. af Trolle sände ut så kallade vandringsbibliotekslådor till länets mindre folk- och skolbibliotek och företog även inspektionsresor för att stödja och kontrollera de mindre bibliotekens verksamhet; likaså anordnades kurser i katalogisering och bibliotekskunskap.

När stadsbiblioteket 1935 flyttat in i sina nya lokaler trodde man sig ha löst lokalfrågan för all överskådlig tid. Det visade sig emellertid inte helt oväntat att den expanderande verksamheten så småningom krävde ytterligare utrymmen.²²³ Bokbeståndet hade 1960 fördubblats jämfört med mitten av 1930-talet, och hyllor och magasin var fyllda till bristningsgränsen. Med anledning härav tillsattes en kommitté med uppgift att utreda nya lokaliteter.²²⁴ Sju år senare togs det första spadtaget till en ny biblioteksbyggnad intill det nyuppförda läns museet i kvarteret Drabanten, och den 3 oktober 1969 kunde Jönköpings nya stadsbibliotek öppnas för allmänheten. Utlåningssiffrorna ökade på kort tid med över hundra procent. Sedan tidigare hade det funnits filialer i Hovslätt, Sanna, Gråshagen och på Öster, men i och med kommunsammanslagningen 1971 blev stadsbiblioteket huvudbibliotek för samtliga enheter i den nya storkommunen.²²⁵ Idag omfattar verksamheten förutom huvudbibliotek, tio kommundelsbibliotek, fyra filialer samt en bokbuss.²²⁶

²¹⁹ Reglemente, stadgar och låneregler för Jönköpings stadsbibliotek samt instruktion för bibliotekarien 1916. Internt material. (JSB)

²²⁰ Jönköpings stadsbiblioteks styrelses berättelse för år 1916. Jönköpings stadsfullmäktiges handlingar 1917, nr 4:10. (JSA)

²²¹ Eriksson, Gunvor 1976. *Jönköpings stadsbibliotek 1916-1976*, s. 9-15.

²²² *Jönköpings stadsbibliotek blev centralbibliotek Nr 10* 1939, s. 11-12.

²²³ Eriksson, Gunvor 1976, s. 15, 18.

²²⁴ Drätselkammarens utlåtande i anledning av stadsbiblioteksstyrelsens förslag om tillsättande av en kommitté för utredning av stadsbibliotekets lokalfråga m.m. Jönköpings stadsfullmäktiges handlingar 1960, nr 11:4.; Jönköpings stadsfullmäktiges protokoll 1960-09-16, § 280. (JSA)

²²⁵ Eriksson, Gunvor 1976, s. 16-19.

²²⁶ Jönköpings stadsbibliotek. *Folkbiblioteken i Jönköpings kommun*.

5.7 FOLKRÖRELSEBIBLIOTEKEN

Folkrörelsernas biblioteksutveckling i Jönköpingsbygden är svår att följa då den förefaller vara i liten grad nedskrivnen. Ett undantag utgörs emellertid av Eva Töllner och Christina Westéns specialarbete *ABF-bibliotek i Huskvarna–Jönköping–Norrahammar och Västerås*. Med ledning av denna skrift har vår undersökning främst kommit att röra sig kring arbetarrörelsens boksamlingar. Viss övrig information har dock kunnat erhållas genom stadsbibliotekets årsredogörelser och protokoll.

1910 startade Socialdemokratiska ungdomsklubben i Jönköping ett bibliotek som sex år senare anslöts till Arbetarnas Bildningsförbund och fick namnet *ABF-bibliotek nr 173*. Bokbeståndet uppgick vid denna tidpunkt till 315 böcker. Med detta bibliotek införlivades 1931 även Socialdemokratiska ungdomsklubbens bibliotek i Hovslätt. Också nykterhetsrörelsen som var starkt framträdande i staden under 1910- och 1920-talen bedrev biblioteksverksamhet. Flera loger vars antal under denna tidsperiod beräknas ha uppgått till ett tjugotal, hade egna boksamlingar. Bland de religiösa organisationerna kan särskilt nämnas det bibliotek som tillhörde *Jönköpings Kristliga Ynglingaförening*.²²⁷

Under 1940-talet påbörjades diskussioner om möjligheten att effektivisera länets bokförsörjning genom att i större utsträckning samordna verksamheterna. I samband med att företrädare för de olika folkrörelserna och Centralbiblioteket för Jönköpings län diskuterade de enskilda kommunernas biblioteksförhållanden genomfördes en inventering av förhållandena. Av undersökningen framgick att det vid denna tidpunkt enbart i Jönköpings stad förutom stadsbiblioteket fanns nio bibliotek, alla knutna till olika folkrörelser. Dessa fördelade sig enligt följande: Godtemplarorden, *IOGT* – 3; Sveriges Godtemplares Ungdomsförbund, *SGU* – 1; Nationaltemplarorden, *NTO* – 1; Sveriges Blåbandsförbund, *BBF* – 1; Sveriges Kyrkliga Bildningsförbund, *SKB* – 2; Arbetarnas Bildningsförbund, *ABF* – 1. När det gällde förhållandena i Jönköping menade man att en sammanslagning eller skapande av ett filialsystem skulle gynna biblioteksutvecklingen.²²⁸

Flera av folkrörelsernas bibliotek kämpade med vikande lånesiffror, ett problem som när det gällde ABF-biblioteket påtalats redan i början av 1920-talet. Endast de mest intresserade och organiserade arbetarna nyttjade boksamlingen, och orsaken härtill ansågs stå att finna i svårigheten att konkurrera med stadsbibliotekets rikliga utbud av litteratur. 1944 utredde ABF:s styrelse frågan om en eventuell avveckling och den 13 juli året därpå beslutades att överlåta samtliga böcker till stadsbiblioteket. Under de diskussioner som föregått beslutet hade framkommit att de som var emot en sammanslagning inte helt oväntat i första hand anförde politiska skäl, medan de som var för främst åberopade ekonomiska och organisatoriska skäl.²²⁹ Stadsbiblioteksstyrelsen tog med tacksamhet emot ABF-biblioteket som från och med den 31 december 1946 skulle deponeras i biblioteket, för att överlämnas som en gåva till staden från och med den 1 januari 1947.²³⁰ Vid överföringen omspände det totala beståndet omkring 1 500 band.²³¹ Även bibliotek tillhörande nykterhetsrörelsen in-

²²⁷ Töllner, Eva & Westén, Christina 1975. *ABF-bibliotek i Huskvarna–Jönköping–Norrahammar och Västerås*, s. 18-19.

²²⁸ Protokoll fört vid diskussioner rörande biblioteksväsendet i Jönköpings län den 22/2 och 31/5 1942. Jönköpings stadsbiblioteksstyrelse. Utgående handlingar, B 1:2. (JSA)

²²⁹ Töllner, Eva & Westén, Christina 1975, s. 18-19.

²³⁰ Jönköpings stadsbiblioteksstyrelsens protokoll, 1945-09-13, § 4-5. (JSA)

²³¹ Jönköpings stadsbiblioteksstyrelsens protokoll, 1946-06-13, § 7. (JSA)

förlivades i stadsbibliotekets samlingar. Under 1944 donerades *IOGT-logen nr 172 Garibaldi*s bibliotek och under 1950 *NTO:s bibliotek nr 1102*.²³²

En liknande utveckling där biblioteksresurserna centraliserades skedde också i andra delar av det som idag är Jönköpings kommun. I Huskvarna hade omkring 1918–1919 den Socialdemokratiska ungdomsklubben *Fram* startat ett bibliotek förlagt till Folkets Hus, vilket vid starten uppgick till 34 band. 1926 anslöts biblioteket till ABF och 1935 inkorporerades logen *Krafts* böcker. Diskussionerna om en eventuell sammanslagning av de olika biblioteken i Huskvarna startade så tidigt som 1930 då en kommitté tillsattes för att utreda frågan. Något beslut togs dock inte. Tretton år senare fördes emellertid förslaget om sammanslagning åter upp på dagordningen då man menade att ett större bokbestånd samlat på en plats bättre skulle tillgodose låntagarnas behov. ABF-bibliotekets 3 000 band beräknades tillsammans med Huskvarna stadsbiblioteks samlingar uppgå till 11 000–12 000 band. Den 21 oktober 1947 beslutade ABF:s styrelse att under 1948 deponera sina böcker på stadsbiblioteket, för att därefter låta dem övergå i stadsbibliotekets ägo.

I Norrahammar såg biblioteksutvecklingen något annorlunda ut. Redan i början av 1880-talet hade *Norrahammars biblioteksörening* startats, uppbyggt helt med hjälp av frivilliga bidrag. 1890 utökades föreningens samlingar då delar av sockenbiblioteket i Barnarp införlivades. På orten tillkom så ytterligare ett bibliotek 1909 genom *IOGT-logen Plogens* försorg och 1915 grundades en boksamling i den *ABF-anslutna studiecirkel 228*. Vid ett flertal tillfällen genom åren diskuterades en sammanslagning av dessa Norrahammars tre bibliotek, något som dock realiserades först 1946.²³³

---

²³² Berättelse över verksamheten under år 1950 vid Jönköpings stadsbibliotek, centralbibliotek för Jönköpings län. Jönköpings stadsbiblioteksstyrelse. Utgående handlingar, B 1:4.; Berättelse över verksamheten under år 1944 vid Jönköpings stadsbibliotek, centralbibliotek för Jönköpings län, B 1:3. (JSA)

²³³ Töllner, Eva & Westén, Christina 1975, s. 9-10, 28-30.

6 BOKLIGT KULTURARV I JÖNKÖPINGS KOMMUN

Detta kapitel skildrar vilka initiativ Jönköpings kommun under de senaste dryga 30 åren tagit i fråga om sitt bokliga kulturarv, samarbetet mellan stadsbibliotek och stadsarkiv samt inventerar kommunens befintliga äldre boksamlingar.

6.1 KOMMUNENS INITIATIV FÖR DET ÄLDRE BOKBESTÅNDET

I Kungl. bibliotekets *Föreskrifter ang. den framtida dispositionen av statliga gymnasiebibliotek i universitetsstäder m.m.* 1970 konstaterades det önskvärt att till Jönköpings stadsbiblioteks vid denna tid helt moderna och rymliga lokaler föra över de delar av det gamla läroverksbiblioteket som för framtiden ansågs värda att bevara. (Se även avsnitt 3.4.) Om detta var såväl de kommunala myndigheterna som ledningarna för stadsbiblioteket respektive Per Brahegymnasiet överens.²³⁴ Till en början avsågs endast ett mindre antal samlingar flyttas, men efter genomförd gallring under ledning av expertis från Kungl. biblioteket, beslutades att hela det äldre beståndet jämte dess katalog skulle överföras. I sammanhanget påpekade man från Kungl. bibliotekets håll vikten av att de kommunala myndigheterna efter överflyttningen insåg kravet på ökade personalresurser för bokvård och katalogisering:

Samlingarna befinner sig för närvarande icke i bästa skick utan är i behov av uppordning och katalogisering för att kunna bli tillgängliga. Det bör vara en hederssak för kommunen att se till att denna del av Jönköpings kulturarv tillvaratas på bästa sätt.²³⁵

I ett brev från förste bibliotekarien vid Kungl. biblioteket, Folke Sandgren, till länsbibliotekarie Gunvor Eriksson berördes frågan om katalogisering ytterligare. Läroverkssamlingarna liksom Jönköpings stadsbiblioteks Lindströmska samling poängterades vara i behov av en fullständig omkatalogisering för att tillgängliggöras för allmänheten. För detta arbete borde rimligtvis en person anställas som förutom adekvat biblioteksutbildning, även ägde kunskaper i latin. Tidsåtgången för insatsen beräknades motsvara en tvåårig heltidsbefattning.²³⁶ Inrättandet av den föreslagna tjänsten bemöttes positivt från kommunens sida, och Kungl. biblioteket lät därför meddela att även det gamla läroverkets handskrifter skulle överlämnas till stadsbiblioteket; detta naturligtvis under förutsättning att kommunens medgivna anslag för den föreslagna tjänsten realiserades.²³⁷ Efter att arbetsmarknadspolitiska bidrag beviljats för att täcka en del av kostnaderna, tog kommunfullmäktige i december 1972 beslutet att tillsätta en biblioteksassistenttjänst för uppordnande och katalogisering av de äldre samlingarna. Arbetet som påbörjades under våren 1973 fick emellertid avbrytas efter endast en kort tid, då de anvisade AMS-medlen tröt. Från Jönköpings stadsbiblioteks sida kunde man enbart beklaga och konstaterade i sin årsberättelse för samma år att:

Det måste ur såväl biblioteks- som kulturhistorisk synpunkt anses synnerligen angeläget, att det påbörjade arbetet kan fortsättas. Flera framställningar har utan resultat inlämnats om

²³⁴ Föreskrifter ang. den framtida dispositionen av statliga gymnasiebibliotek i universitetsstäder m.m. 1970-03-13. Internt material. (JSB)

²³⁵ Brev till Kulturnämnden i Jönköping från riksbibliotekarie Uno Willers, 1971-08-10. Jönköpings stad. Kulturnämnden. Diarium, 1971.213 – Statliga gymnasiebibliotek m.m. (JSA)

²³⁶ Brev till länsbibliotekarie Gunvor Eriksson från Förste bibliotekarie Folke Sandgren, 1971-09-24. Jönköpings stad. Kulturnämnden. Diarium, 1971.213 – Statliga gymnasiebibliotek m.m. (JSA)

²³⁷ Brev till Kulturnämnden i Jönköping från riksbibliotekarie Uno Willers, 1971-11-03. Jönköpings stad. Kulturnämnden. Diarium, 1971.213 – Statliga gymnasiebibliotek m.m. (JSA)

fortsatta AMS-bidrag. För närvarande synes sådana medel vara förutsättningen för ett fortsatt katalogiseringsarbete, då kommunens ekonomi inte tillåter anställandet av den biblioteksassistent, som så väl behövs för detta angelägna arbete. Dessutom kan värdefulla skrifter skadas, om de inte erhåller kontinuerlig översyn.²³⁸

Med tanke på de knappa ekonomiska förutsättningar Jönköpings stadsbibliotek levtt med alltsedan kommunsammanslagningen 1971, ansågs det dessvärre inte längre möjligt att prioritera denna del av verksamheten.²³⁹ Förutom finansiella svårigheter framkom även vissa problem med förvaringen. Då magasinsutrymmena i det nyligen uppförda stadsbiblioteket tagits i bruk för andra ändamål ansågs det tveksamt huruvida en överflyttning av läroverksamlingarna kunde göras inom överskådlig tid. Ledningen för Per Brahegymnasiet försäkrade emellertid att det inte kunde anses föreligga någon överhängande fara för samlingarnas fortbestånd.²⁴⁰

Den katalogisering som kom till stånd i början av 1970-talet hann alltså knappt påbörjas förrän den avbröts. Enligt muntliga uppgifter har dock sedan dess visst arbete emellanåt utförts av särskilt intresserad personal. En mer omfattande katalogisering har periodvis sedan juli 2000 kunnat återupptas, även denna gång delvis finansierat av arbetsmarknadspolitiska bidrag, så kallat kulturberedskapsarbete. Också en del fondmedel har kunnat anlitas. Idag är det därför möjligt att finna delar av den *Lindströmska samlingen* i bibliotekets katalog Ling-on-line.²⁴¹

Tanken att i Jönköping på något sätt samordna vissa biblioteks- och arkivverksamheter uppkom första gången i början på 1960-talet. Men då beslut togs om att, åtminstone till en början, enbart låta uppföra en ny stadsbiblioteksbyggnad, avgav drätselkammaren följande utlåtande:

Drätselkammaren vill erinra om att enligt ett förslag, som på tidigt stadium av planeringsarbetet upprättades, arkivlokaler skulle förläggas i källarvåningen till en byggnad, som i de övre delarna skulle inrymma stadsbibliotek. Arkivmyndigheterna kunde emellertid icke godkänna en sådan förläggning av lokalerna och dessa ha därför fått förläggas till en särskild byggnad, utgörande en andra etapp, vilken sedermera skall komma till utförande. Drätselkammaren har för avsikt att så snart ekonomiska möjligheter därtill föreligga vidtaga åtgärder för genomförande av denna senare etapp.²⁴²

Det mesta av kommunens tidigare så storslagna planer för ett modernt kulturellt centrum – med musikskola, konserthus, ett flertal arkiv, däribland även landsarkivet – kom aldrig att genomföras. Emellertid stod de nya stadsbibliotekslokalerna, byggda i anslutning till det befintliga läns museet, klara hösten 1969.²⁴³

Frågan om en samlokalisering av bibliotek och arkiv aktualiserades återigen i slutet på 1990-talet. Genom att erbjuda förbättrad tillgänglighet till såväl biblioteks- som arkivmaterial ville man bredda släktforskarverksamheten mot en mer lokalhistoriskt inriktad

²³⁸ Jönköpings stadsbibliotek. Länsbibliotek för Jönköpings län, Biblioteken i Jönköpings kommun. Årsberättelse för år 1973. Jönköpings stadsbiblioteksstyrelse. Verksamhetsberättelser, B 2:1. (JSA)

²³⁹ Eriksson, Gunvor 1989. *Axel Fredrik Lindström och hans donation till Jönköping*, s. 16.

²⁴⁰ Sandgren, Folke 1974. *Hur skall de gamla gymnasiebiblioteken förvaltas i framtiden?*, s. 30.

²⁴¹ Ling-on-line. (JSB)

²⁴² Drätselkammarens utlåtande i anledning av byggnadskommitténs för nytt stadsbibliotek m.m. förslag om uppförande av ny stadsbiblioteksbyggnad. Jönköpings stadsfullmäktiges handlingar 1966, nr 7:20. (JSA)

²⁴³ Eriksson, Gunvor 1976. *Jönköpings stadsbibliotek 1916-1976*, s. 18-19.

forskning. I Jönköpings stadsbiblioteks lokaler öppnades därför 1998 det så kallade Arkiv-Info, som gemensamt drivs av biblioteket tillsammans med Jönköpings stadsarkiv. På detta sätt har i kommunen skapats ett småskaligt lokalt forskningscentrum för offentligt material.²⁴⁴ Detta initiativ kom att röna viss uppmärksamhet och i maj 2002 förlade Svenska kommunförbundet också med anledning av detta seminariet *ABM – Lokal kulturkraft!* till Jönköping.

Småningom tillsatte Jönköpings kommun en ABM-grupp med uppdrag att undersöka vad som kunde göras för att utveckla samarbetet mellan arkiv, bibliotek och museer. Överst på dess dagordning hamnade stadsarkivets behov av större och mer ändamålsenliga lokaler. I detta sammanhang väckte även stadsarkivarien Åke Carlsson idén om ett kommunalt ABM-hus. Detta hus skulle förutom stadsarkiv med forskarsal och en mindre stads-historisk utställning, även kunna härbärgera magasin för läns museets föremålssamling samt stadsbibliotekets bestånd av mikrofilm och äldre boksamlingar. Genom ett sådant arrangemang skulle inblandade institutioner – vars verksamhet koncentrerades kring de tre principerna samlar, vårda och visa – kunna dra fördel av varandras resurser och särskilda kompetens.²⁴⁵ Också kulturnämndens ordförande Bengt von Strokirch uppfattar betydande fördelar med ett sådant ABM-hus, som han menar skulle kunna utgöra en *”bas i en enhet för stadshistoria och lokalhistorisk forskning”*. Han ser dessutom helst att en nybyggnad av stadsarkiv läggs i direkt anslutning till stadsbibliotek och länsmuseum. Frågan, som dock måste sättas mot den så kallade stadsbyggnadsvisionen där utvecklingen av hela centrala Jönköping behandlas, är fortfarande under prövning.²⁴⁶

6.2 ÄLDRE BOKSAMLINGAR I JÖNKÖPINGS KOMMUN

6.2.1 Om donationer och samlingar

Jönköpings kommuns bokliga och bibliotekshistoriska kulturarv är, trots dagens relativt anonyma tillvaro, förvånansvärt väl bevarat. Dess äldre bokbestånd finns huvudsakligen på Jönköpings stadsbibliotek respektive stadsarkiv, Per Brahegymnasiet samt på Visingsö bibliotek. Många donerade eller inköpta samlingar har mer eller mindre införlivats med bibliotekens ordinarie bestånd och det som efter förslitning och gallringar återstår av dessa bör kanske mer betecknas som ett äldre bokbestånd, snarare än urskiljbara samlingar. För att erhålla en överblick över dessa samlingar krävs då ovillkorligen kunskap om deras proveniens. Vi har under arbetet med denna uppsats främst valt att beskriva de tydligt identifierbara samlingar vi kunnat observera. Insamlandet av uppgifter har koncentrerats till proveniens, eventuella kataloger/förteckningar, nuvarande placering samt något om innehållslig och antalsmässig omfattning.

I Jönköpings läroverks årliga redogörelser fanns en avdelning under beteckningen *Boksamlingar och undervisningsmateriel*. Här redovisades den årliga accessionen som varierade mellan enstaka ibland mycket värdefulla band, till stora samlingar på över tusen nummer. I årsredogörelserna finns talrika noteringar om detta, såsom exempelvis: *”Af Hofrätts-Sekreteraren J. Svalander: Peer Brahes Oeconomia eller Huusholdz-Book år 1677”*²⁴⁷

²⁴⁴ Nørby, Karin 2001. *Arkiv-Info*, s. 4-5.

²⁴⁵ Intervju med Åke Carlsson, Jönköpings stadsarkiv, 2003-05-16.

²⁴⁶ E-brev från Bengt von Strokirch, 2003-05-26.

²⁴⁷ Års-berättelse om Jönköpings Högre Elementar-Läroverk under läsåret 1864-1865, E IV a:1, s. 39. (VALA)

respektive ”*Af Landskamereraren G. H. Gasslander: En rikhaltig boksamling, hufvudsakligen af historiskt och belletristiskt innehåll*”.²⁴⁸ Vissa donatorer erbjöd även läroverket att ur sina boksamlingar endast välja den litteratur som kunde vara av intresse för bibliotekets räkning. Någon gång innehåller årsredogörelserna även uppgifter om bestånd. Det är emellertid tämligen svårt att av detta utläsa vad som under olika tider inkluderats i läroverksbibliotekets totala samlingar. Exempelvis återfinns en notering i redogörelsen för 1855/56 att beståndet enbart skulle bestå av 50 böcker, trots att man vid denna tid om inte annat ägde ett hundratal volymer ur det så kallade Visingsöbiblioteket.²⁴⁹ Under läsåret 1933/34 genomfördes en genomgripande omorganisation av biblioteket och litteratur tryckt före 1830 som ansågs ”*mindre kurant*” avskildes.²⁵⁰ Huruvida denna äldre del ännu inräknades i det totala beståndet är oklart.

I slutet av 1960-talet, inför kommunaliseringen, uppgick läroverkets totala biblioteksbestånd till omkring 47 000 volymer.²⁵¹ Mellan åren 1972–1974 flyttades delar av de äldre samlingarna till det nybyggda Jönköpings stadsbiblioteks magasinslokaler. Det rörde sig huvudsakligen om böcker som tillhört de så kallade Almqvistiska respektive Collianderska donationerna samt Lånbiblioteksbolaget.²⁵² Den äldre litteratur som blev kvar på Per Brahegymnasiet är efter flera omflyttningar numera magasinerade i ett antal källarlokalerna. En stor del förvaras uppställda på hyllor, ordnade efter SAB-systemet. Men även om ingen överhängande katastrof hotar, lämnar lokalerna, efter vad vi kunnat observera, mycket övrigt att önska. Exempelvis bör faran för vattenskadorna vid en eventuell översvämning vara relativt stor. Pappkartonger innehållande böcker, liksom delar av den gamla kortkatalogen är placerade direkt på golvet. Dessutom är alla böcker i behov av rengöring.

Donationer som tillföll Jönköpings stadsbibliotek införlivades som regel efterhand i det ordinarie beståndet. Så även en rad folkrörelsebibliotek. På stadsbiblioteket finns exempelvis böcker från traktens ABF-bibliotek. Då dessa böcker inte förvaras skilda från det övriga beståndet skulle det antagligen krävas en inte obetydlig insats för att återställa deras proveniens. Stadsbibliotekets magasin är mer än överfulla och äldre böcker står trångt, ibland rent av i dubbla rader. I samband med utförande av vissa renoveringar har samlingar dessutom förvarats nedpackade i kartonger och risken för sammanblandningar kan då ha ökat något. Den del av stadsbibliotekets äldre boksamlingar som vi vid våra observationer haft störst svårigheter att överblicka är de särskilt värdefulla böcker eller samlingar som förvaras i stadsbibliotekets säkerhetsvalv. Oberoende av sin proveniens har dessa nämligen till största delen uppordnats enligt SAB-systemet. Här förvaras även åtskilliga andra dokument, inklusive de som för Arkiv-Infos räkning periodvis utlånas från stadsarkivet.

Jönköpings ABM-samarbete har inneburit att vissa äldre samlingar flyttats från stadsbibliotekets magasin till stadsarkivets lokaler. Detta har bland annat medfört att en god bevarandemiljö och ett reglerat tillhandahållande kunnat säkerställas. Under våren 2003 infördes också skärpta regler för tillhandahållande av stadsbibliotekets äldre material. Numera kan så kallade läsesalslån enbart studeras i Arkiv-Infos lokaler.

---

²⁴⁸ Redogörelse för Jönköpings Högre Allmänna Läroverk och Grenna pedagogi under läsåret 1885-1886, E IV a:2, s. 23. (VALA)

²⁴⁹ Års-Berättelse om Jönköpings Högre Elementar-Läroverk under Läse-året 1855-1856, E IV a:1, s. 5. (VALA)

²⁵⁰ Redogörelse för Högre Allmänna Läroverket i Jönköping Läsåret 1933-1934, E IV a:6, s. 48. (VALA)

²⁵¹ Åberg, Göran 1991. *Högre allmänna läroverket i Jönköping 1878-1968*, s. 50-52.

²⁵² Jönköpings stadsbibliotek. Länsbibliotek för Jönköpings län, Biblioteken i Jönköpings kommun. Årsberättelse för år 1973. Jönköpings stadsbiblioteksstyrelse. Verksamhetsberättelser, B 2:1. (JSA)

6.2.2 Lindströmska samlingen

Den boksamling som statsgeologen Axel Fredrik Lindström (1839–1911) donerade till Jönköping för att den här skulle utgöra grunden till ett stadsbibliotek, är fortfarande med sina omkring 38 000 volymer en betydande del av stadsbibliotekets totala bestånd. Merparten av dessa böcker hade Lindström ärvt av släktingen Curt Fredrik Meinander (1790–1878), som under sin levnad varit en framstående mynt-, autograf- och boksamlare. Vilka volymer som i den *Lindströmska samlingen* härrör från Meinander är emellertid svårt att avgöra då denne, till skillnad från Lindström, inte använde sig av någon form av bokägar-märkning. Trots att viss litteratur kom att avyttras utökade Lindström kontinuerligt sin samling. Han sadades vara en flitig kund på både antikvariat och auktioner.

Utifrån det skick som böcker i den Lindströmska samlingen befann sig, gjorde dåvarande centralbibliotekarien för Jönköpings län, Herluf af Trolle, 1949 ett försök till en karakteristik av Lindström som boksamlare. Då ett flertal böcker föreföll vara defekta – även de som ansågs relativt enkla att införskaffa – menade af Trolle att Lindström inte kunnat tillhöra dem som i årtal inväntat en sällsynt, välbevarad eller ens komplett bok. af Trolle fastslog att ”*samlingen karakteriseras därför av en viss heterogenitet; vid sidan av utomordentligt markanta arbeten finnes mycket, som utan överdrift torde kunna betecknas som värdelöst*”.²⁵³

Vid granskning av Lindströms efterlämnade samlingar visade det sig vara främst handskrifter samlade i 213 band och omkring 7 400 autografer som Kungl. biblioteket önskade förvärva. Enligt en anteckning från 1905 uppgick Lindströms samling till totalt 41 270 tryck, där bland annat antalet akademiska disputationer angavs vara 16 036, band om mer än hundra sidor 12 877 samt arbeten om mindre än hundra sidor 10 781.²⁵⁴ Av dessa tryck behöll Kungl. biblioteket endast 2 401 nummer.²⁵⁵

Genomgången av den stora dissertationssamlingen skulle emellertid komma att dra ut på tiden. Även om den huvudsakliga delen av Lindströmska samlingen enligt Kungl. bibliotekets årsberättelse för 1916 angavs ha skickats till Jönköping under juni och juli månader, meddelades att dissertationerna då ännu inte slutgiltigt granskats.²⁵⁶ I Jönköpings stadsbiblioteksstyrelsens protokoll från februari 1922 finns noterat att det också detta år anlänt ”*en mindre boksamling tillhörande den Lindströmska donationen*”.²⁵⁷ I samband med en förfrågan från Kungl. biblioteket angående dissertationerna, uttrycktes intresse att till Jönköping endast motta topografiska avhandlingar vilka behandlade Småland. Denna anhållan avslogs emellertid av Riksbibliotekarien.²⁵⁸ Vad som sedan hände har inte kunnat utläsas. Förmodligen kom vid något senare tillfälle hela dissertationssamlingen att tillfalla Jönköping. I stadsbibliotekets verksamhetsberättelse för 1961, uppges den Lindströmska samlingen till 37 895 volymer. Denna siffra överensstämmer relativt väl om man från Lindströms egen beståndsuppgift räknar det antal som inkorporeras i Kungl. bibliotekets samlingar.²⁵⁹

²⁵³ af Trolle, Herluf 1949. *Den Lindströmska samlingen vid Jönköpings stadsbibliotek*, s. 44-45.

²⁵⁴ *Kungl. bibliotekets årsberättelse 1911 1912*.

²⁵⁵ *Kungl. bibliotekets årsberättelse 1915 1916*.

²⁵⁶ *Kungl. bibliotekets årsberättelse 1916 1917*.

²⁵⁷ Jönköpings stadsbiblioteksstyrelsens protokoll, 1922-02-21, § 182-183. (JSA)

²⁵⁸ Jönköpings stadsbiblioteksstyrelsens protokoll, 1923-01-20, § 199. (JSA)

²⁵⁹ Jönköpings stadsbibliotek. Centralbibliotek för Jönköpings län. Berättelse över verksamheten 1961. Jönköpings stadsbiblioteksstyrelse. Verksamhetsberättelser, B 2:1. (JSA)

En betydande del av den Lindströmska samlingen var av sådan art att man redan från början antog att den inte överhuvudtaget skulle komma att nyttjas av Jönköpings stadsbiblioteks låntagare. Vid bibliotekets invigning 1916 beräknades istället avdelningen med svensk skönlitteratur bli den mest använda.²⁶⁰ Böckerna i den Lindströmska samlingen representerar emellertid, förutom den stora andelen skönlitteratur, ett flertal olika ämnesområden. Där finns exempelvis en mängd topografisk litteratur och en stor samling biblar från sexton-, sjutton- och artonhundratalet. Lite förvånande med tanke på Lindströms yrkesbana är den naturvetenskapliga avdelningen en av de mindre. I denna ingår dock en fullständig samling av Carl von Linnés dissertationer, och dessutom vissa verk av den Jönköpingsbördige Linnélärjungen Carl Peter Thunberg. Särskilt glädjande har ansetts vara att här även finns några Visingsborgstryck.²⁶¹

Vissa delar av den Lindströmska samlingen kom sedermera att inlemmas i det ordinarie beståndet. Främst handlade det om topografisk litteratur och biografiska uppslagsverk. I en av stadsbiblioteket uppgjord förvärvskatalog anges att det på detta sätt under åren 1937–1964 införlivades 785 nummer.²⁶²

Bortsett från den mycket svåränvända handskrivna lappkatalog som Lindström själv upprättade, är merparten av samlingen idag okatalogiserad. Tack vare senare års initiativ är dock inte mindre än cirka 6 000 titlar ur den Lindströmska samlingen sökbara i Jönköpings stadsbiblioteks katalog Ling-on-line.²⁶³

6.2.3 Visingsöbiblioteket

Det bör inledningsvis noteras att namnet *Visingsöbiblioteket* används för delar av det gamla Visingsborgska skolbiblioteket som finns på såväl Visingsö bibliotek, som på det tidigare stifts- och landsbiblioteket i Växjö. Det bör inte förväxlas med Visingsborgs slottsbibliotek som sedermera kom att flyttas till Skokloster.

Sigurd Schartau berättar i *Ett bidrag till det s k Visingsöbibliotekets historia* att den huvudsakliga tillväxten av Visingsborgs skolbibliotek skedde under andra hälften av sextonhundratalet. Enskilda bidragsgivare försåg då skolan, enligt en tidigt framtagen katalog, med sammanlagt 538 böcker. Bland de mer betydande donatorerna var greven Per Brahe d y och hans syster Margareta Brahe, men även Edmund Gripenhielm. Denne Gripenhielm, som bland annat verkat som lärare för Karl XI, tillträdde 1661 en tjänst som vad då kallades direktör för Kungl. biblioteket.²⁶⁴ Såsom en löneförmån ägde han rätt att ur samlingarna ta dubletter, vilket skulle kunna förklara de många förnämliga krigsbyten som kom att återfinnas i det ändå relativt begränsade skolbiblioteket.²⁶⁵

I september 1837 då samlingen flyttats till Jönköping upprättades en katalog av rektorn vid Jönköpings läroverk, Per Hallenberg, som gjorde gällande att biblioteket omfattade 765 numrerade och systematiskt ordnade volymer, innehållande totalt 930 arbeten. Av dessa ska sedermera 637 volymer, enligt Schartaus efterforskningar, ha mottagits av

²⁶⁰ Jönköpings stadsbiblioteks styrelses berättelse för år 1916. Jönköpings stadsfullmäktiges handlingar 1917, nr 4:10. (JSA)

²⁶¹ af Trolle, Herluf 1949, s. 45-48, 59-65, 67-69.

²⁶² Förvärvskatalog. Lindströmska samlingen. 1937-1964. Internt material. (JSB)

²⁶³ Ling-on-line. (JSB)

²⁶⁴ Redogörelse för Jönköpings högre allmänna Läroverk under läsåret 1918-1919, E IV a:5, s. 5. (VALA)

²⁶⁵ SOU 1924:7, s. 289.

Växjö stiftsbibliotek, medan 127 fått stanna i Jönköping. Schartau hyste emellertid vissa betänkligheter då han inte i läroverksbibliotekets katalog kunnat finna alla kvarvarande skrifter, och frågade sig därför om antalet böcker som togs till Växjö i realiteten var större. I linje med ett yttrande från greve Magnus Brahe beslöts att man i Jönköping skulle få behålla lexikon och läseböcker, användbara upplagor av latinska och grekiska författare som lästes vid läroverket, böcker på svenska oavsett ämne samt böcker på främmande språk som avhandlade nordisk historia, geografi, lagar eller språk. Detsamma skulle också gälla de böcker och skrifter som behandlade Braheätten. Det förefaller dock som om denna uppdelning inte efterlevdes i varje enskilt fall. Schartau hävdar att det till Växjö överförts exempelvis en hel del verk av de så kallade klassiska författarna. I Jönköpingsdelen av Visingsöbiblioteket återfanns främst verk rörande teologi och historia, även om böcker inom ämnen som exempelvis juridik och språk förekom i viss utsträckning. Åtskilliga av dessa var, enligt Schartau, så kallade krigsbyten från bland annat domkyrkobiblioteket i Olmütz, i dåvarande Mähren.²⁶⁶

Sina resultat rörande Visingsöbiblioteket grundade Schartau kanske främst på kunskaper erhållna i egenskap av föreståndare för Jönköpings läroverksbibliotek, men då han även kommit att bli stadsbibliotekarie företog han en resa till Växjö för att där på stadsbiblioteksstyrelsens uppdrag ”undersöka f.d. gymnasiebiblioteket å Visingsö hvilket en följd af år tillhört Jönköping, närmast dess läroverk”.²⁶⁷

Numera förvaras Jönköpingsdelen av samlingen Visingsöbiblioteket på Visingsö bibliotek, som dels fungerar som kommunens filialbibliotek och dels som skolbibliotek för Braheskolan. Det var 1994, i samband med invigningen av den nya biblioteksbyggnaden, som representanter för Per Brahegymnasiet i Jönköping överlämnade de återstående böckerna. Våra observationer visar att de 84 banden innehåller en mängd intressanta bokägaranteckningar. Samlingen rymmer även två så kallade Visingsborgstryck. Vi har vid ett flertal tillfällen under arbetet med denna uppsats stött på åsikten att de båda delarna – det vill säga såväl Jönköpingsdelen som Växjödelen – av det gamla Visingsborgska skolbiblioteket borde återförenas. Och vi har likaså förstått att man till Visingsö bibliotek skulle ha välkomnat ytterligare böcker.²⁶⁸ Det måste emellertid anses mycket osäkert om en återförening av samlingen *Visingsöbiblioteket* någonsin kommer att genomföras. 1970 menade man i Kungl. bibliotekets *Föreskrifter ang. den framtida dispositionen av statliga gymnasiebibliotek i universitetsstäder m.m.* att:

Det förefaller icke meningsfullt att efter mer än 130 år ändra på detta numera i litteraturens väldokumenterade förhållande, i synnerhet som det på bägge orterna finns ett lokalt intresse för samlingarnas kvarblivande på den ort där de befinner sig. De Jönköpingska delarna av Visingsöbiblioteket bör således överföras i stadsbibliotekets ägo och för framtiden förvaras där som en sammanhållen samling.²⁶⁹

6.2.4 Almqvistska & Collianderska samlingarna

När kontraktsprosten i Skärstad, Johan Magnus Almqvist (1799–1873), på examensdagen 1855 skänkte omkring 1 000 böcker till Jönköpings läroverks bibliotek var det en mycket

²⁶⁶ Redogörelse för Jönköpings högre allmänna Läroverk under läsåret 1918-1919, E IV a:5, s. 7-11. (VALA)

²⁶⁷ Jönköpings stadsbiblioteksstyrelsens protokoll, 1918-10-21, § 121, A 1:1. (JSA)

²⁶⁸ Telefonsamtal med Eva Plyhm, Visingsö bibliotek, 2003-09-16.

²⁶⁹ Föreskrifter ang. den framtida dispositionen av statliga gymnasiebibliotek i universitetsstäder m.m. 1970-03-13. Internt material. (JSB)

märkbar ökning av dess bestånd.²⁷⁰ Efter Almqvists död tillkom läsåret 1874/75 ytterligare en donation, vars omfattning emellertid är oklar då den endast anges som ”den aflidnes hela efterlemnade rikhaltiga och värdefulla boksamling”.²⁷¹ Samlingen härstammar från fyra, kanske till och med fem, generationer präster Almqvist som verkat i Jönköpings-trakten. Den mest betydelsefulla delen har tillhört Johannes Almqvist (1731–1816), inspektor och teologie lektor vid Visingsö gymnasium, som lär ha räknats som en av Växjö stifts mest lärda män.²⁷² Den *Almqvistska samlingen* som beskrivits som ett representativt prästgårdsbibliotek, består huvudsakligen av sexton- och sjuttonhundredratalslitteratur avhandlande teologi, filosofi och historia på svenska, tyska och latin. Till samlingen har också hört ett stort antal akademiska dissertationer.²⁷³ Många böcker är försedda med anteckningar om plats, tidpunkt och pris för förvärvet, samt anteckningar om tidigare ägare.

År 1866 erhöll Jönköpings läroverk drygt 900 böcker ur Per Collianders (1790–1865) efterlämnade boksamling.²⁷⁴ Colliander kan sägas ha varit en lokal kulturpersonlighet, med kunskaper främst inom de språkliga, historiska, genealogiska och teologiska områdena. Förutom sin tjänst som lärare vid läroverket verkade Colliander som bokhandlare, förståndare för Lånbiblioteksbolaget, medarbetare på Jönköpings Tidning samt utförde ett flertal översättningar till och från främmande språk.²⁷⁵ Colliander prästvigdes 1840 men tillträdde inte sin första befattning som kyrkoherde på Visingsö förrän tre år senare, en tjänst som för övrigt långt ifrån nådigt kommenteras i Växjö stifts herdaminne:

Verksamheten som pastor blev varken lång eller betydelsefull. Hans besynnerligheter övergingo snart till verklig sinnessjukdom, för vilken han måste intagas på Vadstena hospital. Sedan han här blivit återställd i sitt forna skick, framlevde han sina dagar i Jönköping, varifrån han stundom dikterade stränga order till sin vikarie.²⁷⁶

De delar av Collianders boksamling som numera utgör den så kallade *Collianderska samlingen* består till största delen av sjuttonhundredratalstryck inom ämnena teologi och historia.

Då de Almqvistska och Collianderska samlingarna flyttats till Jönköpings stadsarkiv i slutet på 1990-talet upprättades enkla förteckningar. Enligt dessa omfattar den Almqvistska samlingen 976 nummer och den Collianderska 532.²⁷⁷

6.2.5 Björkmanska samlingen

Den *Björkmanska samlingen* härrör från tidningsredaktören Rudolf Björkman (1850–1916), vars fullständiga efterlämnade bibliotek inköptes för Jönköpings stadsbiblioteks räkning. I en motion från stadsfullmäktiges historiekommitté inför ett eventuellt förvärvande, beskrevs Björkman som ”en flitig och kunnig samlare af allt tryck, som rörde hans

²⁷⁰ Års-Berättelse om Jönköpings Högre Elementar-Läroverk under Läse-året 1855-1856, E IV a:1, s. 5. (VALA)

²⁷¹ Redogörelse för Jönköpings Högre Elementar-Läroverk och Grenna pedagogi under Läsaåret 1874-1875, E IV a:1, s. 24. (VALA)

²⁷² Virdestam, Gotthard 1932. *Växjö stifts herdaminne*, s. 269-274.

²⁷³ Brev från Almqvistska släktföreningen till Per Brahegymnasiet, 1968-09-05. Jönköpings stad. Kulturnämnden. Diarium, 1971.213 – Statliga gymnasiebibliotek m.m. (JSA)

²⁷⁴ Års-berättelse om Jönköpings Högre Elementar-Läroverk under Läse-året 1865-1866, E IV a:1, s. 39. (VALA)

²⁷⁵ Wiberg, Albert 1948. *Läsesällskapet och bolagsbiblioteket i Jönköping*, s. 47-49, 59-60.

²⁷⁶ Virdestam, Gotthard 1932, s. 275-276.

²⁷⁷ Förteckning över Almqvists boksamling; Förteckning över Collianders boksamling. (JSA)

fädernestad och den provins, hvars största stad Jönköping är". Tidigare riksbibliotekarien Erik W. Dahlgren som gått igenom och värderat samlingen, förklarade den vara en lämplig grund för inrättande av en så kallad hembygdssamling. I *P. M. angående Rudolf Björkmans boksamling* angav Dahlgren samlingens omfattning till 1 230 nummer, huvudsakligen bestående av böcker och småskrifter. Flera av skrifterna var försedda med bibliografiska och biografiska anteckningar, och inte sällan påträffades där dessutom tidningsurklipp eller andra tryck inlagda. Samlade i 35 volymer fanns bland annat avskrifter ur Jönköpings tänkebok 1609–40 respektive Jönköpings domböcker 1640–69. Därutöver utgjordes en till omfånget betydande del av Björkmans samling av broschyrer, kartor, planscher, fotografier, tidningsurklipp och dylikt, förvarat i 64 portföljer. Dahlgren nöjde sig med att endast uppskatta dessa portföljers innehåll till ett obestämt tusental tryck.²⁷⁸

Det Björkmanska förvärvet införlivades i varierande grad med det 1916 nyöppnade stadsbibliotekets övriga bestånd. I slutet av 1990-talet togs emellertid initiativ att avskilja det aktuella materialet till en enskild äldre boksamling. Man beslöt dessutom, till stor del på grund av samlingens innehåll, låta överföra den till stadsarkivet. Dessvärre hade många böcker och annat material sedan en ombyggnad förvarats nedpackade i kartonger och då kommit att sammanblandas med betydligt modernare bestånd. Av den förteckning som upprättades då materialet packades upp på stadsarkivet kan utläsas att rentav ett kassettband från mitten av 1980-talet förirrat sig in i samlingen!²⁷⁹ Till den Björkmanska samlingen hör även en av Björkman själv upprättad lappkatalog, förvarad i stadsbibliotekets säkerhetsvalv. Trots sina brister anses den vara mycket intressant då den även innehåller ett flertal bibliografiska anteckningar.

6.2.6 Lånbiblioteksbolaget & Jönköpings arbetares biblioteksförenings folkbibliotek

Under Lånbiblioteksbolagets verksamma tid framställdes ett flertal kataloger och supplement för dess medlemmar. 1855 års katalog som finns bevarad på Jönköpings stadsbibliotek, visar förutom en fullständig förteckning över beståndet även bolagets stadgar. Lånbiblioteksbolagets litteratur kan främst sägas ha varit inriktad på förströelseläsning, då skönlitteratur tillsammans med sådant som exempelvis reseskildringar och memoarer dominerade utbudet.²⁸⁰ Bristen på facklitteratur antas av Albert Wiberg i *Läsesällskapet och bolagsbiblioteket i Jönköping* ha berott på att sådant införskaffades privat av de relativt välbeställda medlemmarna. Vid nittonhundralets början lär biblioteksbolagets bokbestånd uppgått till 2 884 nummer. Denna siffra motsvarar dock inte mängden arbeten enligt Wiberg, som menar att det verkliga antalet enskilda verk skulle kunna röra sig om uppemot 3 500. Då lånbiblioteksbolaget vid tiden kring 1914 upplöstes spreds dess böcker genom försäljning dels till privatpersoner, dels till andra bibliotek. Jönköpings arbetares biblioteksförenings folkbibliotek förvärvade vad Wiberg uttrycker vara en "*laddning litteratur*", något som skulle kunna innebära att dessa böcker faktiskt småningom hamnade i Jönköpings stadsbibliotek.²⁸¹

Lånbiblioteksbolagets böcker är förhållandevis lätt igenkännliga då man försåg samtliga bokryggar med accessionsnummer och beteckningen *bolaget*, i förgyllda versaler. Det

²⁷⁸ Motion om inköp af aflidne redaktören Rudolf Björkmans boksamling. Jönköpings stadsfullmäktiges handlingar 1916, nr 14:8. (JSA)

²⁷⁹ Förteckning över Björkmans boksamling. (JSA)

²⁸⁰ Stadgar för lånbiblioteksbolaget i Jönköping, antagne den 3 februari 1855, och katalog öfver bolagets böcker. (JSB)

²⁸¹ Wiberg, Albert 1948, s. 100-101, 109-110, 115-117, 123-124.

är osäkert om det i stadsbibliotekets magasin finns fler än de 514 band vi observerat, även om det i internt material från 1974 noterats att hela 587 volymer detta år ska ha överförts från det tidigare läroverksbiblioteket. Det bör även observeras att det när det gäller samlingens namn rätt och fortfarande råder viss osäkerhet. I såväl otryckta som tryckta källor har vi funnit benämningar som exempelvis Bolagsbiblioteket, Lånebolaget, Lånesällskapet, Läsebolaget och Läsesällskapet. När vi i denna uppsats valt att kalla samlingen *Lånbiblioteksbolaget* är det med anledning av den titel man använde på bibliotekets kataloger. Mer alarmerande är det emellertid då samlingen sammanblandats med *Jönköpings arbetares biblioteksförenings folkbibliotek*. Även i en förteckning över kommunens äldre boksamlingar tillställda stadsfullmäktige i december 1971 påträffas följande felaktiga beskrivning:

Vid sidan av dessa samlingar finns en inte ringa mängd 1800-talslitteratur, som torde härstamma från Jönköpings arbetareförenings bibliotek. Många av böckerna är märkta "Bolaget". Dessa är av stort intresse, då det gäller att klarlägga ursprunget till Jönköpings stadsbibliotek. Hela samlingen torde uppgå till knappt 1.000 volymer.²⁸²

Utspritt på ett flertal platser i Jönköpings stadsbiblioteks magasinslokaler återfinns rester av det som en gång utgjorde en viktig del av dess bestånd, nämligen *Jönköpings arbetares biblioteksförenings folkbibliotek*. En första katalog över biblioteksförenings boksamling utkom 1901, indelad i tio huvudgrupper där skönlitteratur och tidskriftsavdelningarna dominerade.²⁸³ Enligt uppgift kan så stor del som 95 % bestått av skönlitteratur.²⁸⁴ Vid föreningens upplösning 1915 uppgick biblioteksbeståndet till 3 095 band.²⁸⁵ Kvar efter en betydande gallring blev något över 2 000 volymer, vilka enligt dåvarande stadsbibliotekarien Sigurd Schartau kunde "väntas bli lånade af en större allmänhet".²⁸⁶ Då dessa böcker allt eftersom hamnat i stadsbibliotekets magasin har inte den ursprungliga proveniensen återställts varför det idag är närmast omöjligt att uppskatta det återstående antalet böcker.

6.2.7 Mörckska samlingen

På Rosendala herrgård i Huskvarna fanns vid artonhundralets mitt en stor boksamling i godsägaren Carl Fredrik Mörcks (1809–1864) ägo, delvis förvarad i en speciellt uppförd paviljong vid Rumlaborg.²⁸⁷ Mörck, som ansågs vara något av ett original, lär emellertid "stundom ej tagit annan befattning med sina böcker än att han uppskar dem och rättade anmärkta tryckfel". Efter Mörcks död 1864 donerade arvingen Gottfried Westberg större delen av de omkring 9 000 böckerna till Lunds akademiska förening. Drygt 200 band blev dock kvar i trakten då de skänktes till Hakarps sockenbibliotek.²⁸⁸

Samlingen är sedan 1988 placerad i bokskåp i hembygdsavdelningen på Jönköpings stadsbibliotek. Den består av enhetligt inbundna band, mestadels innehållande arbeten från artonhundralet. Enligt en av Westberg upprättad katalog innehållande 148 nummer, motsvarande 206 volymer, var avdelningen för jordbruk, boskaps-, bi- och trädgårdsskötsel

²⁸² Brev till Kommunfullmäktige från kulturnämndens ordförande Berth Berenstam och bibliotekschef Gunvor Eriksson, 1971-12-09. Jönköpings stad. Kulturnämnden. Diarium, 1971.213 – Statliga gymnasiebibliotek m.m. (JSA)

²⁸³ Wiberg, Albert 1948, s. 108.

²⁸⁴ *Jönköpings Arbetares Biblioteksförening* 1907, s. 5.

²⁸⁵ Redogörelse för Jönköpings arbetares biblioteksförenings verksamhet under år 1915. Jönköpings stadsfullmäktiges handlingar 1916, nr 4:3. (JSA)

²⁸⁶ Schartau, Sigurd 1916b. *Jönköping*, s 346.

²⁸⁷ Ståhlgren, Lillemor 1969a. *Ett sockenbiblioteks historia*, s. 9.

²⁸⁸ Sjöström, Carl 1897. *Skånska nationen före afdelningarnes tid (1682-1832)*, s. 652.

den mest omfattande.²⁸⁹ Många böcker har genom åren gallrats eller förkommit på andra sätt, och av de återstående 164 banden befinner sig många i ett relativt nedslitet skick. Av detta skulle man emellertid kunna frestas dra vissa slutsatser om var låntagarnas intressen legat. Förutom den ursprungliga handskrivna katalogen lär även vissa utlåningslängder finnas bevarade. Detta är dessvärre inget vi under vårt arbete kunnat bekräfta.

6.2.8 Övriga samlingar

Den nuvarande omfattningen av *Viktor Rydbergssamlingen* är svårutredd. Klart är emellertid att den härrör från två skilda förvärv. 1926 donerade Susen Rydberg, änka efter författaren Viktor Rydberg (1828–1895), 29 volymer till Rydbergs ”så älskade födelsestad”.²⁹⁰ Genom inköp 1931 tillfördes stadsbiblioteket en av Emil Haverman efterlämnad samling bestående av skrifter och artiklar om och av Rydberg. Haverman som varit verksam som förste bibliotekarie vid Kungl. biblioteket hade alltsedan ungdomen varit en stor beundrare av Rydberg, och kom med tiden att bli en auktoritet på dennes författarskap. Exempelvis utgav han mellan åren 1923–1926 ett urval av Viktor Rydbergs brev.²⁹¹ Idag kan 202 band ur Viktor Rydbergssamlingen beskådas i bokskåp i Jönköpings stadsbiblioteks hembygdsavdelning; övriga delar förvaras i säkerhetsvalv. I stadsbibliotekets katalog Ling-on-line finns 179 böcker förtecknade.²⁹²

John Bauersamlingen är ytterligare en av stadsbibliotekets mer värdefulla samlingar. Den består av omkring 70 böcker och tidskrifter illustrerade av den Jönköpingsbördige John Bauer (1882–1918). Samlingen donerades av konstnärens bror Ernst Bauer 1970 med det uttryckliga förbehållet att den skulle hållas samman.²⁹³ Förutom en systematisk kortkatalog har även bildernas innehåll katalogiserats av Jönköpings läns museum. Samlingen förvaras deponerad i Jönköpings stadsarkiv och är endast tillgänglig för forskning.

Anna Israelsson (d. 1940) lät testamentera hela sin boksamling till Jönköpings kommunala flickskola där hon tidigare verkat som lärare i kristendom och historia. Vid skolans avveckling 1970 donerades dessa böcker vidare till Jönköpings stadsbibliotek, där de kom att kallas den *Israelssonska samlingen*.²⁹⁴ Hälften av de omkring 2 000 banden har efter hand integrerats i det ordinarie beståndet. Övriga böcker förvaras i bibliotekets magasin, förutom några handskrifter från medeltiden som placerats i säkerhetsvalv. Då endast en ringa del av samlingen katalogiserats är det svårt att få någon klar överblick över innehållet. Emellertid står det vid en kortare observation klart att Israelssons intresse för historia och religion även visar sig i hennes boksamling.

Avslutningsvis finns den så kallade *Eckerbergska samlingen* som även vad gäller dessa sammanhang måste anses föra en mycket anonym tillvaro. Samlingen, donerad av tidigare folkskolläraren på Visingsö August Eckerberg (1884–1955), består till största delen av facklitteratur från artonhundratalet. Böckerna är genom sin enhetliga gröna inbindning lätt igenkännbara. Vi har vid våra observationer återfunnit 161 band, trots att samlingen enligt en maskinskriven förteckning sägs uppgå till 203.

²⁸⁹ Ståhlgren, Lillemor 1969b. *Katalog över Mörckska biblioteket*, s. 20-27.

²⁹⁰ Accessionskatalog 1926-03-12. Jönköpings stadsbibliotek. Accessionskataloger, D 1:1. (JSA)

²⁹¹ Jönköpings stadsbiblioteks styrelses protokoll, 1931-09-16, § 344, A 1:1. (JSA); Collijn, Isak 1930. *Emil Haverman*, s. 187-189.

²⁹² Ling-on-line. (JSB)

²⁹³ Jönköpings stadsbibliotek. Länsbibliotek för Jönköpings län. Årsberättelse för år 1970. Jönköpings stadsbiblioteksstyrelse. Verksamhetsberättelser, B 2:1. (JSA)

²⁹⁴ Dahr, Elisabeth 1975. *Flickskolor i Jönköping*, s. 69, 145.

7 VÄRDEASPEKTER PÅ ÄLDRE BOKSAMLINGAR

Detta kapitel berättar något om bibliotekens förhållande till äldre böckers värde och bibliotekarietäckens bristande bokhistoriska kompetens, redovisar resultaten av en enkät angående värdeaspekter på äldre bokbestånd samt presenterar KB-utredningens förslag till ny lag om värdefulla boksamlingar.

7.1 BIBLIOTEKENS FÖRHÅLLANDE TILL ÄLDRE BÖCKERS VÄRDE

7.1.1 De kommunala biblioteken & värdet av bokligt kulturarv

Ett visst moment av värdering kan länge sägas ha förekommit i den kommunala biblioteksverksamheten om man till detta även räknar diskussioner om böckers litterära kvalitet. Dagens uttalanden är visserligen kanske mer nyanserade än då exempelvis dåvarande rektorn för Jönköpings läroverk Carl Montelin 1869 med all önskvärd tydlighet uttryckte sin åsikt om de böcker skolungdomen borde, respektive inte borde läsa. För elevernas räkning hade detta läsår till läroverksbiblioteket inköpts lättare historiska och geografiska skrifter i syfte att, som Montelin formulerade det, ”*ur ungdomens håg och händer uttränga den förderfliga romanlitteraturens alster, som onaturligt spänna inbillningskraften, medan tanken saknar behöflig näring och den andliga varelsen sålunda i dubbel mån förslappas*”.²⁹⁵ Liknande kommentarer är under hela nittonhundratalet inte särskilt svåra att finna.

När det däremot gäller material som behandlar frågor kring värdet av äldre boksamlingar, som vi i denna uppsats valt att undersöka, är det som tidigare nämnts inte lika lätt. Vid mer djupgående studier visar det sig dock att man i ett flertal dokument upptäcker textpartier där ämnet behandlas; det existerar rentav enklare uppsättningar värdekriterier. Men vi har emellertid endast i ett fåtal fall träffat på texter som behandlar äldre boksamlingar på kommunala bibliotek.

Speciellt för folkbibliotekens samlingar gäller att de är under ständig omvandling, och att en riktig beståndshantering förvisso även innebär regelmässig gallring. Vad angår äldre material bör man däremot tillämpa mer restriktiva riktlinjer. Synen på vad som anses viktigt att bevara har dock skiftat en hel del genom åren. När Bengt Hjelmqvist 1949 riktade uppmärksamheten mot läroverksbiblioteken menade han dem rymma ”*i vissa fall värdefulla, i många fall värdelösa samlingar av äldre litteratur*”. Dessa samlingar sades inte enbart uppta dyrbart utrymme, utan också belasta bibliotekarierna med arbetsuppgifter som inte tillförde läroverken något som helst positivt värde. Hjelmqvist efterlyste en utredning som visserligen skulle tillförsäkra omistliga samlingar vård, men ännu mer angeläget rationalisera bibliotekens bestånd och rensa ut allt värdelöst.²⁹⁶

Då Lars Tynell 1962 presenterade sin utredning om läroverksbibliotekens äldre bestånd hade tonen mildrats och omsorgen om samlingarna ökat. Det är emellertid tänkvärt att också något av det Tynell höll för mindre värdefullt, av nutida forskning kan anses vara av ett alldeles särskilt intresse. Så är exempelvis fallet med läroböcker och uppbyggelselitteratur som ofta lästs sönder och kasserats. Kvarvarande exemplar av sådant material önskar man därför numera bevara, oavsett skicket det befinner sig i; detta utifrån såväl bok-

²⁹⁵ Redogörelse för Jönköpings Högre Elementar-Läroverk under Läs-året 1868-1869, E IV a:1, s. 42. (VALA)

²⁹⁶ Hjelmqvist, Bengt 1949. *Biblioteksåret 1948/49*, s. 302.

historiska som litteratursociologiska motiv. (*Jämför citat i avsnitt 3.2, s.25*) Också att hålla samman samlingar i syfte att kunna överblicka det som ett visst bibliotek en gång innehöll betraktas ofta idag som mycket betydelsefullt.²⁹⁷ Arne Losman, som studerat de sex adelsbiblioteken på Skokloster, menar att värdet av sådana boksamlingar främst består i att de bibehållits som ”*sammanhållna kulturhistoriska helhetsmiljöer*”. Praktböcker ingår visserligen i dessa samlingar som något av ”*russin i kakan*”, men även böcker som vid en första anblick ter sig obetydliga är värdefulla utifrån sin proveniens. Losman anser att samma behov av totalbild också gäller socken-, skol- och folkrörelsebiblioteken vars stora värde just ligger i att böckerna kvarstår i sitt sammanhang. Då denna insikt enligt Losman inte på långa vägar är självklar för den svenska bibliotekariekåren kan fortbeståndet av landets äldre boksamlingar förefalla hotad.²⁹⁸

Frågan om vems ansvar det är att bedöma vad i de kommunala bibliotekens bestånd som bör bevaras kan kanske strikt formellt verka enkelt att fastställa. Huruvida tillräcklig kompetens att göra dessa värdemässiga bedömningar existerar på en lokal nivå ifrågasätts emellertid av ett flertal debattörer. Vad omedvetenhet om såväl de egna samlingarnas ursprung som en bristfällig allmän bok- och bibliotekshistorisk kunskap kan få till följd, visade sig exempelvis för ett antal år sedan i Karlshamns kommun. Enligt 1918 års bibliotekssakkunniga ägde realskolans bibliotek på denna ort en ”*påfallande*” rikedom av holländsk och fransk sexton- och sjuttonhundratalslitteratur – något som erinrade om stadens tidigare holländska förbindelser.²⁹⁹ I samband med en gallring av bokbeståndet vid den nuvarande Vaggaskolans bibliotek gjorde man sig av med ett flertal sextonhundratalstryck, många just med holländsk eller fransk proveniens. En antikvariatbokhandlare som fått vetskap om utrensningen lyckades dock rädda vissa böcker undan förgängelsen. Denna händelse exemplifierar hur det kan gå när insikt och kunskap saknas om äldre böckers värde i allmänhet, och de egna boksamlingarnas i synnerhet.³⁰⁰

Joacim Hansson skriver i artikeln *Folkbibliotekens förhållande till äldre bokmaterial i ett kulturpolitiskt perspektiv* att också synliggörandet av det litterära och bokliga kulturarvet borde utgöra en självklar del av biblioteksuppdraget. Då böcker sätts in i ett kulturellt sammanhang och betraktas som självständiga konst- eller hantverk, kan deras kulturhistoriska värde bedömas utifrån något mer än sitt rent informationsmässiga innehåll. Frågan om de kommunala bibliotekens ansvar för kulturarvet blir härmed intressant ur såväl bokhistoriskt, litteratursociologiskt som biblioteks- och informationsvetenskapligt perspektiv. När en sådan insikt idag till stor del uppenbarligen saknas i dokument som drar upp riktlinjerna för bibliotekens verksamhet får detta enligt Hansson ”*konsekvenser för den känsla för böckers värde, utöver det litterära som förmedlas till de praktiskt verksamma bibliotekarierna*”. Han menar dessutom att man inom grundutbildningarna i biblioteks- och informationsvetenskap inte sörjer för att tillväxten av personer med den bokhistoriska kunskap som krävs för att kunna värdera och vårda äldre böcker är tillfredsställande.³⁰¹

Även om man dessvärre knappt berörde ämnet ur ett bok- eller biblioteksperspektiv var man i 1995 års *Kulturutredning* trots allt angelägen att rent generellt uttrycka en ny syn på kulturarven. Man menade bland annat att dessa ägde en slags utvecklingspotential:

²⁹⁷ Nationell bevarandeplan för svenska bibliotek: Äldre samlingar i statliga och kommunala bibliotek 1999-06-06. Nationella bevarandeseckretariatet. Brev och rapporter. (KB)

²⁹⁸ Losman, Arne 1998. *Adelsbiblioteket som intellektuellt landskap*, s. 357-359.

²⁹⁹ SOU 1924:7, s. 323.

³⁰⁰ Charlesen, Janne 2002. *Bokrariteter blev sopor*, s. 24-27.

³⁰¹ Hansson, Joakim 1996. *Folkbibliotekens förhållande till äldre bokmaterial i ett kulturpolitiskt perspektiv*, s. 24-26, 30-32.

Det handlar inte bara om att bevara utan också i hög grad om att främja ett positivt bruk av kulturarven. Det gäller inte enbart att säkerställa i juridisk och fysisk mening utan i hög grad också att göra värdena kända, tillgängliga och levande samt att utnyttja dem och använda dem aktivt. Det är först när man är medveten om ett värde som man är kapabel att ta ställning till hur man ska handskas med det.³⁰²

För att uppnå en sådan medvetenhet när det gäller det bokliga kulturarvet krävs dock ett visst mått av kunskap. Den enda betydelsefulla utbildning där böckers kulturhistoriska värden idag lyfts fram finns på bok- och bibliotekshistoriska institutionen vid Lunds universitet. Då dess professur inrättades 1988 skrev Sten G. Lindberg artikeln *Bokhistoria som vetenskap* i vilken han hyste förhoppning om att det tidigare förhållandet där bokhistorikern var att betrakta som autodidakt nu skulle komma att avta. Visserligen hade dessa så kallade fritidsstudier tillfört viktig lärdom, men svarade ändå inte mot behovet av information och råd angående värden av landets äldre boksamlingar. Lindberg framhöll att om inte de bokhistoriska kunskaperna fördjupades och spreds till biblioteken, riskerade stora värden att gå förlorade.³⁰³

Ofta har en äldre boksamlings värde ansetts vara helt beroende av dess raritet eller ålder, men också ett mer vanligt förekommande material av yngre datum kan motivera till bevarande för eftervärlden. Ett sådant exempel utgör i Jönköpings kommun den *Björkmanska samlingen*. Då den knappast innehåller några oersättliga tryck skulle den med all säkerhet tyckas mindre värdefull på en annan ort, men dess lokalhistoriska prägel bedömdes vid införskaffandet 1916 tillföra ett sådant värde att en ”pekuniär uppoffring” var motiverad. Av stadsfullmäktiges handlingar från denna tid framgår emellertid att de böcker som inte kunde betecknas som ”jönköpingsiana” i förstone inte tänkt köpas in, men att man låtit sig övertalas av Björkmans änka som önskade bli av med allt material maken samlat på sig. Detta gör även den Björkmanska samlingen personhistoriskt intressant.³⁰⁴

Den *Lindströmska samlingen*, som är ytterligare en av Jönköpingsbygdens äldre boksamlingar, kan sägas vara värdefull delvis utifrån andra bevekelsegrunder – här handlar det faktiskt mer om både raritet och ålder. I denna till omfånget mycket rika samling finns en mängd sällsynta skrifter, och dessutom runt 5 000 av dem som omnämns i den kända bibliografi som under slutet av sjuttonhundratalet upprättades av Carl Gustaf Warmholtz.³⁰⁵ Bland de enskilda böcker i samlingen som betecknas såsom rariteter framhålls ofta det kompletta exemplaret av den så kallade *Gustav Vasas bibel* från 1541. I gångna tider var det inte ovanligt att gamla böcker kasserades och kom till en mer praktisk användning som omslagspapper. Samma öde kunde även ha drabbat den i Lindströmska samlingen ingående Vasabibeln, men som framgår av en handskreven anteckning frälstes den undan förgängelsen:

Denne Bibel var ämnad till Snus och Såpestrutar män blifvit räddad utur hökarboden för en R. Specie, hvarföre han intet bör försäljas, på det han icke framdeles måtte blifva underkastad samma Öde, utan förblifva vid sterbhuset. Näsbyholm d. 4 sept. 1790. J. O. U. O. Billberg.³⁰⁶

³⁰² SOU 1995:84, s. 297.

³⁰³ Lindberg, Sten G 1988. *Bokhistoria som vetenskap*, s. 97-99.

³⁰⁴ Motion om inköp af aflidne redaktören Rudolf Björkmans boksamling. Jönköpings stadsfullmäktiges handlingar 1916, nr 14:8. (JSA)

³⁰⁵ Jönköpings stadsbiblioteks styrelses berättelse för år 1916. Jönköpings stadsfullmäktiges handlingar 1917, nr 4:10. (JSA)

³⁰⁶ Anteckning i Jönköpings stadsbiblioteks exemplar av Biblia: thet är All then helgha scriffit på Swensko 1541. Upsala: Georg Richolff. (JSB)

7.1.2 Faktorer vid bedömning av böckers värde

En lärdom som drogs efter krigsslutet 1945 var nödvändigheten av att förbättra skyddet av Europas bibliotekssamlingar. Detta tog sig bland annat uttryck i en intensifierad bokhistorisk undervisning och skapandet av speciella boksamlingar genom att man ur det ordinarie beståndet skilde ut särskilt värdefulla böcker för att ge dem en säkrare förvaring. Urvalsprocessen skedde utifrån ett flertal kriterier vilka skulle representera olika aspekter av det bokliga kulturarvet. Exempel på en sådan värdetypologi är de fem principer som användes vid Kungl. bibliotekets skyddsuppställning i den så kallade raritetskammaren:

- Den lärdomshistoriska betydelsen
- Den boksociologiska betydelsen
- Bildens betydelse
- Tryckmedias betydelse
- Förvaringsteknikens, bandens betydelse

Det rör sig alltså här om ett flertal bedömningsgrunder som inte enbart innefattar en boks innehåll utan även exempelvis tar fasta på sådant som dess användare, spridningsvägar och tryckeriteknik.³⁰⁷

Också i *Bevarandeplan för svenska bibliotek. En förstudie* diskuterades faktorer som styr urval och värdering av det bokliga kulturarvet. Man konstaterade inledningsvis att begreppet värde inte har någon entydig definition, och att vissa deldefinitioner kanske i praktiken är mätbara, men att flertalet till stor del tar sin utgångspunkt i tycke och smak. En grundförutsättning för att erhålla en så kallad hög bevarandenivå är emellertid att en bok eller boksamling bedöms äga vissa kulturhistoriska, vetenskapliga, pedagogiska, litterära eller konstnärliga kvaliteter; därtill tillkommer egenskaper för att bestämma sådant som raritet eller representativitet, samt i vilken grad ett objekt är svåranskaffat. De samlingar som i denna förstudie sades vara av särskilt intresse inför framtagandet av en nationell bevarandeplan var förutom det nationella trycket även dokument eller samlingar som, om än inte unika, svårigen skulle kunna nyinförskaffas. Likaså ansåg man det angeläget att värna material som speglar svensk bok- och bibliotekshistoria, såsom exempelvis kataloger eller register.³⁰⁸

Inventeringsrapporten *Äldre samlingar i statliga och kommunala bibliotek* utvecklade ytterligare tankarna om hur en nationell bevarandeplan bör utformas. Man menade det vara mycket angeläget att skapa redskap för bedömningen av samlingars status och på något sätt definiera balansgången mellan tillgänglighet och bevarande. I vissa fall skulle man antagligen komma att finna det nödvändigt att införa restriktioner som skulle innebära obegränsat tillhandahållande enbart för vetenskaplig forskning. En sådan bestämmelse skulle emellertid enbart komma att gälla en mycket liten del av det äldre materialet – i stort sett alla tryckta böcker borde fortfarande vara allmänt tillgängliga på biblioteken. För att illustrera hur en statusbedömning av särskilt värdefulla böcker skulle kunna göras gavs följande konkreta exempel:

Om det exempelvis finns 20 exemplar av *Helicons blomster* i våra bibliotek, så fastställer man statusen på dessa. Det kanske visar sig att 2 är i utomordentligt välbevarat skick, 2 har det sällsynta B-arket, 2 är anmärkningsvärt bundna och 2 har intressant proveniens. Dessa 8

³⁰⁷ Sten G. Lindberg 1988, s. 99.

³⁰⁸ Björdal, Lars & Cullhed, Per 2001-01-08. *Bevarandeplan för svenska bibliotek*, avsnitt 7.

exemplar kan sägas ha sådana värden att höga bevarandekrav är motiverade. De övriga 12 exemplaren kan biblioteken med gott samvete tillhandahålla de besökare som önskar komma i kontakt med originaltrycket.

Oundvikligen skulle de allmänt tillgängliga tolv exemplaren småningom slitas ut och för att bromsa en sådan utveckling borde biblioteken försöka erbjuda verket i faksimil, digitalkopia eller annat.³⁰⁹

Sett ur ett kulturarvsperspektiv är många gånger den eventuella ekonomiska betydelsen av äldre böcker ointressant. Det finns emellertid tillfällen då man skulle kunna anse det motiverat att uppmärksamma det pekuniära värdet vissa boksamlingar betingar. Då bibliotek ofta tvingas konkurrera om resurser med andra verksamheter är det viktigt att inte enbart kunna tydliggöra bibliotekets mål och uppgifter, utan även framföra övertygande budgetanspråk. *Managing Cultural Assets from a Business Perspective* är en rapport utgiven av det amerikanska Library of Congress tillsammans med Council on Library and Information Resources, som använder termer hemmahörande i affärsvärlden eftersom man menar det vara av stor betydelse att behärska det språkbruk som används av de anslagsbeviljande myndigheterna, eller liknande. Den modell som presenteras framtogs bland annat för att underlätta identifieringen av vad som kan betraktas som bibliotekets viktigaste tillgångar, eller dess kärnvärden som man också skulle kunna uttrycka det. De flesta bibliotek har traditionellt fokuserat på kostnaden för att införskaffa och vidmakthålla sitt bestånd, snarare än att se det som sin främsta tillgång. Då det heller inte alltid är tydligt vilka risker som dessa samlingar utsätts för försvårar det arbetet att skydda dem mot framtida skador eller förluster. Huvudsyftet med modellen är därför att identifiera verksamhetens största brister för att bättre kunna prioritera resurserna inom områden som beståndsutveckling, bevarande och säkerhet. Trots att den aktuella modellen ursprungligen utarbetades för USA:s mycket omfattande nationalbibliotek ska den dock enligt uppgift kunna modifieras för användande av bibliotek på alla nivåer.³¹⁰

7.2 VÄRDEASPEKTER HOS KOMMUNALA ÄLDRE BOKSAMLINGAR

7.2.1 Angående vår enkät

Det relativt smala ämnet för denna uppsats återfinns som redan tidigare konstaterats mycket sparsamt representerat i litteraturen, och om man därtill lägger aspekten värde förekommer den knappt överhuvudtaget. Hur går man då tillväga för att komma åt en eventuell värdetypologi som kanske ändå existerar i någon form av tyst kunskap eller praxis? Under arbetet med denna uppsats valde vi att sända ett mindre antal frågeställningar till några aktörer på det bokliga kulturarvsfältet. (Se bilaga 2.) Vi anser att vi trots den mycket ringa omfattningen av enkäten, nått ett i sammanhanget intressant resultat då de erhållna svaren sammanställts. De ger en – om än mycket begränsad – ögonblicksbild av läget för värdeaspekter hos äldre boksamlingar på kommunala bibliotek i Sverige 2003. Populationsurvalet gjordes utifrån ett lokalt respektive ett nationellt perspektiv, där informanterna alla är nyckelpersoner på sina respektive områden. Av totalt tjugotre kontaktade

³⁰⁹ Nationell bevarandeplan för svenska bibliotek: Äldre samlingar i statliga och kommunala bibliotek 1999-06-06. Nationella bevarandeseckretariatet. Brev och rapporter. (KB)

³¹⁰ Price, Laura & Smith, Abby 2000. *Managing cultural assets from a business perspective*.

personer, erhöjll vi svar från tretton, vilket för denna uppsats måste anses fullt tillräckligt. (Se även avsnitt 1.4.)

Fördelningen mellan de olika institutioner till vilka våra informanter kan sägas vara knutna är: Jönköpings stadsbibliotek – tre personer; övrigt Jönköpings kommun – tre personer; kommunala bibliotek, utom Jönköping – tre personer; forskningsbibliotek – två personer samt Kungl. biblioteket – två personer. Deras namn och funktioner är:

Kerstin Andersson	kultur- och fritidschef, Skara kommun
Åke Carlsson	stadsarkivarie, Jönköpings kommun
Per Cullhed	chef för konserveringsenheten, Uppsala universitetsbibliotek
Björn Dal	chef för kulturarvsavdelningen, Lunds universitetsbibliotek
Ann Mari Davidsson	chef för Jönköpings stadsbibliotek
Ola Isacson	projektanställd bibliotekarie, Jönköpings stadsbibliotek
Jan Larsson	bibliotekarie, Västerås stadsbibliotek
Erik Lindfelt	bibliotekschef, Jönköpings kommun
Elvy Nilbratt	bibliotekarie, Jönköpings stadsbibliotek
Gunnilla Rooth	bibliotekarie, Kalmar stadsbibliotek
Bengt von Strokirch	ordförande i kulturnämnden, Jönköpings kommun
Barbro Thomas	biblioteksråd, Kungl. biblioteket
Wolfgang Undorf	chef för enheten för bokhistoria, Kungl. biblioteket

De inkomna enkätsvaren skiljer sig en del åt vad gäller både omfattning och precision. Vid bearbetningen har vi dock huvudsakligen sökt efter överensstämmelser, då ju syftet varit att spåra en eventuell praxis; resultatet blir alltså mer av en inventering än en problematiserande analys av svarsmaterialet.

Vissa informanter lämnar utöver enkätsvaren också andra kommentarer. Exempelvis vill såväl Gunilla Rooth som Jan Larsson uppmärksamma oss på vikten av att det i sammanhanget definieras vad ordet äldre, i uttrycket äldre boksamlingar, innebär. Wolfgang Undorf uttalar sig generellt om levandegörandet av bibliotekens samlingar då han skriver: *”Värden finns latent i äldre boksamlingar men för att bli till aktiva värden måste de medvetandegöras, förmedlas och arbetas in i bibliotekens arbete.”* Dessutom återfinns en inte alldeles ovanlig känsla av splittring i Ann Mari Davidssons e-brev då hon poängterar vad hon upplever som ett dilemma när det gäller folkbibliotekens bevarandansvar:

Det är en svår balansgång att väga intresset av det gamla mot det nya. Vi skall helst vara i främsta ledet vad gäller ny teknik och nya medier men samtidigt inte glömma vårt ansvar att bevara det gamla. För små bibliotek gäller att i första hand blicka framåt och endast bakåt värna om det lokala materialet medan större bibliotek måste ta sitt ansvar och klara av både att blicka framåt och att bevara. Bibliotek är inte magasin utan en levande boksamling som används av brukarna!

Frågeformuläret utarbetades med tanke på uppsatsens tredje frågeställning, och härrör utifrån det övergripande problemområdet *Vilket värde representerar äldre boksamlingar på kommunala bibliotek?*, uppdelat i fyra delfrågor betecknade a) – d). I följande avsnitt går vi igenom svaren fråga för fråga. Vi har valt att sammanfatta överensstämmelser, redogöra för eventuella olikheter samt citera ett flertal kommentarer ur de oftast relativt kortfattade svaren.

7.2.2 Analys och sammanställning av enkätsvar

a) Vilka bevekelsegrunder och värden kan motivera ett bevarande och tillhandahållande av äldre bokbestånd?

Alla informanter besvarar denna fråga på liknande sätt, även om sättet att formulera skiljer sig. Man utgår allmänt från ett historiskt värde som vissa väljer att kalla kulturarv eller kulturhistoria, medan andra betonar det historiska värdet utifrån lokala, regionala, nationella eller till och med europeiska perspektiv. Även det personhistoriska värdet berörs.

De historiska värdena anses vara viktiga för att skapa tillhörighet och identitet, eller som Elvy Nilbratt uttrycker det: *"Utan den äldre litteraturen blir vi historielösa, saknar trådar/rötter bakåt."* Hon menar vidare att lokala äldre samlingar eller enstaka böcker kan innebära ett särskilt värde, som exempelvis Visingsborgstrycken i Jönköpingsbygdens fall. Sådana böcker ska enligt Nilbratt också kunna tillhöra *"alla"* och inte enbart finnas i privatsamlingar. Det provinsiella och lokala kulturhistoriska värdet betonas av Åke Carlsson som tänker att kommunala boksamlingar kan fungera som en ingång till det nationella bokliga kulturarvet:

Min uppfattning är dock att man inte nödvändigtvis ska behöva åka till Stockholm för att kunna titta på, läsa eller på annat sätt uppleva känslan av gamla böcker. Om kulturarvet i denna del ska ha en demokratisk betydelse bör böckerna ligga nära människorna i direkt anslutning till lokalsamhället.

Per Cullhed framhåller dessutom att den institutionella historien är väl så viktig och att äldre bibliotekssamlingar ofta kan vara en resurs då bibliotek vill sätta samman utställningar eller öka personalens kunskap om den egna bibliotekshistorien. Ofta kan det emellertid vara svårt att vinna gehör för hur värdefullt för verksamheten det äldre bokbeståndet är, men som Gunnila Rooth uttrycker det: *"Värdet av ett lokalhistoriskt kulturarv kan, får, aldrig förringas."* Något som understryks av Ola Isacson som skriver: *"Det finns alltid förutsättningar för bevarande, bara viljan finns. Några tusen bokvolym tar faktiskt inte så mycket plats"*.

Den bevekelsegrund för tillhandahållandet som genomgående nämns är det potentiella forskningsintresset, och som Ann Mari Davidsson poängterar gäller detta även framtida forskning då ju dagens litteratur till stor del blir framtidens forskningsmaterial. Wolfgang Undorf deklarerar utan omsvep: *"Att samlingen existerar räcker som bevekelsegrund."*

b) Utifrån vilka kriterier görs en sådan bedömning?

Många informanter hävdar att det inte existerar några allmänna kriterier. Istället görs subjektiva bedömningar som till stor del styrs av praktiska omständigheter. Om ett bibliotek exempelvis beslutar sig för att ta emot en testamenterad gåva innebär det, enligt såväl Elvy Nilbratt som Erik Lindfelt, ett ansvar att bevara donationen. Frånvaron av generella bedömningsgrunder beklagas emellertid av Åke Carlsson vars lösning är att låta kommunala ABM-baserade grupper utveckla lokala bevarandestrategier.

Så gott som samtliga aspekter som framkommer i enkätsvaren återfinns i Wolfgang Undorfs uttömmande uppräknings:

<u>Idéhistoria:</u>	Det vetenskaps- eller litteraturhistoriska värdet.
<u>Historia:</u>	Dokumentation av lokal- eller regionalhistoria.
<u>Sociologi:</u>	Provenienser, anteckningar och enstaka böckers historia. Samlingens historiska värde.
<u>Ekonomi:</u>	Det antikvariska värdet.
<u>Bokhistoria:</u>	Typografi och boktryckets utveckling. Det bokhistoriska värdet.
<u>Konsthistoria:</u>	Illustrationer. Bokband. Utställningsföremål.

Kerstin Andersson lyfter även fram sådant som en boks status och kondition respektive dess användarfrekvens. Hon menar att man i sammanhanget dessutom bör ta hänsyn till vissa sällsynta böckers totala förekomst, det vill säga hur många ytterligare exemplar som finns på andra bibliotek.

c) Vems/vilkas uppgift är det att avgöra detta?

Det råder en mycket bred samsyn i denna fråga att bibliotekarier i samråd med fackmän på området bör avgöra vilket värde äldre boksamlingar på kommunala bibliotek representerar. Exempelvis säger Barbro Thomas att man får förlita sig på den samlade och avvägda bedömning som huvudsakligen görs av ”*erfaren bibliotekspersonal*”. Hon betonar emellertid särskilt nödvändigheten av bokhistorisk kunskap och kännedom om samlingar i allmänhet. Då en sådan kompetens inte alltid står att finna inom den egna verksamheten föreslår flera informanter att man istället anlitar sakkunniga inom olika områden. Dessa skulle kunna vara hämtade från exempelvis arkiv, antikvariat, museer, närmaste högskola eller universitet. Björn Dal påminner dessutom om den hjälp man numera kan erhålla från det Nationella bevarandeseckretariatet.

Flertalet enkätsvar diskuterar även huvudmännens roll i sammanhanget, något som Jan Larsson väljer att uttrycka på följande sätt: ”*Ansvar*et vilar självfallet även på förvaltningsledning och politiker i biblioteksnämnder och/eller motsvarande styrande organ.”

d) För vilka skulle dessa boksamlingar kunna vara av intresse, nytta och/eller glädje?

På denna fråga svarar flera informanter: ”*alla*”. Mer preciserat anger man att de som kanske kan ha störst intresse, nytta och glädje av äldre boksamlingar är den historiskt intresserade allmänheten, som exempelvis släkt- och hembygdsforskare. Förutom dessa amatörforskare nämns alltifrån studerande på olika nivåer till akademiska forskare.

Per Cullhed erinrar om vikten av såväl bevarande och tillgängliggörande som svaret för framtiden:

Alla har nytta och glädje av äldre boksamlingar om de kan presenteras på ett intresseväckande sätt och vårdas så att de tål att visas och brukas. Man skall här inte glömma framtida generationer för vilka vi också har ett ansvar att bidra till vård och kunskapsuppbyggnad kring äldre boksamlingar.

Bland enkätsvaren finns dessutom ett antal kommentarer om svårigheten att avgöra vad som en gång kommer att bli efterfrågat. Björn Dal skrår inte orden då han skriver: ”*det framtida värdet kan inte bedömas - alla sådana försök förefaller slå fel; jag känner inte till en enda gallring av böcker som i efterhand applåderats av forskningen*”.

En något annorlunda reflexion om vilka som kan tänkas uppmärksamma värdefulla äldre böcker står Erik Lindfelt för då han menar dem kunna dra till sig oönskat intresse från boktjuvar. Lindfelt betonar därför i sammanhanget betydelsen av säkerhetsrutiner för framtagning och tillhandahållande.

Slutligen ger Bengt von Strokirch en sammanfattande anmärkning av det värde äldre boksamlingar på kommunala bibliotek kan anses representera: ”Äldre boksamlingar är del av vårt kollektiva minne, liksom objekt på museer och dokument i arkiv. Samlingarna måste bevaras för att vi människor skall kunna förstå det förgångna och som stöd för formandet av framtiden.”

7.3 FÖRSLAG TILL LAG OM VÄRDEFULLA BOKSAMLINGAR

Den så kallade *KB-utredningen* hade som sitt huvudsakliga uppdrag att göra en översyn av Kungl. bibliotekets verksamhet och arbetsformer samt undersöka dess roll inom bibliotekspolitik. ³¹¹ Den färdiga rapporten som nu sänts på remiss presenterar emellertid ett lagförslag gällande värdefulla böcker oavsett inom vilket bibliotekssystem eller institution de befinner sig:

Riksdagen bör besluta om en lag till skydd för ur nationell synpunkt kulturhistoriskt värdefulla boksamlingar och enskilda verk. Lagen ska gälla objekt som ägs eller förvaltas av staten, en kommun eller Svenska kyrkan eller som är avsedda att vara tillgängliga för allmänheten. ³¹²

Utredningen är av uppfattningen att en utvidgning av den befintliga kulturminneslagstiftningen inte skulle vara att föredra då man menar böcker ändå en hel del skiljer sig från andra kulturföremål. Därutöver föreslås lagen kompletteras av en förordning fastställd av regeringen för att bland annat komma till rätta med eventuella förändringar som skulle kunna uppkomma i samband med värdeförskjutningar över tid. Mer detaljerade föreskrifter anser utredningen borde överlåtas till Kungl. biblioteket. ³¹³

En boksamling skulle till stor del kunna definieras av sitt sammanhang då den enligt utredaren kan vara ”ett antal böcker som samlats ihop av någon utan något annat inbördes samband utom just detta att någon samlat ihop dem”. Lagen borde dessutom kunna utformas på ett sådant sätt att den omfattar enstaka verk i en boksamling eller ett fristående enskilt verk. Då det gäller att definiera värdet hos en bok eller boksamling kan inte heller utredningen fastställa någon enhetlig beskrivning. Man påpekar att värdeutsagor kontinuerligt förändras, och boksamlingar som idag anses mindre värdefulla mycket väl skulle kunna tänkas värderas högre med tiden. Därför måste all reglering förses med ett visst manöverutrymme som inte förutsätter dagens värderingar. De boksamlingar respektive enskilda verk som ur nationell synpunkt fastslås som kulturhistoriskt värdefulla bör enligt utredningens förslag få en liknande innebörd som kulturföremål ges i *lagen (1988:950) om kulturminnen m.m.* I enlighet med denna lag skulle följande värderingsgrunder för boksamlingar eller enskilda böcker kunna införas i den nya författningen:

³¹¹ SOU 2003:129, s. 45.

³¹² Ibid., s. 257.

³¹³ Ibid., s. 259-261.

- Inkunabler och manuskript, inklusive kartor och partitur, enstaka eller i samlingar.
- Böcker som är äldre än 100 år, enstaka eller i samlingar.³¹⁴

För att den föreslagna nya lagen ”om skydd för värdefulla boksamlingar i offentlig miljö” ska kunna förverkligas krävs att det på en nationell nivå upprättas en förteckning. Utredningen föreslår att Kungl. biblioteket för detta ändamål ska äga rätt att från samtliga innehavare eller förvaltare av kulturhistoriskt värdefulla böcker inhämta erforderliga uppgifter. Denna straffsanktionerade anmälningsskyldighet bör även innefatta inrapporterande av eventuella förändringar. De boksamlingar som uppförts på den föreslagna förteckningen bör inte tillåtas skingras, gallras eller överlåtas utan att detta först anmälts till Kungl. biblioteket.

Som tillsynsmyndighet ska Kungl. biblioteket ges befogenhet att besöka och besiktiga enskilda böcker eller hela boksamlingar. Misskötsel och underlåtenhet att åtgärda påpekade brister ska kunna medföra att förvaltningen av värdefulla objekt efter regeringsbeslut övergår i annan ägo. På begäran av statliga och kommunala organ samt av organ inom Svenska kyrkan ska Kungl. biblioteket ha möjlighet att besvara frågor rörande kulturhistoriskt värde.

Avslutningsvis är värt att notera att värdet av äldre boksamlingar på kommunala bibliotek i samband med *KB-utredningen* på ett mycket betydelsefullt sätt lyfts fram i den aktuella svenska kulturpolitiken.³¹⁵

---

³¹⁴ SOU 2003:129, s. 258.

³¹⁵ *Ibid.*, s. 261-270.

8 DISKUSSION

Detta kapitel diskuterar uppsatsens undersökningsresultat utifrån frågeställningarna samt ger förslag till vidare forskning.

8.1 DISKUSSION UTIFRÅN DE TRE FRÅGESTÄLLNINGARNA

- Vilka nationella initiativ har under de senaste hundra åren tagits för att bevara det kommunala bokliga kulturarvet?

Vi konstaterar inledningsvis att det fram tills för några år sedan gjorts få – om ens några – landsomfattande insatser för äldre boksamlingar på kommunala bibliotek, främst för dem som kan härledas till den folkliga bibliotekstraditionen. Detta beror efter vad vi förstått dels på avsaknad av ekonomiska medel, dels på en omedvetenhet om samlingarnas faktiska värde. Under de senaste hundra åren har endast vissa perioder präglats av ett uttalat bevarandemedvetande. Dessa perioder kan sägas ha varit: 1910–1920-talen; 1960-talet och början på 1970-talet; samt under mitten av 1990-talet och framåt.

Det första verkligt betydelsefulla initiativet som togs under vår undersökningsperiod var den motion som Anders Pers lade fram för riksdagen 1918. De bibliotekssakkunniga som med anledning av detta tillsattes kunde fem år senare presentera en gedigen utredning av den tidens biblioteksförhållanden. Det faktiska resultat som blev följden av utredningens förslag innebar tillkomsten av fyra landsbibliotek mellan åren 1926–1953. Det intresse som vi emellertid ännu idag kan ha av detta utredningsarbete är den inventering som företogs av det äldre bestånd som fanns på huvudsakligen läroverks- och folkbibliotek.

Det kommunala bokliga kulturarvet härstammar från en mängd olika institutioner. Folkbiblioteken blev efter sin tillkomst ofta mottagare av privata donationer liksom överföringar från sockenbibliotek och andra folkliga boksamlingar. Dessa bidrag togs ofta tacksamt emot då den anslagna budgeten trots statsbidrag inte räckte långt. Ännu vid 1950-talets början saknades också folkbibliotek på många platser. I ett sådant läge kan det tyckas uppenbart att det inte fanns resurser för vad vi idag skulle kalla bevarandeinsatser. Folkbiblioteken har ju dessutom inriktat sig på ett uppdaterat och aktuellt bestånd, vilket medfört att äldre material kontinuerligt gallrats; det som inte slängts har förpassats till magasinsgömmorna. Endast ett fåtal äldre samlingar på ett fåtal folkbibliotek har betraktats som resurser i det aktiva mediebeståndet.

Under början av 1960-talet uppmärksammades återigen läroverksbiblioteken. I en utredning på uppdrag av Skolöverstyrelsen utförd av Lars Tynell konstaterades att äldre bestånd sällan kom till användning och att visst material därför borde överföras till andra bibliotek. Tack vare den inventering som genomfördes i samband med detta arbete kan vi idag ha en relativt god uppfattning om det äldre bokbestånd som en gång fanns samlat på landets läroverksbibliotek. Från och med 1960-talet skulle kommunernas självbestämmande stärkas, något som ofta även fick följder för olika biblioteksverksamheter. Då läroverksbiblioteken i slutet av decenniet övergick från statlig till kommunal ägo skedde det med vissa förbehåll, och Kungl. biblioteket utfärdade föreskrifter gällande särskilt värdefulla samlingar på ett tiotal orter. Då vår studie visar att långtifrån alla ålägganden uppfylldes i

Jönköping frågar vi oss hur det blev på andra platser, och vad som egentligen bevarats fram till idag.

Kommunaliseringen drabbade även de så kallade stifts- och landsbiblioteken. I Statskontorets utredning tillsatt 1967 sades det uttryckligen att förekomsten av äldre boksamlingar inte kunde ses som något skäl för att bevara biblioteken i statlig regi. Då utredningsuppdraget främst handlat om organisatoriska angelägenheter är denna slutsats kanske inte direkt oväntad. Värt att notera är dock att detta statliga överlämnande ännu idag debatteras. Faktum kvarstår att trots att här finns en betydande del av det nationella bokliga kulturarvet, det emellertid endast rör sig om fyra institutioner. Vi anser att detta i debatten någonsin borde kunna diskuteras i förhållande till landets övriga kommunala bibliotek.

Man kan annars tycka att enda gången äldre boksamlingar på något sätt uppmärksammats i media under senare år, är i samband med sådant som biblioteksbranden i Linköping eller då betydande bokstöder uppdagats. Dessa händelser har dock fört det goda med sig att opinionen inom biblioteksvärlden riktats mot nödvändigheten av att ha ett fungerande säkerhets- och katastrofberedskapsarbete. Här anser vi att exempelvis Bibliotekshögskolan i Borås skulle kunna göra en betydelsefull insats genom att i utbildningen lyfta fram bevarandeperspektivet. Hittills har dock inte några betydelsefulla initiativ kommit från de biblioteks- och informationsvetenskapliga institutionerna. Däremot har exempelvis Svensk Biblioteks förening under de senaste åren genom ett antal endagsseminarier bidragit till en ökad medvetenhet och kunskap om praktiskt bevarande och förebyggande säkerhetsåtgärder. Det återstår dock att se vilket resultatet blir av föreningens öppna brev till landets samtliga kommuner med inbjudan till samarbete kring det kommunala äldre bokbeståndet.

Det saknas idag en samlad struktur med mål och metoder för samhällets åtgärder gällande det bokliga kulturarvet. Sedan slutet av 1990-talet har man emellertid på nationell nivå arbetat för tillkomsten av en bevarandeplan för svenska bibliotek. Kungl. biblioteket tog tillsammans med Statens kulturråd initiativ till ett projekt vars syfte var att undersöka förekomsten av äldre boksamlingar och skaffa en överblick över behovet av bevarandeinsatser. Under perioden 1998–1999 genomfördes två inventeringar för att utreda tillgången av äldre tryck i bibliotek, hembygdsföreningar, församlingar, museer etcetera. I den första inventeringen kartlades hela Sverige, och av de tillfrågade folkbiblioteken svarade drygt hälften att de innehade äldre material, det vill säga litteratur från 1800-talet eller tidigare. Den andra inventeringen hade formen av en djupstudie där enbart en begränsad landsdel, nämligen Småland, undersöktes. En förvånansvärt stor del, nästan en femtedel, av det bokliga kulturarvet visade sig i detta fall finnas i hembygdsgrändar och liknande. Undersökningarna hade dessutom visat på en i många fall otillfredsställande bevarandesituation och man tyckte sig inom projektet ha funnit behov av såväl ett bevarandesekretariat som en nationell bevarandeplan. I avvaktan på mer omfattande statliga initiativ inrättade Kungl. biblioteket i mars 2003 ett nationellt bevarandesekretariat.

I december 2003 presenterades emellertid *KB-utredningen* som förhoppningsvis bland annat kommer att leda fram till att skyddandet av äldre boksamlingar regleras i lag samt att en nationell bevarandeplan utvecklas. Utredningen lyfter glädjande nog fram frågor som berör landets samlade äldre bokbestånd, på vilken institution det än må befinna sig. Man föreslår dessutom att det sedan tidigare inrättade nationella bevarandesekretariatet på Kungl. biblioteket ges utökade befogenheter, något som vi anser vara mycket positivt.

- Vilka initiativ har under de senaste hundra åren tagits för att bevara det bokliga kulturarvet i det som idag är Jönköpings kommun?

Även om vår undersökningsperiod förvisso sträckt sig över det senaste hundratalet år skulle vi vilja hävda att alla bevarandeinsatser i det som idag är Jönköpings kommun tillkommit under de senaste dryga 30 åren. Och inte ens under denna tid har mycket åstadkommit, främst kanske beroende på att man aldrig avsatt tillräckliga medel för detta alltid lågprioriterade ändamål. Däremot finns sedan länge ett mycket stort äldre bokbestånd på i första hand Jönköpings stadsbibliotek. Att detta bestånd klarat sig undan gallring och makulering kan kanske förklaras av att det här genom åren alltid funnits bibliotekspersonal med intresse för gamla böcker. Vi antar att också rollen som länsbibliotek kan ha haft en viss betydelse, särskilt med tanke på att Jönköpings läns första centralbibliotekarie af Trolle kom att anställas mycket beroende på det omfattande äldre bokbeståndet.

Att Jönköping hösten 1969 fick nya lokaler sammanföll med kommunaliseringen av de tidigare statliga läroverken. Då det i kommunen enligt Kungl. bibliotekets föreskrifter återfanns ett av landets tretton mest värdefulla äldre läroverksbiblioteksbestånd inleddes en process för hur överförandet skulle gå till. För att kunna garantera god bevarandemiljö samt uppordna och tillgängliggöra samlingarna beslutades att det äldre materialet skulle flyttas över till stadsbibliotekets magasin. Detta skedde dock endast i begränsad omfattning – något som sades bero på utrymmesbrist. Vi undrar emellertid hur det kommer sig att det inte funnits någon enda ledig plats i de vid denna tidpunkt nyuppförda magasinslokalerna – samlingen Visingsöbiblioteket omfattade ju rimligtvis mindre än ett par hyllmeter. Dessutom anställdes visserligen under en kortare period personal för katalogisering, men den planerade uppordningen av det äldre beståndet realiserades aldrig fullt ut.

I huvudsak har sedan början av 1970-talet fyra samlingar avskilts ur det gamla läroverksbiblioteket. Detta arbete har vi under våra observationer kunnat konstatera inte genomförts på ett fullgott sätt varför vi vill förorda en ny genomgång. Av de fyra samlingarna finns idag två på Jönköpings stadsarkiv och har i och med detta fått gynnsammare förutsättningar när det gäller såväl bevarande som säkerhet. Överhuvudtaget har samarbetet mellan Jönköpings stadsbibliotek respektive stadsarkiv fallit väl ut och är något kommunen borde vidareutveckla. Detta vore kanske också den bästa lösningen för det kvarvarande äldre beståndet på Per Brahegymnasiet – vem kommer annars ha möjlighet att ta emot dessa böcker? Det skulle inte nödvändigtvis behöva röra sig om särskilt kostsamma insatser. På grund av erfarenheter i samband med pilotprojektet i Skara vet man nu hur mycket som kan göras med förhållandevis små medel.

När det gäller äldre samlingar på kommunala bibliotek äger Jönköping ett av de större bestånden i Sverige, mycket tack vare den omfattande Lindströmska samlingen. I vår strävan att försöka ge en samlad bild av bygdens bok- och bibliotekshistoria har vi ofta dessvärre förgäves sökt information i bibliotekens årsredogörelser, stadsfullmäktiges handlingar och liknande. De största svårigheterna har uppstått i samband med dokumentationen kring det så kallade Lånbiblioteksbolaget, som dessutom ofta sammanblandats med Jönköpings arbetares biblioteksförnings folkbibliotek. Många samlingar som donerats eller på annat sätt tillfallit stadsbiblioteket har uppgått i det ordinarie beståndet. Då proveniensens på detta sätt är uppbruten har vi under vårt arbete haft vissa problem att kontrollera alla samlingar och frågan är om det idag överhuvudtaget skulle vara praktiskt möjligt att återställa deras ursprungliga ordning. Vi menar emellertid att det vore värt ett försök. I

synnerhet skulle en uppordning och dokumentation av de så kallade folkrörelsebiblioteken kunna vara av stort lokalhistoriskt intresse. Om samlingarna ska kunna tillgängliggöras måste de dessutom katalogiseras eller på annat sätt förtecknas. En sådan verksamhet borde inte som hittills varit fallet i så hög grad förlita sig på arbetsmarknadspolitiska bidrag, utan istället beviljas för arbetet särskilt avsatta medel.

För att gynna samarbete mellan arkiv, bibliotek och museer har Jönköpings kommun tillsatt en lokal ABM-grupp. En betydelsefull verksamhet är sedan 1998 också det så kallade Arkiv-Info med uppgift att fungera som ett lokalt forskningscentrum för offentligt material. Verkligt värdefullt vore det om den planerade nylokaliseringen av Jönköpings stadsarkiv förlades – som också var tanken för trettiotalet år sedan – i direkt anslutning till stadsbibliotek och länsmuseum.

- Vilket värde kan äldre boksamlingar på kommunala bibliotek representera?

Som den nyligen publicerade *KB-utredningen* påpekar är det vanskligt att fastställa värdetypologier eftersom motiven för bevarande förändras en hel del över tid. Dessvärre finns i dagsläget heller inga direkta kriterier när det gäller äldre boksamlingars värde. I *Bevarandeplan för svenska bibliotek. En förstudie* anges dock vissa grundförutsättningar för att en enskild bok eller boksamling ska klassas som betydelsefull. Man nämner exempelvis värden utifrån kulturhistoriska, vetenskapliga, pedagogiska, litterära samt konstnärliga aspekter. Härtill bör man räkna med egenskaper vilka betecknar det utvalda objektet såsom något representativt, unikt eller svåranskäffat. I förstudien presenteras även en modell som utifrån Riksantikvarieämbetets system värderar kulturhistoriska byggnader. (*Se avsnitt 2.2.3, figur 2.*) Det vore kanske emellertid en god idé att i detta sammanhang ändra dess innehåll utifrån ett bok- och bibliotekshistoriskt perspektiv. Förslagsvis ersätts då något som byggnadsteknikhistoriskt värde istället av boktryckerihistoriskt värde.

Kunskapen om faktorer som styr bedömningen av äldre böckers värde har främst funnits och finns fortfarande på landets stora statliga och vetenskapliga bibliotek. Dessvärre är inte dessa insikter helt överförbara på kommunala boksamlingar. Om man exempelvis ser till de fem principer som användes vid Kungl. bibliotekets skyddsuppställning i den så kallade raritetskammaren betonas ur flera aspekter boken som konstföremål – omständigheter som kanske är av mindre betydelse på kommunala bibliotek där ofta boksociologiska betydelser överväger.

Trots avsaknaden av en mer formell värdetypologi framkommer i vår begränsade enkätundersökning något vi skulle vilja beteckna som praxis. Svaren från informanterna uppvisar nämligen bitvis stor överensstämmelse. Detta gäller framförallt bevekelsegrunden vi sammanfattningsvis väljer att kalla lokalt kulturarv. Andra kriterier som framkommer hos informanterna är bland annat idéhistoriskt, bokhistoriskt, litteratursociologiskt, konsthistoriskt och pekuniärt värde, samt även aspekter såsom exempelvis institutionell historia respektive personhistoria. Därutöver kan sådant som en boks kondition, användarfrekvens samt dess totala förekomst spela in. Våra informanter hävdar att de subjektiva bedömningar som ändå görs av i första av bibliotekarier, idag till stor del styrs av praktiska omständigheter. Här skulle den nationella bevarandeplanen ha en självklar uppgift att fylla, liksom utbildning i bok- och bibliotekshistoria, beståndshantering, säkerhetsarbete etcetera.

I fråga om bevarandet av den svenska lokala bok- och bibliotekshistorien krävs ovillkorligen att de kommunala huvudmännen blir medvetna om sitt ansvar. Såväl enskilda äldre böcker som boksamlingar kan förmedla kunskap om gångna tider. Naturligtvis är de lokalhistoriska bevekelsegrunderna framträdande då man bedömer värdet av exempelvis Jönköpingsbygdens bokliga kulturarv. Mest känt är tveklöst det så kallade Visingsöbiblioteket, men som vi visat i denna uppsats finns ytterligare en rad intressanta samlingar. Motiven för bevarandeinsatser och uppordnande av socken-, folkrörelse- och lånebibliotek ligger kanske främst i deras litteratursociologiska värde. Följden blir då att också kataloger och lånelängder måste anses minst lika viktiga. För att äldre boksamlingar ska betraktas som en resurs måste de aktivt tillgängliggöras. Förslagsvis skulle ett bättre utnyttjande av Björkmanska samlingen kunna innebära betydande fördelar för både släkt- och hembygdsforskning. I sammanhanget bör man dessutom uppmärksamma det värde som enskilda böcker kan äga. Detta gäller i Jönköpingsbygden exempelvis de så kallade Visingsborgstrycken.

Kopplingen mellan böckers pekuniära värde och säkerhetsarbete har i flera sammanhang blivit alltmer märkbar, något som också visar sig på Jönköpings stadsbibliotek. Där har skrifter och dokument som ansetts som mest värdefulla sedan länge placerats i säkerhetsvalv. Under de senaste åren har emellertid även vikten av rutiner för tillhandhållandet beaktats och medvetenheten om böckernas pekuniära värden ökat. Frågan är om inte äldre boksamlingar på kommunala bibliotek kan röna mer uppmärksamhet om man börjar prata i ekonomiska termer.

8.2 AVSLUTANDE DISKUSSION & FÖRSLAG TILL VIDARE FORSKNING

Betraktas då äldre boksamlingar på kommunala bibliotek som en resurs eller belastning? Dessvärre måste vi nog säga att det ofta rör sig om det senare.

Efter att under detta uppsatsarbete relativt resultatlöst ha studerat en mängd litteratur, däribland *Biblioteksbladets* samtliga årgångar, menar vi att lokala äldre boksamlingar sällan varit föremål för någon nämnvärd uppmärksamhet. Intresset från folkbiblioteksvärlden har ofta varit svalt och gamla böcker kanske snarast ansetts inaktuella och svårtillgängliga och av dessa anledningar oanvändbara. Det har funnits en tendens att se äldre boksamlingar som både utrymmes- och kostnadskrävande, och då sådant bestånd ofta heller inte uppordnats eller katalogiserats enligt moderna principer har följden blivit att det förvandlats till vad man brukar kalla ett dött kapital. Man bör naturligtvis ta alla dessa invändningar på allvar, men vi vill dock hävda att det finns mycket att vinna på att bevara och levandegöra sitt bokliga kulturarv. Av landets alla kulturinstitutioner finns inga mer välbesökta än folkbiblioteken. Med tanke på det ansevärda historieintresse som på senare år vuxit fram skulle de kommunala bibliotekens äldre bokbestånd kunna utgöra en resurs i sammanhanget; det sägs ju exempelvis ibland att bibliotekarier har vissa svårigheter att finna fram material för släktforskarverksamheten.

Äldre boksamlingar har ju inte sällan genom sitt ursprung anknytning till den lokala kulturhistorien. Ofta betonas enbart en boks innehåll, men den kan ju också rent formmässigt vara bärare av information. Paradoxalt nog är det exempelvis inte alltid de mest välbevarade böckerna som nödvändigtvis bör anses vara de mest värdefulla. Ett tummat exemplar kan nämligen visa på att boken använts flitigt och ge en bild av vad forna tiders människor funnit intressant att läsa om. Till detta litteratursociologiska perspektiv hör även att försöka uttolka vilken information som kan utvinnas ur exempelvis lapp- och kort-

kataloger. En betydande kunskap om det egna äldre bokbeståndet har emellertid gått förlorad då många bibliotek med åren gjort sig av med gamla kataloger och annan bibliotekshistoriskt värdefull dokumentation. Man kan i detta sammanhang fråga sig om det avsevärda arbete som lagts ned vid framtagandet av en katalog egentligen inte borde ha värderats högre.

Kulturarvsfrågorna har på senare år fått allt större utrymme i den svenska kulturpolitiken. Men hur kommer det egentligen sig att den insikt som bevarar lokala arkiv och museisamlingar så sällan sprider sig till de kommunala bibliotekens äldre boksamlingar? Värdet bedöms visserligen utifrån sin kontext och är därför beroende av såväl tid som rum, vilket man vid bok- och bibliotekshistoriska studier inte kan undgå att lägga märke till. Stora skillnader kan till och med uppträda från ett årtionde till ett annat. Detta får rimligtvis även konsekvenser för vad som ska definieras som äldre i begreppet äldre boksamlingar. Vi anser att den rullande tidsgräns som förespråkas i såväl projektet *Nationell bevarandeplan för svenska bibliotek* som *KB-utredningen* därför är att föredra framför angivandet av ett visst årtal.

I alltfler sammanhang har också digitalisering kommit att betraktas som en bevarandeteknik, vilket det i strikt mening inte alls är – processen innebär enbart att den innehållsliga informationen omvandlas. Digitaliseringstrenden har dock möjliggjort ökat tillgängliggörande, samtidigt som man kunnat minska åtkomsten till originalen för att på så sätt reducera slitaget. Vi frågar oss emellertid om det idag är realistiskt att denna både kompetens- och resurskrävande teknik i någon större omfattning under överskådlig tid tros komma till användning runt om på landets kommunala bibliotek; ännu så länge är den kanske förbehållen något större institutioner.

Under arbetet med denna magisteruppsats har vårt intresse för Jönköpingsbygdens bok- och bibliotekshistoria fördjupats och vi konstaterar att många äldre boksamlingars historia fortfarande väntar på att skrivas. Frågan är dock om inte mycket av denna forskning lika gärna skulle kunna genomföras utan särskilt höga vetenskapliga ambitioner, mycket kanske i form av lokalbaserad amatörforskning. Ytterligare många fler källor än dem vi utnyttjat finns exempelvis i folkrörelsernas arkiv och även vad gäller traktens tidiga folkliga biblioteksutveckling borde fler undersökningar kunna företas. Kanske sådan forskning främst är av lokalhistoriskt intresse, men skulle eventuellt också tillföra kunskap till den nationella bok- och bibliotekshistorien; detta gäller exempelvis *Visingsöbiblioteket*.

Efter vad vi erfarit finns heller ingen nationell historik över läroverksbiblioteken, annat än den som ingår i *Betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliotek* från 1923. Detta förefaller vara ett angeläget vetenskapligt forskningsområde, på vilket man skulle kunna anlägga ett flertal aspekter. Ett tänkbart delområde skulle för övrigt kunna vara kopplingen mellan läroverksbibliotekens bok- respektive naturaliesamlingar.

Avslutningsvis är värdefrågor kring äldre boksamlingar ett aktuellt ämne som ytterligare borde utforskas, eventuellt med hjälp av en större enkätstudie.

9 SAMMANFATTNING

Den mest betydande delen av Sveriges bokliga kulturarv återfinns inte oväntat på Kungl. biblioteket och de båda anrika universitetsbiblioteken i Uppsala och Lund. En ansevärd mängd kan dock även påträffas på andra bibliotek liksom i hembygdsgårdar, museer, församlingar etcetera. De kommunala bibliotek som denna uppsats behandlar utgörs huvudsakligen av folkbibliotek och de skolbibliotek som tidigare funnits på de gamla läroverken. Vi har inte närmare studerat vare sig statliga biblioteks äldre bestånd eller privata boksamlingar – annat än de som genom överföringar och donationer hamnat i allmän ägo. Vidare har vi koncentrerat oss på boksamlingar huvudsakligen bestående av äldre tryck och handskrifter, med en generell gräns satt vid sekelskiftet 1900.

Det övergripande syftet med vår undersökning har varit att belysa rådande förhållanden för äldre boksamlingar på kommunala bibliotek genom att studera det senaste seklets nationella och lokala bevarandearbete. Vi har dessutom genom att granska en utvald kommun – i detta fall Jönköping – försökt utröna vilken eventuell inverkan dessa bevarandeåtgärder haft på ett lokalt äldre bokbestånd. Vad gäller inställningen till äldre böckers värde är det en diskussion som sällan hamnat på pränt, varför vi beslöt att komplettera vårt skriftliga material med en mindre enkät. För att uppfylla ovanstående syfte har vi tagit vår utgångspunkt i följande frågeställningar:

- Vilka nationella initiativ har under de senaste hundra åren tagits för att bevara det kommunala bokliga kulturarvet?
- Vilka initiativ har under de senaste hundra åren tagits för att bevara det bokliga kulturarvet i det som idag är Jönköpings kommun?
- Vilket värde kan äldre boksamlingar på kommunala bibliotek representera?

För att på bästa sätt besvara våra frågeställningar inskränkte vi oss inte under arbetet till en enskild metod. Vår ambition var att undersöka såväl nuvarande förhållanden som bakgrund till uppsatsens studieområde, i syfte att ge en så omfattande och bred överblick som möjligt. Man skulle kanske i någon mån kunna kalla vårt arbete för en explorativ studie då vi vid sidan av litteraturstudier och viss empirisk forskning även försökt att själva ta fram material på detta tidigare relativt utforskade område. Vid sidan av en mängd skriftliga källor använde vi oss av ett frågeformulär, ett par intervjuer, ett flertal samtal samt åtskilliga observationer av olika slag. Observationerna bestod i att vi under besök på Jönköpings stadsbibliotek, Jönköpings stadsarkiv, Per Brahegymnasiets bibliotek och Visingsö bibliotek vistats i och gjort iakttagelser om både enskilda böcker och hela samlingar.

Omsorgen och vården av biblioteksbeståndet har varierat mycket genom tiderna. Idag framförs allt oftare uppfattningen att även äldre böcker utgör en viktig del av det svenska kulturarvet. Under de senaste hundra åren har det emellertid tagits få verkligt betydande initiativ för att aktivt bevara äldre boksamlingar på kommunala bibliotek, främst för dem som kan härledas till den folkliga bibliotekstraditionen. Detta beror efter vad vi förstått dels på avsaknad av ekonomiska medel, dels på en omedvetenhet om samlingarnas faktiska värde. Under de senaste hundra åren har endast vissa perioder präglats av ett uttalat bevarandemedvetande. Dessa perioder kan sägas ha varit: 1910–1920-talen; 1960-talet och början på 1970-talet; samt under mitten av 1990-talet och framåt.

Redan i *Betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliotek* som presenterades av de så kallade 1918 års bibliotekssakkunniga hade avsevärda brister uppmärk-

sammats. De förslag till förbättringar som framlades kom dessvärre endast i mycket begränsad omfattning att åtgärdas. I Lars Tynells utredning *Läroverksbibliotekens äldre samlingar* från 1962, föreslogs att visst material som på dessa institutioner sällan kom till användning, borde överföras till andra bibliotek. Då läroverksbiblioteken sedan i slutet av samma decennium övergick från statlig till kommunal förvaltning skedde det med vissa förbehåll, och Kungl. biblioteket utfärdade föreskrifter gällande särskilt värdefulla samlingar på ett tiotal orter. Då vår studie visar att långtifrån alla ålägganden uppfylldes i Jönköping frågar vi oss hur det blev på andra platser, och vad som egentligen bevarats fram till idag. Kommunaliseringen kom även att drabba andra bibliotek. I Statskontorets utredning *Huvudmannaskapet för stifts- och landsbiblioteken*, tillsatt 1967, sades det uttryckligen att förekomsten av äldre boksamlingar inte kunde ses som något skäl för att bevara biblioteken i statlig regi. Då utredningsuppdraget främst handlat om organisatoriska angelägenheter är denna slutsats kanske inte direkt oväntad. Först under slutet av 1990-talet fördes problemområdet kring äldre boksamlingar åter upp på den politiska dagordningen då Kungl. biblioteket tillsammans med Statens kulturråd startade projektet *Nationell bevarandeplan för svenska bibliotek*. Inom ramen för detta projekt genomfördes två inventeringar vilka huvudsakligen syftade till att klarlägga svenska biblioteks innehav av äldre litteratur, liksom deras behov av bevarandeinsatser. I den strax innan årsskiftet 2004 presenterade *KB-utredningen* föreslås nu bland annat införandet av en lag till skydd för landets kulturhistoriskt värdefulla boksamlingar.

Den nationella kulturpolitiken styr i viss utsträckning även förutsättningarna för den kommunala biblioteksverksamheten. Trots att man i det som idag är Jönköpings kommun kan återfinna ett av landets större äldre bokbestånd i kommunal ägo, har få åtgärder genom åren tagits för att bevara det lokala bokliga kulturarvet. Vår undersökningsperiod sträckte sig förvisso över det senaste hundratalet år men vi vill hävda att alla bevarandeinsatser i Jönköpings kommun tillkommit under de senaste dryga 30 åren. I början av 1970-talet då läroverksbibliotekets samlingar i samband med kommunaliseringen överfördes till stadsbiblioteket fanns ambitionen att såväl katalogisera som övrigt uppordna det äldre bokbeståndet. På grund av ekonomiska svårigheter kom dock mycket litet att genomföras. I slutet av 1990-talet tillsatte Jönköpings kommun en så kallad ABM-grupp. Detta kan visa sig även få viss betydelse för det äldre biblioteksbeståndet, då ju historisk material såsom arkivalier och museiföremål åtnjuter högre bevarandestatus, inte minst i lagtexten. Delar av stadsbibliotekets äldre boksamlingar har sedan några tillbaka överflyttats till stadsarkivet och på så sätt erhållit mer gynnsamma villkor. Om detta samarbete ska kunna utvecklas krävs emellertid att Jönköpings stadsarkiv kommer i besittning av nya, större lokaler – lämpligen förlagda i direkt anslutning till stadsbiblioteket.

På Jönköpings stadsbibliotek kan en anmärkningsvärd mängd olika spår efter traktens tidigare bibliotek och privata samlingar påträffas; Många äldre tryck och handskrifter av skilda slag med intressant historia. Det råder dessvärre många tveksamheter kring proveniens och hur samlingarna förhåller sig till den lokala bok- och bibliotekshistorien – något vi i denna uppsats gjort en första ansats att bringa klarhet i.

Värdet av äldre böcker är ett ämne som sällan diskuteras, speciellt ur lokalt perspektiv. Dessvärre finns i dagsläget heller inga direkta typologier för bedömning av boksamlingars värde. Visserligen är det – som också påpekas i *KB-utredningen* – vanskligt att fastställa värdekriterier eftersom motiven för bevarande förändras en hel del över tid. I *Bevarandeplan för svenska bibliotek. En förstudie* anges dock vissa grundförutsättningar för att en

enskild bok eller boksamling ska klassas som betydelsefull. Man nämner exempelvis värden utifrån kulturhistoriska, vetenskapliga, pedagogiska, litterära samt konstnärliga aspekter. Härtill bör man också räkna egenskaper vilka betecknar det utvalda objektet såsom något representativt, unikt eller svåranskaffat.

Vår uppsats innehåller dessutom en mindre enkät, där vi med hjälp av fyra öppna frågor försökt fånga upp en eventuell professionell praxis om äldre boksamlingars värde. Svaren från de tretton informanterna uppvisade bitvis stor överensstämmelse. Detta gällde framförallt bevekelsegrunden vi sammanfattningsvis valt att kalla lokalt kulturarv. Andra kriterier som framkommer hos informanterna är bland annat idéhistoriskt, bokhistoriskt, litteratursociologiskt, konsthistoriskt och pekuniärt värde, samt även aspekter såsom exempelvis institutionell historia respektive personhistoria. Därutöver kan sådant som en boks kondition, användarfrekvens samt dess totala förekomst spela in. Flertalet informanter framhåller utöver detta det potentiella värde för forskning på alla nivåer som äldre boksamlingar på kommunala bibliotek kan sägas företräda. Vidare hävdar man att de subjektiva bedömningar som ändå görs av i första av bibliotekarier, idag till stor del styrs av praktiska omständigheter. Här menar vi att en nationella bevarandeplanen skulle ha en självklar uppgift att fylla, liksom utbildning i bok- och bibliotekshistoria, beståndshandtering, säkerhetsarbete etcetera.

LITTERATUR- & KÄLLFÖRTECKNING

OTRYCKTA KÄLLOR

JÖNKÖPING

Jönköpings stadsarkiv (JSA)

Jönköpings stad, Kulturnämnden

Diarium 1971

Jönköpings stad, Stadsbiblioteksstyrelsen

Accessionskataloger 1916–1930

Protokoll 1916–1966

Utgående handlingar 1939–1956

Verksamhetsberättelser 1959–1973

Jönköpings stad, Stadsfullmäktige

Handlingar och protokoll 1900–1970

Jönköpings stadsbibliotek, Deponerade äldre boksamlingar

Arkivförteckningar

Jönköpings stadsbibliotek (JSB)

Anteckning i stadsbibliotekets exemplar av:

Biblia: thet är All then helgha scriffit på Swensko (1541). Upsala: Georg Richolff.

Internt material.

Ling-on-line: Biblioteken i Jönköpings kommun. <<http://hbopac.lingonline.jonkoping.se/sv/>>
OPAC.

Stadgar för lånbiblioteksbolaget i Jönköping, antagne den 3 februari 1855, och katalog öfver bolagets böcker.

STOCKHOLM

Kungl. biblioteket (KB)

Nationella bevarandeseekretariatet

Brev och rapporter

Riksarkivet (RA)

Ecklesiastikdepartementets statsrådsprotokoll 1968-08-22

Svensk biblioteksörening (SB)

Svensk biblioteksöreningens checklista för säkerhet på bibliotek 2002. Folder.

Öppet brev till landets kommuner 2003-11-25.

VADSTENA

Landsarkivet i Vadstena (VALA)

Högre Allmänna Läroverket i Jönköping

Redogörelser. 1850-1851 – 1960-1961

I FÖRFATTARNAS ÄGO

E-brev från:

Per Cullhed, 2003-05-20 – Kerstin Andersson, 2003-06-02 – Åke Carlsson, 2003-06-13 – Björn Dal, 2003-06-11 – Ann Mari Davidsson, 2003-05-20 – Ola Isacson, 2003-05-27 – Jan Larsson, 2003-06-05 – Erik Lindfelt, 2003-05-20 – Elvy Nilbratt, 2003-06-06 – Gunnila Rooth, 2003-06-05 – Bengt von Strokirch, 2003-05-26 – Barbro Thomas, 2003-05-27 – Wolfgang Undorf, 2003-05-15 & 2003-05-16.

Utskrifter från anteckningar förda vid Svensk biblioteksförnings seminarium:

“Utvärtes” och “invärtes” bokvård – förebyggande säkerhet och praktiskt bevarande, Lund 2003-03-28.

Utskrifter från intervjuer med:

Lars Björk och Barbro Thomas, 2003-03-10 – Åke Carlsson, 2003-05-16.

Utskrifter från telefonsamtal med:

Lars Björk, 2003-01-31 – Eva Plyhm, 2003-09-16 – Wolfgang Undorf, 2002-11-22.

TRYCKTA & ELEKTRONISKA KÄLLOR

Allmänna läroverken: Bokinköp och bokbindning: Statsutskottets utlåtande nr 8:106 (1938). Ingår i *Bihang till Riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1938*, Samling 6, Bd 1, s. 63.

Almerud, Peter [2000]. ABM eller A, B och M?: Låt innehållet avgöra. Ingår i *Kunskapens källor: Om samarbete mellan arkiv, bibliotek och museer*. Nacka: DIK-förbundet, s. 13-30.

Almqvist, Sven (1965). *Johann Kankel: Pehr Brahes boktryckare på Visingsö*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Angående understöd åt folkbibliotek: SFS 1905:29 (1906). Stockholm: Norstedt.

Angående understödjande af folkbiblioteksväsendet: SFS 1912:229 (1913). Stockholm: Norstedt.

Angående understödjande av folkbiblioteksväsendet: SFS 1930:15 (1931). Stockholm: Norstedt.

Anshelm, Jonas (1993). Inledning. Ingår i *Modernisering och kulturarv: Essäer och uppsatser*. Stockholm: Symposion. (Symposion bibliotek), s. 9-22.

Arfvodestillökning åt bibliotekarien vid Linköpings stifts- och läroverksbibliotek: Åttonde huvudtiteln, nr 156 (1909). Ingår i *Bihang till Riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1909: Samling 1. Afd. 1, Bd 1*, s. 448-457.

Arv (1995). Ingår i *Nationalencyklopedins ordbok*. Bd 1. Höganäs: Bra böcker, s. 60.

Av herr Pers, angående skrivelse till Konungen med begäran om utredning i fråga om Sveriges biblioteksväsende på visst område: Motioner i Första kammaren, nr 4 (1918). Ingår i *Bihang till Riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1918, Samling 3, Bd 1*, s. 1-5.

Beckman, Svante (1998). Vad vill staten med kulturarvet? Ingår i Alzén, Annika & Hillström Magdalena, red. *Kulturarvets natur*. Stockholm: Symposion, s. 13-49.

Betänkande med utredning och förslag angående det fria och frivilliga folkbildningsarbetet: Överarbetning av ett den 25 maj 1923 av folkbildningssakkunliga avlämnat utlåtande, på nådigt uppdrag verkställt av de sakkunnigas ordförande (1924). Stockholm. (Statens offentliga utredningar (SOU), 1924:5).

Betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliotek: Avgivet den 28 februari 1923 av de utav chefen för Kungl. Ecklesiastikdepartementet jämlikt nådigt bemyndigande den 28 juli 1918 tillkallade sakkunniga (1924). Uppsala: Almqvist & Wiksell. (Statens offentliga utredningar (SOU), 1924:7).

Bevarande (1995). Ingår i *Nationalencyklopedins ordbok*. Bd 1. Höganäs: Bra böcker, s. 141.

Bibliotekslag: SFS 1996:1596 (1997). Stockholm: Fritze.

Björdal, Lars (1999). A National Preservation Plan for Swedish Libraries. Ingår i *Preservation and access: Nordic conference on preservation and access held at the Royal Library in Stockholm October 5-6, 1998*. Stockholm: Kungl. biblioteket. (Rapport. Kungl. biblioteket, 25), s. 18-21.

Björdal, Lars & Cullhed, Per (2001-01-08). *Bevarandeplan för svenska bibliotek: [En förstudie]* (Inger Klondiras, webbansv.) <<http://www.kb.se/bibsam/bidrag/bevplan/bevinneh.htm>> [2003-01-31].

Björk, Lars (2003). *Att bevara: En handledning för bibliotek*. Stockholm: Nationella bevarandesekretariatet, Kungl. biblioteket.

Bohman, Stefan (1997). Vad är museivetenskap, och vad är kulturarv? Ingår i Palmqvist, Lennart & Bohman, Stefan, red. *Museer och kulturarv: En museivetenskaplig antologi*. Stockholm: Carlssons; Rådet för museivetenskaplig forskning, s. 9-18.

Burius, Anders (1994). Sockenbiblioteket: Mellan filantropi och folkbibliotek. *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, årg. 81, nr 1, s. 25-54.

Burius, Anders (1995). Bibliotekshistoria – i myllan och i teoriernas ström. Ingår i Höglund, Lars, red. *Biblioteken, kulturen och den sociala intelligensen: Aktuell forskning inom biblioteks- och informationsvetenskap*. Borås: Valfrid; Stockholm: Forskningsrådsnämnden, s. 322-329.

Charlesen, Janne (2002). Bokrariteter blev sopor. *Alla tiders böcker: Tidskrift för bokälskare*, nr 34, s. 24-27.

Collijn, Isak (1930). Emil Haverman. *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, årg. 17, s. 187-189.

Cullhed, Per (2002). *Säkerhetsmärkning av kulturarvet*. <<http://www.kb.se/bibsam/bidrag/projbidr/avslutade/2002/cullhed.pdf>> [2003-10-18]

Dahr, Elisabeth (1975). *Flickskolor i Jönköping: Historik*. Jönköping: Fören. för sv. undervisningshistoria. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria, årg. 55, vol. 134).

Dalin, Alfred (1898). Om våra folkbibliotek. *Verdandi: Tidskrift för ungdomens målsmän och vänner*, s. 113-129

Den stora biblioteksgåvan till Jönköping: Stadsfullmäktige besluta emottaga den (1912). *Smålands Folkblad*, 1912-02-26.

Denscombe, Martyn (2000). *Forskningshandboken: För småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur.

Eilert, Eric (1954). *Huskvarna stadsbibliotek: 1904 – 50 år – 1954: Kort historik*. Huskvarna.

Elmgren, Henrik (1975). *Trivialskolan i Jönköping 1649-1820*. Uppsala: Fören. för sv. undervisningshistoria. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria, årg. 55, vol. 133).

Elmgren, Henrik & Åberg, Göran (1982). *Elementarläroverket i Jönköping 1821-1878*. Uppsala: Fören. för sv. undervisningshistoria. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria, årg. 62, vol. 151).

Eriksson, Gunvor (1976). *Jönköpings stadsbibliotek 1916-1976: Några glimtar ur bibliotekets historia*. Jönköping. Stencil.

Eriksson, Gunvor (1989). *Axel Fredrik Lindström och hans donation till Jönköping*. Jönköping: Stadsbibl. Stencil.

European Commission on Preservation and Access, ECPA. *Mission statement (April 1995): Aims*. <<http://www.knaw.nl/ecpa/aims.html>> [2003-10-18]

European Register of Microform Masters and Digital Surrogates, EROMM (2003-06-27). *General information*. ([Braun], webbansv.) <<http://www.eromm.org/e-info-e.htm>> [2003-10-18]

Foot, Mirjam M. (2001). *Building Blocks for a Preservation Policy*. London: The British Library, National Preservation Office. (NPO Preservation Guidance Preservation Management Series).

Från bibliotekskonsulenterna: Angående läroverksbiblioteken (1952). *Biblioteksbladet*, årg. 37, s. 2-3.

Hansson, Joacim (1996). Folkbibliotekens förhållande till äldre bokmaterial i ett kulturpolitiskt perspektiv. *Kulturpolitisk Tidskrift*, nr 3-4, s. 24-33.

Hansson, Joacim (1998). *Om folkbibliotekens ideologiska identitet: En diskursstudie*. Borås: Valfrid. (Skrifter från Valfrid, 17). (Uppsatser från Avdelningen för biblioteks- och informationsvetenskap, 3). Diss. Lic.-avh. Göteborgs universitet.

Hjelmqvist, Bengt (1949). Biblioteksåret 1948/49: Föredrag vid SAB:s årsmöte i Norrköping. *Biblioteksbladet*, årg. 34, s. 300-305.

Holmberg, Arne (1939). Läroverks- och Stadsbibliotek: Diskussionsinlägg på biblioteksmötet i Kristianstad den 18 aug. 1939. *Biblioteksbladet*, årg. 24, s. 269-273.

Holmström, Bengt (1965). Opium för folkvalda. *Biblioteksbladet*, årg. 50, häfte 3, s. 137-138, 154.

Huvudmannaskapet för stifts- och landsbiblioteken: Rapport 30.1.1970. Stockholm: Statskontoret, Utredningsavdelning 3.

Engelstam, Lars (1988). Kulturarv och framtidstro. Ingår i *Kulturen vi ärvde. Av vem? Till vad? För hur länge?* Stockholm: Forskningsrådsnämnden. (Rapport. Forskningsrådsnämnden, 88:8), s. 47-52.

Jönköpings Arbetares Biblioteksörening (1907). *Minerva: Tidning för Stockholms arbetarebiblioteksförbund*, nr 1-2, s. 4-5.

Jönköpings län (1878). Ingår i *Bidrag till Sveriges officiella statistik: H) Kungl. Maj:ts Befallningshafvandes femårsberättelser: Ny följd. 4.: Jemte sammandrag: För åren 1871-1875*. Stockholm: Norstedt.

Jönköpings stadsbibliotek. *Folkbiblioteken i Jönköpings kommun*. (Staffan Jansson, webbansv.) <<http://lingonline.jonkoping.se/BIBL/BIBL1/Hem.htm>> [2003-11-08]

Jönköpings stadsbibliotek blev centralbibliotek Nr 10. (1939). *Biblioteksbladet*, årg. 24, s. 11-12.

KB – ett nav i kunskapssamhället: Kungl. biblioteket – Sveriges nationalbibliotek: Verksamhet och visioner: Betänkande av KB-utredningen (2003). Stockholm: Fritze. (Statens offentliga utredningar (SOU), 2003:129).

Klasson, Maj (1999). Psychological effects of the Linköping fire (and some strategies for overcoming the problems in the first few months). Ingår i Sturges, Paul & Rosenberg, Diana, ed. *Disaster and after: The practicalities of information service in times of war and other catastrophes: Proceedings of an international conference sponsored by IGLA (The International Group of the Library Association), 4-6 September 1998, University of Bristol*. London: Taylor Graham, s. 51-70.

Klasson, Maj, red. (2000). Röster: Biblioteksbranden i Linköping. Borås: Valfrid. (Skrifter från Valfrid, 22).

Kommittén för Referens- och informationsarbete. *Specialsamlingar vid svenska folkbibliotek* ([Annsofie Oscarsson], webbansv.) <<http://www.sab.se/spec.saml.html>> [2003-04-22]

Kommunindelingsreform (1993). Ingår i *Nationalencyklopedin: Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund utarbetat på initiativ av Statens kulturråd*. Bd 11. Höganäs: Bra böcker, s. 208-209.

Koninklijke Bibliotheek, Metamorfoze. *Metamorfoze: Projekt history*. <<http://www.kb.nl/coop/metamorfoze/programma/projecthistory.shtml>> [2003-10-18]

Konvention om skydd för världens kultur- och naturarv (2000). Stockholm: Svenska uneskorådet. (Svenska uneskorådets skriftserie, 2000:4).

Kraft, Salomon (1980). 1523–1720. Ingår i *Gränna – Visingsö historia*. Stockholm: Liber, s. 61-212.

Kultur (1939). Ingår i *Svenska akademiens ordbok*. Bd 15. Lund: Gleerup. Spalt K 3165.

Kultur (1996). Ingår i *Nationalencyklopedins ordbok*. Bd 2. Höganäs: Bra böcker, s. 226.

Kulturarv (1939). Ingår i *Svenska akademiens ordbok*. Bd 15. Lund: Gleerup. Spalt K 3168-3169.

Kulturarv (1996). Ingår i *Nationalencyklopedins ordbok*. Bd 2. Höganäs: Bra böcker, s. 226.

Kulturpolitik i praktiken: Statliga kulturinsatser: En översikt (1997). 9. rev. uppl. Stockholm: Statens kulturråd.

Kulturpolitikens inriktning: Slutbetänkande av Kulturutredningen (1995). Stockholm: Fritze. (Statens offentliga utredningar (SOU), 1995:84).

Kungl. biblioteket, Nationella bevarandeseckretariatet (2003). *Kvalitetssäkring av vård av bibliotekssamlingar*. <<http://www.kb.se/NBS/Kvalitetssakring.pdf>> [2003-03-27]

Kungl. biblioteket, Nationella bevarandeseckretariatet (2003-03-14). *Nationella bevarandeseckretariatet: Målsättning*. (Lena Jacobson, webbansv.) <<http://www.kb.se/NBS/Malsattning.htm>> [2003-03-27]

Kungl. bibliotekets årsberättelse 1911 (1912). Stockholm: Kungl. biblioteket.

Kungl. bibliotekets årsberättelse 1915 (1916). Stockholm: Kungl. biblioteket.

Kungl. bibliotekets årsberättelse 1916 (1917). Stockholm: Kungl. biblioteket.

Lag om pliktexemplar av dokument: SFS 1993:1392 (1994). Stockholm: Fritze.

Lagergren, Jonas Johan (1925). Försök til en Handbok för Allmogen och Dess Barn uti Svartorps Pastorat. Ingår i *Ur Växjö stifts folkundervisningshistoria 1795-1865: Acta och skildringar rörande Tegnér, G. Adlerbeth, J. Lagergren, J. Rydeman m. fl.*, Lund: Fören. för sv. undervisningshistoria. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria, årg. 5, vol. 14), s. 32-47.

[Lago, Eskil] (1975). Ungdomsläsningen. Ingår i *Krönika – Hakarps hembygdsförening. 1975*. Huskvarna: Hakarps hembygdsförening, s. 56-64.

Law, Derek (1999). Disaster and after: An introduction. Ingår i Sturges, Paul & Rosenberg, Diana, ed. *Disaster and after: The practicalities of information service in times of war and other catastrophes: Proceedings of an international conference sponsored by IGLA (The International Group of the Library Association), 4-6 September 1998, University of Bristol*. London: Taylor Graham, s. 3-7.

Lené, Gustaf (1921). *Ur Jönköpings läroverks historia efter 1859*. Jönköping. (Bilaga till Jönköpings högre allm. läroverks årsredogörelse 1920/21). Särtryck.

Lindberg, Sten G. (1988). Bokhistoria som vetenskap: Dess ställning och uppgifter i vår tids bildningsliv. *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, årg. 75, s. 97-109.

Lindén, Sandra (2004). Lekeryds bibliotek äldst i Sverige, *Jönköpings-Posten*, 2004-02-12, s. 4.

Lindqvist, Sigvard (1987). Folkundervisningens historia före 1900. Ingår i *Jönköpings läns historia*. Jönköping: Jönköpings läns museum. (Småländska kulturbilder 1986-87), s. 361-378.

Lindroth, Sten (1975a). *Svensk lärdomshistoria: 1, Medeltiden. Reformationstiden*. Stockholm: Norstedt.

Lindroth, Sten (1975b). *Svensk lärdomshistoria: 2, Stormaktstiden*. Stockholm: Norstedt.

- Lindroth, Sten (1978). *Svensk lärdomshistoria: 3, Frihetstiden*. Stockholm: Norstedt.
- Losman, Arne (1998). Adelsbiblioteket som intellektuellt landskap. Ingår i Björkman, Margareta, red. *Böcker och bibliotek: Bokhistoriska texter*. Lund: Studentlitteratur, s. 355-359.
- Lyall, Jan (2000). National Preservation Programmes: "Such Stuff as Dreams Are Made On". Ingår i *A Reader in Preservation and Conservation*. München: Saur. (IFLA Publications, 91), s. 26-38.
- Mannerheim, Ylva (1992). Kalmargöken vingklippt. *Biblioteksbladet*, nr 10, s. 314, 316.
- Mannerheim, Ylva (1996). Linköpings stadsbibliotek tisdagen den 24 september 1996. *Biblioteksbladet*, nr 8, s. 228-231.
- Munkhammar, Lars (1988). Bevara kulturarvet! *Biblioteksbladet*, nr 10-11, s. 284-285.
- Myrstener, Mats (1998). *På väg mot ett stadsbibliotek: Folkbiblioteksväsendets framväxt i Stockholm t o m 1927*. Borås: Valfrid. (Skrifter från Valfrid, 15). Diss. Lic.-avh. Uppsala universitet.
- Nilsson, Göran B. (1988). Kulturarvet – ett brännande hanteringsproblem? Ingår i *Kulturen vi ärvde. Av vem? Till vad? För hur länge?* Stockholm: Forskningsrådsnämnden. (Rapport. Forskningsrådsnämnden, 88:8), s. 7-12.
- Nilsson, Sven (1999). *Kulturens vågar: Kultur och kulturpolitik i Sverige*. Malmö: Polyvalent.
- Några kritiska synpunkter på utredningen om läroverksbibliotekens äldre samlingar (1962). *Skolbiblioteket*, nr 6, s. 214-216.
- Nørby, Karin (2001). Arkiv-Info: Informellt samarbete mellan arkivet och biblioteket ger många vinster. *DIK-Forum*, nr 11, s. 4-5.
- Palme, Olof (1969). Kulturpolitikens värderingar. *Biblioteksbladet*, nr 7-8, s. 695-701.
- Persson, Jerker (2002). Bokskatter i fara! *Alla tiders böcker: Tidskrift för bokälskare*, nr 35, s. 14-16.
- Persson, Jerker (2002). Bektjuven i Linköping. *Alla tiders böcker: Tidskrift för bokälskare*, nr 35, s. 17-18.
- Plan (1996). Ingår i *Nationalencyklopedins ordbok*. Bd 2. Höganäs: Bra böcker, s. 586.
- Plænge Jacobson, Thord (1982). Folkbiblioteken under 1960- och 70-talen. Ingår i *Folkbibliotek i tal och tankar: En faktarapport från folkbiblioteksutredningen*. Stockholm: Liber, s. 87-100.
- Preservation and access: Nordic conference on preservation and access held at the Royal Library in Stockholm October 5-6, 1998*. Stockholm: Kungl. biblioteket. (Rapport. Kungl. biblioteket, 25)
- Price, Laura & Smith, Abby (2000). *Managing cultural assets from a business perspective*. Washington, D.C.: Council on Library and Information Resources in coop. with the Library of Congress.

- Riksbibliotekariens ämbetsberättelse 1973 (1974). Stockholm: Kungl. biblioteket.
- Ristarp, Jan & Andersson, Lars G. (2001). *Mitt i byn! – Om det moderna folkbibliotekets framväxt*. Lund: Bibliotekstjänst.
- Sandgren, Folke (1974). Hur skall de gamla gymnasiebiblioteken förvaltas i framtiden? *Kommunal skoltidning*, nr 1, s. 29-30.
- Schartau, Sigurd (1916a). Jönköpings stadsbibliotek. *Biblioteksbladet*, årg. 1, s. 167-169.
- Schartau, Sigurd (1916b). Jönköping: Stadsbiblioteket. *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, årg. 3, nr 3-4, s. 344-346.
- Schartau, Sigurd (1920). Organisationen och skötseln av biblioteken vid de allmänna läroverken. *Biblioteksbladet*, årg. 5, s. 6-17.
- SFS 1905:29. Se: *Angående understöd åt folkbibliotek*.
- SFS 1912:229. Se: *Angående understödjande af folkbiblioteksväsendet*.
- SFS 1930:15. Se: *Angående understödjande av folkbiblioteksväsendet*.
- SFS 1993:1392. Se: *Lag om pliktexemplar av dokument*.
- SFS 1996:1596. Se: *Bibliotekslag*.
- Sjöström, Carl (1897). *Skånska nationen före afdelningarnes tid (1682-1832): Biografiska och genealogiska anteckningar jemte historik*. Lund.
- SOU 1924:5 Se: *Betänkande med utredning och förslag angående det fria och frivilliga folkbildningsarbetet*
- SOU 1924:7 Se: *Betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliotek*
- SOU 1995:84 Se: *Kulturpolitikens inriktning: Slutbetänkande*.
- SOU 2003:129 Se: *KB – ett nav i kunsakpsamhället: Kungl. biblioteket – Sveriges nationalbibliotek: verksamhet och visioner: betänkande av KB-utredningen*.
- Statsgeologen Lindströms biblioteksdonation till staden: Stadsfullmäktige besluta mottaga gåfvan (1912). *Jönköpings-Posten*, nr 47, 1912-02-26.
- Sturges, Paul & Rosenberg, Diana, ed. (1999). *Disaster and after: The practicalities of information service in times of war and other catastrophes: Proceedings of an international conference sponsored by IGLA (The International Group of the Library Association), 4-6 September 1998, University of Bristol*. London: Taylor Graham.
- Ståhlgren, Lillemor (1969a). Ett sockenbiblioteks historia. Ingår i *Krönika – Hakarps hembygdsgrd*. 1968. Huskvarna: Hakarps hembygdsförening, s. 4-19.
- Ståhlgren, Lillemor (1969b). Katalog över Mörckska biblioteket. Ingår i *Krönika – Hakarps hembygdsgrd*. 1968. Huskvarna: Hakarps hembygdsförening, s. 20-27.
- Svensk biblioteksforening, Specialgruppen för äldre tryck och handskrifter (2002). *Programförklaring*. <<http://www.bibliotekforeningen.org/sg/aldbok/mal.html>> [2002-11-21]

Svensk biblioteksforening, Specialgruppen för äldre tryck och handskrifter (2002). *Verksamhetsberättelse 2001*. <<http://www.biblioteksforeningen.org/sg/aldrebok/berattel.html>> [2002-11-22]

Sveriges depåbibliotek (2003). (Astrid, Wolff-Feychting, webbansv.). <<http://www.umea.se/net/Ume%e5+Kommun/Kultur+&+Fritid/Bibliotek/Sveriges+dep%e5bibliotek>> [2003-11-19]

Söderberg, Verner (1901). *Sveriges sockenbibliotek och öfriga anstalter för folkläsning*. Stockholm: Norstedt. (Föreningen Heimdals folkskrifter, 69).

Thomas, Barbro (1989). *Lånecentraler och depåbibliotek*. Stockholm: Statens kulturråd. (Rapport från Statens kulturråd, 1989:5).

Thomas, Barbro (2002). Icke föränlett någon åtgärd... *Ikoner*, nr 3, s. 17-19.

Thomas, Barbro & Björk, Lars (2002). Kulturarvet vittrar bort. *Biblis: Tidskrift för bokhistoria, bibliografi, bokhantverk, samlande*, 18, s. 52-55.

Torstensson, Magnus (1996). *Att analysera genombrottet för de moderna folkbiblioteksidéerna: Exemplet Sverige och några jämförelser med USA*. Göteborg: Universitetet, Avd. för biblioteks- och informationsvetenskap. (Uppsatser från Avdelningen för biblioteks- och informationsvetenskap, 1). Diss. Lic.-avh. Göteborgs universitet.

Torstensson Magnus (2001). Höga berg och djupa dalar: Några reflexioner i anledning av ett bibliotekshistoriskt arbete. *Nordisk Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen*, årg. 85, nr 1, s. 64-75.

Tottie, Thomas (1986). Den stora utmaningen. *Biblioteksbladet*, nr 11-12, s. 326-328.

af Trolle, Herluf (1949). Den Lindströmska samlingen vid Jönköpings stadsbibliotek. Ingår i *Jönköpingsstudier – Minnesskrift utgiven av Jönköpings Humanistiska Förbund med anledning av dess femtioåriga tillvaro 1899-1949*. Stockholm: Norstedt. (Svenska Humanistiska Förbundet. [Skrifter.], 59).

Tynell, Knut (1931). *Folkbiblioteken i Sverige*. Stockholm: Norstedt. (Det svenska folkbildningsarbetet, 1).

Tynell, Lars (1962). *Läroverksbibliotekens äldre samlingar: Betänkande och förslag avgivet på uppdrag av Kungl. Skolöverstyrelsen*. Stockholm. (Utredningar i skolfrågor, 10).

Töllner, Eva & Westén Christina (1975). *ABF-bibliotek i Huskvarna–Jönköping–Norrahammar och Västerås*. Borås: Bibliotekshögskolan. (Specialarbete. Bibliotekshögskolan, vt 1975:86). Stencil.

Törngren, Margareta & Bille Larsen, Steen. (1999). Slutrapport: Nordic Conference on Preservation and Access. *Nordinfo-nytt*, nr 1, s. 18-19.

Unnerbäck, Axel & Nordin, Erik (1995). Kulturhistoriskt värde? *Kulturmiljövård*. nr 1-2, s. 11-21.

Varlamoff, Marie-Thérèse (1999). Coping with disasters: IFLA's role in the ICBS (International Committee of the Blue Shield) and in co-operative initiatives to preserve the Memory of the World. Ingår i Sturges, Paul & Rosenberg, Diana, ed. *Disaster and after: The practicalities of information service in times of war and other catastrophes: Proceedings of an international conference sponsored by IGLA (The International Group of the Library Association), 4-6 September 1998, University of Bristol*. London: Taylor Graham, s. 161-165.

Wiberg, Albert (1948). *Läsesällskapet och bolagsbiblioteket i Jönköping: Bidrag till Jönköpings stadsbiblioteks förhistoria*. Jönköping.

Wiberg, Albert (1950). Folkliga bibliotekssträvanden omkring år 1800 Ingår i *Från upplysningstiden: Spridda undervisningshistoriska studier*. Stockholm: Fören. för sv. undervisningshistoria. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria, årg. 30, vol. 81), [vol. 81 C] s. 3-73.

Virdestam, Gotthard (1932). *Växjö stifts herdaminne: D. 7: Tvetta och Vista. Skolpräster*. Växjö: Svenska kyrkan, Växjö stift, Herdaminneskommittén.

Åberg, Göran (1991). *Högre allmänna läroverket i Jönköping 1878-1968*. Uppsala: Fören. för sv. undervisningshistoria. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria, årg. 71, vol. 168).

Åberg, Åke (1979) Från Luther till Libris: Folkbibliotekens historia i Sverige. *Förr och nu: Tidskrift för en folkets kultur*, nr. 4, s. 5-36.

Åhlin, Harald (1939). Några ord om förhållandet mellan läroverks- och stadsbibliotek. *Biblioteksbladet*, årg. 24, s. 239-246.

Öberg, Gunni (2002). *En depå att ösa ur: En översyn av Umeå depåbiblioteks verksamhet*. <http://www.kur.se/uploaded/document/2002/9/6/slutrapp_umea.pdf> [2003-10-10]

Östholm, Hanna (2000). *Litteraturens uppodling: Läsesällskap och litteraturkritik som politisk strategi vid sekelskiftet 1800*. Hedemora: Gidlund. Diss. Uppsala universitet.

BILAGOR

BILAGA 1: KARTA ÖVER JÖNKÖPINGS KOMMUN

Visar enbart orter som omnämns i texten.

BILAGA 2: FRÅGEFORMULÄR

MAGISTERUPPSATS

i biblioteks- och informationsvetenskap vid Bibliotekshögskolan i Borås

Arbetstitel: Bevarande och tillhandahållande av äldre boksamlingar på kommunala bibliotek

Undersökningsområde: Åtgärder för bevarandet av det bokliga kulturarvet, ansvarsfrågan samt vilka värdeaspekter man kan lägga på äldre boksamlingar.

Angående dagens utskick: Kring boksamlingars värde finns inte så mycket skrivet, varför vi i detta fall även vill titta på eventuell ”praxis”. Nedanstående frågor ges till ett antal företrädare för olika verksamheter och intressen. Svaren kommer inte att ”anonymiseras” utan i uppsatsen diskuteras utifrån de svarandes olika infallsvinklar. För att undvika eventuella missförstånd förbinder vi oss att återigen kontakta er och ge möjlighet till genomläsning av aktuell text innan den går i tryck.

VILKET VÄRDE REPRESENTERAR ÄLDRE BOKSAMLINGAR PÅ KOMMUNALA BIBLIOTEK?

Vilka bevekelsegrunder och värden kan motivera ett bevarande och tillhandahållande av äldre bokbestånd?

Utifrån vilka kriterier görs en sådan bedömning?

Vems/vilkas uppgift är det att avgöra detta?

För vilka skulle dessa boksamlingar kunna vara av intresse, nytta och/eller glädje?

Mejla eller sänd svaren per brev senast: 6 juni 2003

Med vänlig hälsning

Mi Brötegård och Clas Karlsson